

จดหมายเหตุ

เรื่องเสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ ๕

๕
ครั้งแรกและครั้งที่ ๒

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

มหาเลวฤตรี พระยานิพัทธ์ราชกิจ (อิน นรพัลลภ)

วันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๗

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

คำนำ

เจ้าคุณธรรมสารนิติวิสิทภักดี มาปรารภแก่ข้าพเจ้าว่า ในการพระราชทานเพลิงศพ พระยานิพัทธราชกิจ (อิน นรพิพัฒน์) ครั้งนี้ ใครจะพิมพ์หนังสือจากหมายเหตุเสด็จประพาสต้นแจกแก่ผู้มาร่วมงาน อันที่จริงหนังสือเรื่องนี้ได้เคยพิมพ์มาครั้งหนึ่งแล้ว แต่โดยเหตุที่พระยานิพัทธราชกิจเป็นต้นเหตุแห่งเรื่องประพาสต้น จึงที่เจ้าภาพได้เขียนบรรยายไว้ท้ายประวัติของพระยานิพัทธราชกิจนั้นแล้ว การที่จะพิมพ์เรื่องนเช่นในงานนี้อีกครั้งหนึ่งก็นับว่าช่วยด้วยเหตุผล ข้าพเจ้าจึงอนุโมทนา และขออริยฐานให้ส่วนกุศลบุญราศีอันจะพึงเกิดจากการแพร่วิทยาการในหนังสือเล่มนี้ จึงสำเร็จประโยชน์สุขในปรภพแก่พระยานิพัทธราชกิจ ผู้ล่วงลับไปแล้ว เทอญ

โศภณ วัฒนากุล

หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๗๗

มหาเสวกตรี พระยานิพัทธ์ราชกิจ (อ้น นรพัทธ์)

พ.ศ. ๒๔๐๑ - ๒๔๗๗

ประวัติ

มหาเสวกตรี พระยานิพัทธราชกิจ (อิน นรพัลลภ)

พระยานิพัทธราชกิจ นามเดิม อิน นามสกุล นรพัลลภ เป็นบุตร นายศรี นรพัลลภ มหาคเล็ก และ นางศิดา นรพัลลภ ฉินฐานทาง ฝ่ายบิดาอยู่ที่ลี้วังวัดกัลยาณมิตร จังหวัดธนบุรี ฉินฐานทางฝ่ายมารดา อยู่ที่ตรอกเทวสถาน ถนนकिनสอ จังหวัดพระนคร

พระยานิพัทธราชกิจเกิดเมื่อวันที่ ๓๓ ค่ำ เดือน ๘ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๒๐ ตรงกับวันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๑ เมื่อ อายุ ๓๓ ปี ได้ศึกษาวิชาหนังสือไทยอยู่กับพระวินัยธร (จวน) วัดกัลยาณมิตร เมื่อศึกษาพอสมควรแล้ว ได้เข้ารับราชการ

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ ได้ทำการสมรสกับคุณหญิงนิ่ม นิพัทธราชกิจ ซึ่งเป็นบุตรพระรัตนัญญาภิบาล (แสง รัตนัญญาคุปต์) และนางรัตนัญญาภิบาล (พวง รัตนัญญาคุปต์) ณบ้านเชิงสะพานเฉลิมพงษ์ ๕๓ หน้าวัดราชบพิธ จังหวัดพระนคร

การรับราชการ

พ.ศ. ๒๔๓๘ รับราชการในกรมทหาร ซึ่งเรียกชื่อในครั้งนั้นว่า กรมทหารมหาดไทย ได้รับพระราชทานยศเป็นเกาเวริง รับพระราชทาน เงินเดือน ๓๖ บาท

พ.ศ. ๒๔๒๓ ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กพิเศษในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๓๒ บาท แล้วเลื่อนขึ้นตามลำดับจนถึงปีละ ๒๔ บาท

พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นนายรองพิในยราชกิจ ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๖๐ บาท แล้วเพิ่มขึ้นตามลำดับจนถึงปีละ ๓๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นนายพิในยราชกิจ ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๕๐ บาท แล้วเพิ่มขึ้นตามลำดับจนถึงเดือนละ ๓๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๔๒ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นนายจ่าเรศ ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๓๖๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นหลวงศักดิ์นายเวร ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๒๕๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นเจ้าหมื่นเสมอิจราชทัณฑ์มหาดเล็กเวรสิทธิ์ ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๕๐๐ บาท แล้วเพิ่มขึ้นตามลำดับจนถึงเดือนละ ๕๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นพระยานฤทธิราชทัณฑ์มณฑลจางวางตรี กรมมหาดเล็ก ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๗๐๐ บาท แล้วเพิ่มขึ้นตามลำดับจนถึงเดือนละ ๗๕๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๓ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นพระยาราชภพน์บริหาร รัชราชการเนตำแหน่งเจ้ากรมพระราชวังขางประธิน ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๘๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๒ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นพระยานิพัทธราชกิจ
รับราชการในตำแหน่งเจ้ากรมพระราชวังสวนสุนันทา และได้รับพระ
ราชทานยศเป็นมหาเสวกตรี ได้รับพระราชทานเงินเดือนๆละ ๘๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๔ กราบถวายบังคมลาออกรับพระราชทาน เข้าย่านาญ
ได้รับพระราชทาน เข้าย่านาญเดือนละ ๔๑๖ บาทเศษ ภายหลังได้ลด
เพื่อช่วยราชการชั่วคราว คงได้รับพระราชทานเข้าย่านาญเดือนละ
๓๖๖ บาทเศษ

นอกจากตำแหน่งหน้าที่ราชการดังกล่าวแล้ว พระยานิพัทธราชกิจ
ได้เป็นสมาชิกเสื่อป่า สังกัดกองม้าหลวง ได้รับพระราชทานยศเสื่อป่า
ตั้งแต่ นายหมื่นตรี เลื่อนขึ้นเป็นลำดับจนถึงตำแหน่งยศนายกองตรีแห่ง
กองเสื่อป่า และได้เป็นสมาชิกไก่อ่าเป็นพิเศษด้วย

พระยานิพัทธราชกิจได้รับพระราชทาน เครื่องยศและ เครื่อง ราช
อิสริยาภรณ์ดังนี้

เครื่องยศ

โต๊ะทอง กาทอง หีบหมากทอง

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

๑. เบญจมาภรณ์ช้างเผือกและมงกุฎสยาม
๒. จตุรภรณ์ช้างเผือกและมงกุฎสยาม
๓. ทริตภรณ์ช้างเผือกและมงกุฎสยาม
๔. ทวีติยาภรณ์มงกุฎสยาม

๔

๕. คติขุทธอมเกล้าวิเศษ
๖. ทราวชีวิมาลาและเข็มพระบรมนามาภิไธยย่อ ว. ป. ร.
ประทับเพชร

เหรียญต่าง ๆ

๑. เหรียญกษาปณ์มาลาเข็มราชการในพระองค์
๒. เหรียญราชรุจิรัชกาลที่ ๕ กาไหล่ทอง
๓. เหรียญราชรุจิรัชกาลที่ ๖ กาไหล่ทอง
๔. เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๕ ชั้น ๔
๕. เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๕ ชั้น ๓
๖. เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๖ ชั้น ๓
๗. เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๗ ชั้น ๓
๘. เหรียญจักรพรรดิมาลา
๙. เหรียญคัลตุรมาลา

นอกจากนี้ยังได้รับพระราชทานเหรียญที่ระลึกในการพระราชพิธีต่าง ๆ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ ตลอดจนรัชกาลปัจจุบันนี้ทุกคราวที่พระราชทาน

เข็มต่าง ๆ

๑. เข็มตามเสด็จพระราชดำเนินประพาสประเทศยุโรปทั้ง ๒ คราว
๒. เข็มพระชนมายุสมมงคล
๓. เข็มข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

นอกจากนี้ยังได้รับพระราชทานเข็มและเสมาเครื่องประดับต่าง ๆ อีกหลายอย่าง

เหรียญและตราต่างประเทศ

ได้รับเหรียญและตราต่างประเทศหลายดวง มีตราประเทศอียิปต์ และประเทศเคนมาวก เป็นต้น

คุณสมบัติ

พระยานิพัทธราชกิจคือเอกราชการเป็นสิ่งสำคัญ มีความซื่อสัตย์ ต่อหน้าที่ มีความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและเจ้านาย ที่ใต้ทรงอุปถัมภ์ มีความอดทนอดกลั้นทำราชการมิได้คิดแก่เห็นใจ เหนื่อย แม้ว่าจะช่วยเรียกตาม ถ้าไม่ถึงกับล้มหมอนนอนเสื่อแล้ว เป็นพยายามที่สุดที่จะไม่ให้ขาดราชการได้ เช่นเวลาช่วยเขียนใช้ ถ้า พันเวลาจับใช้ พระยานิพัทธราชกิจออกสู่ที่พระยุงกายไปทำราชการจน ใต้งานนี้เอง ๆ

กิจการในหน้าที่ ๆ ใต้งานนั้น เป็นต้องพยายามจทำให้แน่นอน ย่า จนได้รับความชมเชยของท่านผู้บังคับบัญชาว่า เป็นผู้มั่นอยู่ใน การต่งเครื่องในพระราชพิธีต่าง ๆ ในหน้าที่มหาดเล็กครั้งนี้เป็นชาติ

อาศัยความวิริยะภาพ ความซื่อสัตย์ กังกล่าวแล้ว พระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๓ รัชกาล ได้ทรงพระมหากรุณาแก่พระยา นิพัทธราชกิจเป็นพิเศษ ซึ่งเป็นที่น่าปลื้มยินดียิ่งนัก กังระใต้งกล่าว พอเป็นสังเขป

พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงมีขัตติยราชวงศ์ ทรงพระมหา
กรุณาเป็นพิเศษหลายอย่าง

๑. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ โดยเสด็จพระราชดำเนิ
ประพาสประเทศยุโรปทั้งสองคราว คือ พ.ศ. ๒๔๔๐ เมื่อมีบรรดาศักดิ์
เป็นนายพิไชยราชกิจ และเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ เมื่อมีบรรดาศักดิ์เป็น
เจ้าหมื่นเสมอใจราช

๒. ในการเสด็จพระราชดำเนินนอกประเทศแห่งอื่น ๆ เช่น ชวา
สิงคโปร์ เป็นต้น ก็ได้ โดยเสด็จแทบทุกคราว หรือในการเสด็จ
พระราชดำเนินในประเทศสยาม ก็โปรดเกล้าฯ ให้พระยานพิท
ธราชกิจตามเสด็จทุกคราวมิได้ขาด

๓. ในการเสด็จไปรเวทซึ่งไม่โปรดให้เขียนทางราชการก็ โดย
เสด็จพระราชดำเนินทุกแห่ง การเสด็จไปรเวทเช่นนี้ภายหลังได้ ชอ
ว่า “เสด็จประพาสต้น” ซึ่งมีเรื่องดังนี้ พระยานพิทธราชกิจ ซึ่ง
เวลานั้นเป็นหลวงศีกคินายเวร ได้ขยับเรือกำกับเครื่องลำหนึ่งใ
นระยวนเสด็จประพาส พระยานพิทธราชกิจมีนามว่า “อิน” พระบาท
สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงเข้าพระทัยว่า พระยานพิทธราชกิจมีอายุ
แก่กว่าพระชนินษา จึงทรงเรียกว่า “ตาอิน” เรือที่พระยานพิท
ธราชกิจอยู่ ก็ทรงเรียกว่า “เรือตาอิน” เจ้านายที่โดยเสด็จพระราช
ดำเนินก็ทรงเรียกเรือตาอินโดยพระราชกระแสรับสั่ง เมื่อเรียกเรือ ๆ
เสียงจึงรับขึ้นว่า “เรือกัน” จึงเห็นเหตุให้ทรงพระราชวิจารณ์ถึง

เรื่องเรือต้นเป็นมูลเหตุ จึงเลยเรียกการเสด็จประพาสนั้นว่า “การเสด็จประพาสต้นหรือเรียกย่อ ๆ ว่าเสด็จต้น” จนได้ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมรูปพระเชนิคทรงแท่งพระองค์อย่างสวยงาม ก็ทรงฉลองพระองค์หัววม ๆ หรืออีกนัยหนึ่งเป็นเครื่องที่ทรงแท่งอย่างคนสามัญ แลมีพระราชดำรัสเรียกเครื่องทรงพระเชนิคนี้ว่า “เครื่องต้น” พระรูปหนึ่ง มีลายพระราชหัตถ์เลขาว่า “รูปทรงเครื่องต้น พระราชทานหลวงศักดิ์ค้ายเวรต้น ผู้ที่ได้ตามเสด็จต้นแลเป็นคนต้นเหตุต้น” แล้วทรงเซ็นพระบรมนามาภิไธย เรื่องต้นเหตุที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงมีพระบรมราชดำริเรียกการเสด็จไปรเวทว่า “เสด็จประพาสต้น” นั้น ความพิสดารสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาศรีราชานุกาภ ได้ทรงนิพนธ์ไว้ในหนังสือจดหมายเหตุในรัชกาลที่ ๕ ครั้งแรกแลครั้งที่ ๒ ซึ่งได้พิมพ์ไว้ในสมุดเล่มนี้แล้ว

๕. การเสด็จพระราชดำเนินประพาสต้นนั้น มีพระราชนิยมที่จะไม่ให้ใครรู้จักพระองค์ว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยานิพัทธ์ราชกิจเป็นตัวแทนพระองค์ในบางแห่ง ส่วนพระองค์ท่านทรงกระทำพระองค์เป็นเจ้าราชการซึ่งโดยเสด็จ (คือตามเสด็จพระยานิพัทธ์ราชกิจ ซึ่งให้คนทั้งหลายเข้าใจว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดิน) จนเวลาเสวยพระกระยาหารก็เสวยร่วม แต่ทรงพระมหากรุณากระทำประหนึ่งการระค่อพระเจ้าแผ่นดิน เช่นมีกล่าทรงนั่งชัตสมาธิ จนพระยาลิพัทธ์ ราชกิจต้องกราบบังคมทูลอนุญาตจึงจะทรงนั่งชัตสมาธิเป็นต้น

๕. ครั้งหนึ่งเสด็จพระราชดำเนินทางหัวเมืองฝ่ายเหนือ ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานยศบรรดาศักดิ์แก่พระยานิพัทธ์ราชกิจ ซึ่งเวลานั้นเป็นหลวงศักดิ์นายเวรให้เป็นหัวหมื่น ได้ทรงพระราชดำริที่ว่า จะต้องทรงตั้งที่เมืองกษัตริย์หรือจังหวัดที่เคยเป็นพระนครหลวงจึงจะเป็นการสมควร เมื่อเสด็จถึงจังหวัดกำแพงเพชรซึ่งเป็นเมืองกษัตริย์แต่โบราณ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรบรรดาศักดิ์ให้เป็นเจ้าหมื่นเสมอใจราช และในการพระราชทานสัญญาบัตรตำแหน่งยศบรรดาศักดิ์หัวหมื่นนั้น โปรดเกล้าฯ ให้จัดพิธีเป็นการพิเศษด้วย อนึ่งถ้ามีพระราชดำรัสเรียกโดยส่วนพระองค์แล้ว ทรงเรียกว่า “ใจเสมอ” แทนที่จะทรงเรียกว่า “เจ้าหมื่นเสมอใจราช”

๖. ในการทอดกฐินที่วัดวิเวกวายุพิศ เกาะบางปะอิน เรียกว่าเป็นการทอดกฐินต้น ในครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยานิพัทธ์ราชกิจเป็นผู้ทอด แต่การทอดกฐินวันนี้ ไม่ใช่เป็นการทอดอย่างพระราชทาน เป็นการทอดอย่างประหนึ่งว่า กฐินวันนี้จะเสด็จพระราชดำเนินเอง แต่โปรดเกล้าฯ ให้พระยานิพัทธ์ราชกิจเป็นผู้แทนพระองค์ จัดกระบวนแห่อย่างมโหฬาร เรือองค์กฐินจักเป็นควอิน มีเจ้านายข้าราชการชั้นผู้ใหญ่รั้งขี้บริกษารถวายพระเป็นจำนวนองค์ละมีราคามากๆ ในคราวที่พระราชทานให้พระยานิพัทธ์ราชกิจ ซึ่งยังเป็นเจ้าหมื่นเสมอใจราชทอดกฐินที่วัดวิเวกวายุพิศเป็นครั้งแรกนั้น ได้ทรงพระมหากรุณาโปรด

เกล้า ฯ พระราชทานโต๊ะทอง กาทอง หีบหมากทอง เป็นเกียรติยศ เพื่อที่จะให้มีคนเชิญเป็นเกียรติยศไปในงานอภิเษกนั้น และทั้งได้ทรงพระมหากรุณาพระราชทานตราครุฑทองคำมเกล้า ฯ ฝ่ายในแก่คุณหญิงนิ่ม นีพิพัทธราชกิจ ภรรยา และพระราชทานหีบหมากกาไหลทองมีพระบรมนามาภิไธยย่อ จ. ป. ว. เป็นเกียรติยศด้วย

๗. ได้ทรงพระมหากรุณามีพระราชดำรัสสั่งพยานต่าง ๆ ในฐานะที่เป็นคนไปรบกปรานใกล้ซีก ก็จะได้เห็นในพระราชนิพนธ์หนังสือไกลบ้าน และพระราชนิพนธ์ถึงสมเด็จพระบรมราชินีพระพันปีหลวง เป็นต้น

๘. เวลาตามเสด็จพระราชดำเนิน ทรงใช้ให้มีหน้าที่เป็นผู้หุงพระกระยาเสวยเป็นพิเศษ ทรงใช้ให้ถวายอยู่งานนวก ตลอดจนกลับพระมหานคร ก็ทรงใช้ให้ถวายอยู่งานนวกแทนหมอนนวกหลวงเสมอๆ แลราชการอื่นๆที่ใกล้ซีก ก็ยังทรงใช้ส่วยเสมอ โดยทรงพระมหากรุณาว่าเป็นคนซื่อสัตย์ ถึงกับทรงไว้วางพระราชหฤทัยว่าพระยานิพัทธราชกิจซึ่งเวลานั้นเป็นเจ้าหมื่นเสมอใจราชมีตำแหน่งเป็นมหาดเล็กไปคุมชำระราชการฝ่ายในแต่ผู้เดียวเท่านั้น ไม่ต้องมีตำรวจหรือพนักงานกระทรวงวังไปกำกับด้วยก็ได้

รัชกาลที่ ๖

ในรัชกาลที่ ๖ พระยานิพัทธราชกิจ เมื่อยังรับราชการในตำแหน่งเจ้าหมื่นเสมอใจราช ก็ได้ทรงพระมหากรุณาให้รับราชการอย่างใกล้ซีก มีการเสด็จพระราชดำเนินที่ไหน ก็โดยเสด็จพระราชดำเนินแทบทุกครั้ง ทรงพระมหากรุณาไปรบกเกล้า ฯ ให้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น

พระยานรฤทธิราชหิซ และเลือนยศเป็นจางวางตรีกรมมหาดเล็ก และ
 ในรัชกาลที่ ๒ นั้น ได้ทรงพระมหากรุณาพระราชทานให้ทอดกฐิน
 วัฑฒนวิเวกถวายพิศอย่างทำนองครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง พระ
 ราชทาน แก่กฐินครั้งรัชกาลที่ ๒ ไปวัดเกล้า ๆ ให้ทอดอย่างกฐิน
 ไถ่ป่า คือกระบวนทุกสิ่งทุกอย่าง เช่น เครื่องแต่งตัวก็ทำ เครื่องต่าง ๆ
 ทั้งหลายก็ทำ ล้วนแล้วไปถวายแพรและผ้าสี่เขี้ยวทั้งสิ้น ซึ่งเป็นพร้อม
 ของสมาชิกไถ่ป่า อนึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ให้เป็นสมาชิก
 สามเหล่าขมถวาย

รัชกาลปัตยุบันนี้

ในรัชกาลปัตยุบันนี้ ก็ได้ทรงพระมหากรุณาในฐานะที่ทรง
 ค้นเคยมามากครั้งพระเยาว์ จนเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ซึ่งพระยา
 นิพัทธราชกิจรอดภัยพระราชทานเขี่ยบ้านาญแล้ว ยังทรงพระมหากรุณา
 ระลึกถึง และพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๓ เป็นพิเศษ

พระยานิพัทธราชกิจมีความเคารพและจงรักภักดีต่อเจ้านายผู้ มี
 อำนาจเหนือ หรือท่านผู้ที่มีพระเดชพระคุณเมตตากรุณา มีความ
 รักใคร่เอ็นดูเพื่อช่วยเหลือเพื่อนข้าราชการที่มีฐานะเสมอกัน มีความ
 เมตตากรุณาแก่เพื่อนข้าราชการชั้นผู้น้อย สันตสันติกันก่อนว่ากล่าว
 เพื่อให้ประพฤติคนและปฏิบัติราชการให้เป็นไปโดยชอบ ไม่มีการ
 อิจฉาริษยาต่อเพื่อนข้าราชการด้วยกันเลย

ในส่วนวงศาคุณาญาติ พระยานิพัทธราชกิจมีความโอบอ้อมอารี
 รักและนุ้ยฉิตตลอดไม่ว่าญาติห่างหรือสนิท ควรจะอุปการะช่วยเหลือ
 ถวายประการใดก็ได้แล้ว เป็นอุปการะช่วยเหลือที่เกื้อหนุน

การพระศาสนา พระยานิพัทธ์ราชกิจเป็นผู้เลื่อมใสศรัทธาซึ่งผู้
หนึ่ง ใฝ่หาเพื่อกุศลเนือง ๆ เช่น สร้างและปฏิสังขรณ์โบสถ์ วิหาร
ศาลา และทำบุญอื่น ๆ ตามถ้ำดังที่จะทำได้เป็นคณ

เมื่อออกจากราชการรับพระราชทานเบี้ยบำนาญแล้ว ก็ได้มี
โอกาสบำเพ็ญกุศลและประกอบกิจการอาชีพตามโอกาสอันควร มีความ
สุขสบายมาหลายปี

ครั้นเมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๔๗๗ นี้มีโรคเข็ญคืบเนื่องมาจากความชรา
บังเกิดขึ้น ไข้เริ่มช่วยมาแต่ต้นปี อาการทรงข้าง ทุเลาบ้าง กลับ
ทรุดลงบ้าง จนถึงเดือนธันวาคม มีอาการทรุดหนักจนจนหมดความ
สามารถที่แพทย์จะเยียวยาได้ พระยานิพัทธ์ราชกิจได้ถึงแก่อนิจกรรม
เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ เวลา ๓๓ นาฬิกา ๔๕ นาที คำ-
นำศพอายุได้ ๗๖ ปี ๓ เดือน ๑๖ วัน ทรงดำเนินเรียงขบวนเป็นอายุ ๗๗ ปี

อธิบายเรื่องเสด็จประพาสต้น
พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาตำราพระอักษร

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชอัธยาศัย
โปรด ๑ ในการเสด็จประพาส ตั้งแต่เสด็จถึงด้วยราชสมบัตินั้น
เสด็จประพาสแทบทุกปี เสด็จไปตามหัวเมืองน้อยใหญ่ในพระราช
อาณาเขตค้ำข้าง เสด็จไปถึงต่างประเทศค้ำข้าง ได้โดยเสด็จความมณฑล
หัวเมือง ในพระราชอาณาเขตค้ำข้างทุกมณฑล เว้นแต่มณฑลภาคพายัพ
มณฑลเพชรบูรณ์ มณฑลอุดร และมณฑลอิสานเท่านั้น ด้วยเมื่อ
ในรัชกาลที่ ๕ ทางคมนาคมถึงมณฑลเหล่านั้นระไปมาซึ่งกันการนัก
เปลืองเวลาและลำบากแก่ผู้ขึ้น จึงขอให้มีใต้เสด็จจนตลอดรัชกาล

ในการเสด็จประพาสหัวเมืองน้อยใหญ่ในพระราชอาณาเขตค้ำข้าง
ข้างคราวก็เสด็จไปเพื่อทรงตรวจราชการปกครอง ราชการรับเสด็จเป็น
ทางราชการ ข้างคราวก็เสด็จไปเพื่อสำราญพระราชอิริยาบถ ไม่
โปรด ๑ ให้กิจการรับเสด็จเป็นทางราชการ ที่เรียกว่า “เสด็จประพาส
ต้น” อยู่ใน การเสด็จเพื่อสำราญพระราชอิริยาบถ แต่โปรด ๑ ให้
กิจการที่เสด็จไปให้ง่ายยิ่งกว่าเสด็จไปประพาสเพื่อสำราญพระราชอิริยา
บถอย่างสามัญ คือไม่ให้มีทหารมาส่งหัวเมือง ให้จัดทำที่ประทับ
แรมในที่ใด ๆ สุกแต่พอพระราชหฤทัยที่จะประทับที่ไหนก็ประทับที่นั่น
ข้างที่ก็ทรงเรือเล็กหรือเสด็จโดยสารถไฟไป มิได้ใคร้วักพระองค์

๒

การเสด็จประพาสต้นเริ่มครั้งแรก เมื่อรัตนโกสินทร์ศก ๑๒๓ (พ.ศ. ๒๔๔๗) ราชการเสด็จประพาสต้นครั้งนี้ นายทรงอำนาจภาพได้เขียนจดหมายเล่าเรื่องประพาสต้นไว้ โดยพิสดาร ดังที่พิมพ์ไว้ในตอนต้นสมุดเล่มนี้

เหตุที่เรเรียกว่าประพาสต้นนั้น เกิดแต่เมื่อเสด็จในคราวนี้ เวลาจะประพาสมิให้ใครรู้ว่าเสด็จไป ทรงเรือมาดเก๋งสี่แจวลำ ๑ เรือนี้ลำเดียวไม่พอบรรทุกเครื่องครัว จึงทรงซื้อเรือมาดประทุน ๔ แจวที่แม่น้ำอ้อมแขวงจังหวัดราชบุรีลำ ๑ ไปรอกให้เจ้าหมื่นเสมอใจราช เป็นผู้คุมเครื่องครัวไปในเรือนี้ เจ้าหมื่นเสมอใจราช ซ้ออัน จึงทรงดำรัสเรียกเรือลำนั้นว่า “เรือซ้ออัน” เรียกเร็ว ๆ เสียงเป็น “เรือต้น” เหมือนในขบทที่ซึ่งว่า

“พระเสด็จโดยแค้นชล ทรงเรือต้นงามเลิศฉาย” พงศกัเพราะก็ แต่เรือมาดประทุนลำนั้นไซ้ยู่ใต้หน่อหนึ่ง เปลี่ยนเป็นเรือมาดเก๋ง ๔ แจวอีกลำ ๑ จึงไปรอกให้เอาชื่อเรือต้นมาใช้เรียกเรือมาดเก๋ง ๔ แจวลำที่เป็นเรือพระที่นั่งทรง อาศัยเหตุนี้ ถ้าเสด็จประพาสโดยกระบวนเรือพระที่นั่งมาดเก๋ง ๔ แจว โดยพระราชประสงค์จะมีให้ ผู้ใดทราวยว่าเสด็จไป จึงเรียกการเสด็จประพาสเช่นนั้นว่า “ประพาสต้น” คำว่า “ต้น” ยังมีที่ไซ้ยู่โดยมาจนถึงเครื่องแต่งพระองค์ในเวลาทรงเครื่องอย่างคนสามัญ เสด็จไปประพาสมิให้ผู้ใดเห็นแปลกประหลาดพิศอกกับคนสามัญ คำว่าเรียก “ทรงเครื่องต้น” ต่อมาไปรอกให้ปลูกเรือนฝากกระดานอย่างไทย เช่นพลเรือนอยู่กันเป็นสามัญชนที่ในพระราชวังดุสิต ก็พระราชทานนามเรือนนั้นว่า “เรือนต้น” ดังนี้

ก

การเสด็จประพาสคันเมือคราว ร.ศ. ๓๒๓ เป็นการสนทียงกว่า
เคยเสด็จไปสำรวจพระราชอิริยาบถแต่ก่อนมา ที่จริงอาจกล่าวว่าเป็น
ประโยชน์แก่ราชการบ้านเมืองได้ด้วยอีกสถาน ๑ เพราะเสด็จเที่ยว
ประพาสปะปนไปกับหมู่ราษฎรเช่นนั้น ได้ทรงทราบคำราษฎรกราบทูล
ปรารภกิจสุขทุกข์ ซึ่งไม่สามารถจะทรงทราบได้โดยทางอื่นก็มาก ด้วย
เหตุทั้งปวงนี้ ต่อมาอีก ๒ ปี ถึง ร.ศ. ๓๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๗) จึงเสด็จ
ประพาสคันเมือคราว ๓ เสด็จประพาสคันคราวนี้ ทายราษฎรมาแต่
ก่อนว่ามีผู้หนึ่งผู้ใดได้เขียนจดหมายเทกไว้เหมือนเมือคราวเสด็จประพาส
คันครั้งแรกไม่ จนถึง พ.ศ. ๒๔๖๗ พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินี
นาฏ ทรงพระปรารภระใครพิมพ์หนังสือประทานตอบแทนผู้ถวายจดนำ
ส่งกราบทูล ครั้นได้ปรึกษาสมาเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าภาณุภาค
กรมชนนีทองเขตขัติยนาถ-สมเด็จหญิงน้อย-พระธิดา ทรงค้นหนังสือ
เก่าซึ่งได้ทรงเก็บรวบรวมไว้ พบสำเนาจดหมายเทกเสด็จประพาสคันครั้ง
ที่ ๒ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์
โดยท้าวสีหไสยสมเด็จหญิงน้อยทรงเขียนไว้ ในเวลาสนองพระเดชพระคุณ
สมเด็จพระบรมชนกนาถ เป็นตำแหน่งราชเลขาธิการฝ่ายใน อยู่ใน
เวลาเมื่อเสด็จประพาสคราวนั้น จึงประทานสำเนายังท้าวพระสมถ
วชิรญาณสำหรับพระนครและมีรับสั่งมาว่า หนังสือเรื่องนสมเด็จพระ
พุทธเจ้าหลวงได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ถึง ๓๗ ปีแล้ว ผู้ซึ่งยังไม่ทราบ
เรื่องเสด็จครั้งนั้นมีมากด้วยกัน ถ้าแห่งใดควรจะทำคำอธิบายหมายเลข
ให้เข้าใจความยิ่งขึ้นได้ ก็ให้กรรมการช่วยทำคำอธิบายหมายเลขด้วย
จึงได้จัดการทำถวายตามพระประสงค์ทุกประการ

สารบัญ

บอกพระนามและนามที่ใช้คำปรากฏไว้ในจดหมาย หน้า (๑)

จดหมายนายทรงอานภาพ

จดหมายฉบับที่ ๑ เล่าเหตุที่จะเสด็จประพาสกัน หน้า ๕

จดหมายฉบับที่ ๒ เล่าเรื่องเสด็จจากบางปะอินต้องลงมาตามลำ
แม่น้ำเจ้าพระยา-เสด็จประทับวัดปรมัยยิกาวาส-เสด็จประพาส
สวนสะทอน ในแม่น้ำอ้อมเมืองนนทบุรี-เสด็จประทับแรมที่หน้า
วัดเขมา - เสด็จจากวัดเขมาต้องลงมาเข้าคลองบางกอกใหญ่
และคลองภาษีเจริญ - ประทับแรมหน้าวัดหนองแขม-เสด็จจาก
วัดหนองแขมเข้าคลองท่าเนิรสะทอน ทบุดกระบวนประทับ
แรมที่หน้าวัดโชติทายการาม - เสด็จเรือเล็กประพาสทุ่งที่
น้ำท่วม- หน้า ๓

จดหมายฉบับที่ ๓ เล่าเรื่องเสด็จจากวัดโชติทายการามถึงเมือง
ราชบุรี - เสด็จรถไฟพิเศษไปประพาสเมืองเพชรบุรี - เสด็จกลับ
ประทับแรมณเมืองราชบุรี-เสด็จทอดพระเนตรแต่ยวชนาคบุตร
พระแสนทองฟ้า - เสด็จประพาสแม่น้ำอ้อม - เสด็จกลับประทับ
แรมเมืองราชบุรี - เสด็จประพาสทุ่งทางฝั่งตะวันออก - เสด็จ
รถไฟธรรมดาไปประพาสโพธาราม-เสด็จกลับโดยทางชลมารค
มาประทับแรมที่เมืองราชบุรี- หน้า ๗

(๒)

จดหมายฉบับที่ ๕ เล่าเรื่องเสด็จประพาสตลาดราชบุรี-เสด็จ
จากเมืองราชบุรีทางแม่น้ำอ้อม - เสด็จแวะซื้อเสบียงอาหารที่
ปากคลองวัดประโคน - เสด็จทอดพระเนตร ลระคอน ชาคริบ้านตา
หมอนสี-เสด็จแวะทำครัวที่บ้านนายอำเภอ-เสด็จประทับแรมเมือง
สมุทรสงคราม-เสด็จทอดพระเนตรวัดพวงมาลัย ตลาดคลอง
ข้าพวา วัดดาวกิงส์ บ้านก้านเงิน-เสด็จกลับมาประทับแรม
เมืองสมุทรสงคราม - เสด็จทอดพระเนตรที่ว่าการเมืองสมุทร
สงคราม- หน้า ๓๔

จดหมายฉบับที่ ๕ เล่าเรื่องเสด็จประทับเรือชลอมไปทอดพระเนตร
ละมู ที่ปากอ่าวแม่กลอง-เสด็จเลยไปถึงปากน้ำเมืองเพชรบุรี-
เสด็จเรือกลไฟไปประทับแรมที่จวนเจ้าพระยาสุรพันธ์ฯ - เสด็จ
ประพาสทางเหนือน้ำโดยทางชลมารค - เสด็จประทับบางทะเล
และประทับแรมที่นั่น - เสด็จจากบางทะเลทางทะเลมาเข้าบ้าน
แหลม กลับมาประทับแรมเมืองเพชรบุรี-เสด็จประพาสพระนคร
คีรี-เสด็จประพาสวัดต่างๆ ในจังหวัดเพชรบุรี-เสด็จไปประทับ
แรมที่บ้านแหลม- หน้า ๒๓

จดหมายฉบับที่ ๖ เสด็จจากบ้านแหลมโดยทางทะเลถึงเมืองสมุทร
สาคร-จากเมืองสมุทรสาครไปประทับแรมที่จวงวาย-เสด็จโดย
รถไฟพิเศษไปประพาสพระปฐมเจดีย์-เสด็จประพาสวัดพระประ
โตน โดยทางชลมารค-ประทับเสวยเย็นที่บ้านพระยาเวียงใน-

(๓)

เสด็จมาประทับแรมที่วังวรวย - เสด็จประพาสคลองภาษี - เสด็จ
ประทับแรมบ้านสองพี่น้อง - เสด็จประพาสคลองสองพี่น้อง - เสด็จ
ประทับแรมที่วัดบางขิวทอง - เสด็จจากวัดบางขิวทอง ถึงเมือง
สุพรรณบุรี - เสด็จประพาสทางเหนือหน้า - เสด็จทอดพระเนตรที่วัด
การเมือง วัดมหาธาตุ หลักเมือง วัดป่าเลไล - เสด็จ
กลับมาประทับแรมที่บางปลาหมอ - เสด็จจากบางปลาหมอถึงบ้าน
ฉักไถ่ - เสด็จประพาสทางเหนือหน้า - เสด็จประทับแรมที่บ้าน
ฉักไถ่ -

หน้า ๒๔

จดหมายฉบับที่ ๗ เสด็จจากบ้านฉักไถ่ไปทางคลอง
บางโพงเสง คลองบางหลวงอ้ายเอียง - เสด็จแวะทำครัวที่บ้าน
นายช่างอำแดงพลับ - เสด็จถึงบางปะอิน - เสด็จจรดไฟพะเนียงกลับ
กรุงเทพ ฯ

หน้า ๓๑

จดหมายฉบับที่ ๘ พรรณนาถึงผลในการเสด็จประพาสกัน - หน้า ๓๕

พระราชนิพนธ์เรื่องเสด็จประพาสคืน

วันที่ ๒๗	กรกฎาคม เสด็จเรือจากกรุงเทพ ฯ	หน้า ๔๓
” ๒๘	ทรงถ่ายรูปที่วัดเขมาแล้วเสด็จต่อไปประทับแรม บ้านคางคาง	” ๔๓
” ๒๘	ทรงถ่ายรูปและเสด็จต่อไปประทับแรมที่เกาะลอย	” ๔๒
” ๓๐	เสด็จประพาสทางวังจันทร์แล้วเสด็จต่อไปประทับแรม ที่ศาลาลอย	” ๔๒
” ๓๓	เสด็จประพาสท่าเจ้าสนุกแล้วไปประทับแรมบ้านเสาใต้	” ๔๓
” ๓	สิงหาคม เสด็จประพาสเมืองสระบุรีแล้วเสด็จมา ประทับแรมท่าเรือ	” ๔๔
” ๒	เสด็จพระพุทธรูปแล้วกลับมายาประทับแรมท่าเรือ	” ๔๔
” ๓	เสด็จลงมารับสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ และประชุมเสนาบดีแล้วเสด็จกลับบางปะอิน	” ๔๖
” ๔	เสด็จเรือจากบางปะอินประทับแรมสี่กั๊ก	” ๔๗
” ๕	เสด็จเสวยที่ขานหมื่นยี่สิบพัทธภูวนาถ เรื่องพระนอนวัดป่าโมกข์พักใต้ สำเนาลิขิตของพระครูวัดป่าโมกข์เรื่องพระนอนพักใต้ คำวาทที่พระนอนขอก	” ๕๐ ” ๕๓ ” ๕๖
” ๖	เสด็จประพาสเมืองอ่างทองแล้วเสด็จไปประทับแรม วัดเกศไชโย	” ๕๗

(๖)

วันที่	๗	เสด็จต่อไปประพาสวัดชลอนเทพาวาสแล้วไป ประทับแรมที่เมืองสิงห์	หน้า ๕๘
»	๘	เสด็จต่อไปประพาสอำเภออินทร์แล้วไปประทับแรม อำเภอสรรพยา	» ๕๘
»	๙	เสด็จถึงเมืองไชยนาท ประพาสวัดและโรงทหารแล้ว เสด็จไปประทับแรมที่จรรมามูล	» ๖๐
»	๑๐	เสด็จถึงเมืองมโนรมย์ประพาสสระแก้ว	» ๖๒
»	๑๑	เสด็จไปประพาสวัดพระปรารักษ์เหลืองแล้วไป ประทับแรมอำเภอพุทไธสง	» ๖๓
»	๑๒	เสด็จไปประพาสวัดเกาะแล้วไปประทับแรมนครสวรรค์	» ๖๔
»	๑๓	เสด็จประพาสตลาดปากน้ำโพและโรงทหาร	» ๖๔
»	๑๔	เสด็จประพาสตลาดทางน้ำ	» ๖๕
»	๑๕	เสด็จจากนครสวรรค์ประพาสบ้านนายพันแล้ว ไปประทับแรมตำบลยางเขน	» ๖๖
»	๑๖	เสด็จต่อไปถึงบ้านเก้าไร่ขจรชัยพุกจันแล้ว เสด็จไปประทับแรมบ้านห้วยคต	» ๖๘
»	๑๗	เสด็จต่อไปถึงบ้านตำบลหูกวางแวะประพาสบ้าน กำนันโย แล้วไปประทับแรมบ้านแคน	» ๗๐
»	๑๘	เสด็จประพาสเขานอแล้วเสด็จไปประทับแรมเมืองชาลุม	» ๗๓
»	๑๙	เสด็จทอดพระเนตรถนนแดงแล้วเสด็จไป ประทับแรม ตำบลยางเขน	» ๕๗

(๗)

วันที่ ๒๐	เสด็จออกไปประทับแรมตำบลวังนางร่ำ	หน้า ๗๖
๒๑	เสด็จออกไปประทับแรมตำบลท่าซำเหล็ก	๗๖
๒๒	เสด็จแวะวัดวังพระธาตุแล้วไปประทับแรมกำแพงเพชร	๗๗
๒๓	เสด็จประพาสเมืองกำแพงเพชรเก่า และถ่ายรูปคนงาม	๗๓
๒๔	เสด็จประพาสคอนเหนือเมืองกำแพงเพชรเก่า พระบรมราชาธิบายเรื่องเมืองกำแพงเพชรเก่า	๗๕
๒๕	เสด็จประพาสคลองสวนหมากและวัดพระธาตุ หนังสือนายชิตมหาคเล็กทูลเกล้าฯ ถวาย เรื่องตำนานพระธาตุ สำเนาตำนานที่จารึกในลานเงิน	๗๓
๒๖	ทรงถ่ายรูปคนตระกลุพระยากำแพงเพชรเก่า และเสด็จประพาสวัดคูยาง แล้วเสด็จออกจาก กำแพงเพชร	๗๗
๒๗	ประทับแรมบ้านแคน	๓๐๒
๒๘	เสด็จประพาสวัดเขาคินและประทับแรม	๓๐๒
๒๙	ชาวบ้านเขาคินเฝ้าแล้วเสด็จมาถึงปากน้ำโพ พระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย เรื่องพลท้าววิม พานายสืบทาย	๓๐๕
		๓๐๖

บอกพระนามและชื่อที่ได้ใช้คำพรางไว้

ในจดหมายนายทรงอานภาพ

- นายอัญญาธ คือ สมเด็จพระอนงชาธิราช เจ้าฟ้าชายธรรมาธิบดี
กรมหลวงนครราชสีมา
- นายทรงอานภาพ คือ กรมพระยาตำราจรรยา
นายวงศ์ตะวัน คือ เจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ (โต บุนนาค)
- หลวงรัตนาวุธ คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖
- ท่านมหาสม คือ กรมพระสมมตอมรินทร์
- เจ้านายที่ไปตาม คือ สมเด็จพระปิณฑิตาเจ้าสุทนต์มณี พระอัครราช
เสด็จ ๒ พระองค์ เทวี กษัตริย์เจ้าฟ้า กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร
- ขุนสวรรค์ คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต
- นายฉานพ คือ พระยาสุรวิธานราชพัลลภ
- หมื่นสรรพกิจ คือ กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ

จดหมายนายทรวงอานูภาพ
เล่าเรื่องเสด็จประพาสต้นครั้งแรก

จดหมายฉบับที่ ๑

บางปะอิน

ณวันที่ ๑๒ เดือน กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๓

ถึง พ่อประคิมจู้

ฉัน มาตามเสด็จคราวนี้ หมายถึงจะมาตั้งหน้ากินและนอนใต้
สขาจนเสด็จกลับ อย่างเคยมาตามเสด็จบางปะอินเที่ยวก่อน ๆ แต่
เที่ยววันเห็นจะต้องพักที่ นาลาที่อยู่เที่ยวเตร่หลาย วันที่เที่ยว
เที่ยวได้ทราบว่าจะเสด็จไปประพาสเมืองราชบุรี หรืออย่างไรจ้ะไม่รู้แน่ไม่ได้
เป็นแต่เห็นเขาตระเตรียมเรือแพชลมุนกันอยู่

เหตุที่จะเสด็จประพาสต่อไปในคราวนี้ ได้ทราบว่าเมื่อก่อนจะ
เสด็จขึ้นมาบางปะอิน พระเจ้าอยู่หัวไม่ใคร่จะทรงสขา หมายถึงจะเสด็จ
ขึ้นมาพิทักษ์พระองค์ตามเคย ก็มีพระราชกิจและพระราชกิจติด
ตามขึ้นมา หาเวลาพักไม่ใคร่ได้จึงไม่ทรงสขามากไป เสวยไม่ได้
และบรรทมไม่หลับทั้งสองอย่าง หมอเห็นว่าจะต้องเสด็จประพาสเที่ยวไป
ให้พ้นความรำคาญ อย่าให้ต้องทรงเป็นพระราชธุระในราชกิจอย่างใด ๆ
เสียดังคราวหนึ่งจึงจะรักษาพระองค์ให้ทรงสขาได้ดังเก่าโดยเร็ว เจ้า

นายผู้ใหญ่ที่มาตามเสด็จจึงพร้อมกันกราบบังคมทูล ขอให้ทรงรับ
พระราชโอรสเสด็จประพาสตามคำแนะนำของหมอ ทรงดำริเห็นชอบด้วย
จึงจะเสด็จไปประพาสตามลำน้ำด้วยกระบวนเรือยี่กึ่งพันฟองเรือไฟไปจาก
บางปะอิน นี้จะเสด็จไปถึงไหนและจะเสด็จไปกี่วันฉันยังหาทราบไม่ เป็น
แต่ทราบว่าเสด็จครั้งนี้เจ้ากระทรวงท่านห้ามปรามไม่ให้จัดการรับ
เสด็จตามทางราชการ จะให้เป็นการเสด็จอย่างเจียม ๆ แล้วแต่พอ
พระราชหฤทัยจะเสด็จที่ใด หรือประทับที่ใดก็ตามพระราชประสงค์
อย่าให้มีเครื่องขุ่นเคืองรำคาญพระราชหฤทัยได้โดยเป็นอันขาด

ส่วนตัวฉันเองนั้นท่านสั่งให้ ไปตามเสด็จด้วยในคราวนี้ ต้อง
เตรียมหาผู้คนสระเบียงอาหารลงเรือ โต้เรือ ๖ แวงลำหนึ่งจะไปด้วย
กันกับนายอภัยวราล หวังใจว่านายอภัยวราลจะไม่ไปเจียดใช้กลางทาง
อย่างเมื่อไปตามเสด็จเมืองชะวากด้วยกันคราวนั้น

ขอขจากหมายฉบับนี้เพียงนี้ ด้วยกำลังจิตเรือแพ่งนวาท แล้ว
จึงจะขจากหมายบอกข่าวคราวมาให้ทราบต่อไป

นายทรงอนุภาพ หุ้มแพร

จดหมายฉบับที่ ๒

วัดโชติทายการาม คลองตำเนิรสะตวก

วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๓

ถึง พ่อประคิษฐ

ฉันได้ขอกมาในจดหมายฉบับก่อนว่า จะจดหมายส่งข่าวคราว การเสด็จประพาสมาให้ทราบเนื่อง ๆ วันนี้ประทับแรมอยู่ที่วัดโชติทายการาม คลองตำเนิรสะตวก ฉันมีเวลาว่างอยู่ข้างจึงได้เขียนจดหมายฉบับนี้ฝากเขามาให้ หวังใจว่าจะไม่ไปหายสูญเสียกลางทาง

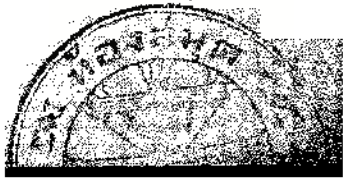
เสด็จออกจากบางปะอิน เมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๓ ล่องมาตามลำแม่น้ำเรือฉันมาล่องหน้าทราบว่าเสด็จประทับวัดปรมมัยยิกาว่าศครุหนึ่ง แล้วเสด็จประพาสสวนสระต้นของนายบุตร ที่แม่น้ำอ้อมแขวงเมืองนนทบุรี ว่ามีสระต้นอย่างก็ ๆ ที่สวนนั้นมากกำลังสระต้นออกผล เจ้าของสวนเชิญเสด็จเก็บสระต้น ทราบว่าเป็นที่พอพระราชฤทัย และทรงพระกรุณาแก่เจ้าของสวนมาก เวลาเย็นเสด็จมาประทับแรมที่หน้าวัดเขมา จอดเรือพระที่นั่งเข้าที่สะพานหน้าวัดอย่างเราไปเทียบกัน ใช้ศาลาน้ำหน้าวัดเป็นที่ของพระโรง ไม่มีพลับพลาฝาเรือนอย่างใด เจ้าพนักงานเจ้าของท้องที่ก็เหมือนจะไม่รู้ตัวว่าจะเสด็จมาประทับแรมที่นั้น การล้อมองกองกำลังกันตามแต่จะทำได้ก็สักคนก็จนเวลาหมดเศษกรมหลวงนเรศวร เสนาบดีกระทรวงนครบาลจึงเสด็จไปถึง ได้ยินรับสั่งว่า “อาคันแก่ ๆ กันไม่รู้ พอรูกรับมาจะต้องนั่งอยู่ขัง”

วันที่ ๑๕ เวลาเช้าออกกระบวนล่องลงมาเข้าคลองบางกอกใหญ่ และคลองภาษีเจริญ ฉันมากกระบวนหน้าตามเคย ปล่อยให้เวลาหัวน้ำลง เมื่อพ้นหนองแขมเจอเรือไฟที่ไปก่อนติดขวางคลองอยู่ลำหนึ่ง ฉันจึง ปลดปล่อยเรือไฟที่รุ่งเรือให้คอยตามเรือไฟลำหน้า ส่วนตัวฉันเองให้คน แกรวเรือล่องเลยไปชกคอยเรือไฟที่หน้าลบกบ้านกระทู้มแบน รอ ๆ อยู่ เท่าใด ๆ ก็ไม่เห็นเรือไฟตามชอกมา น้ำก็แห้งงวดลงไปทุกที พอแน่ใจว่าเรือไฟคงติดเสียกลางคลองแล้ว ก็พอนึกขึ้นได้ว่าควรมีสระเบียง อาหารอยู่ในเรือไฟหมดทั้งนั้น และคนนายอภัยภูธรที่เอาออกจะหิว จึงชวน กันขึ้นบกเดินไปเที่ยวซื้อข้าวแกงกินที่ตลาดบ้านกระทู้มแบน ไปเจอคน ผักหมี่ก็ คุยว่ารู้จักกันเคยกับเจ้าคุณเทศา ผ่านมาเป็นตอ้งแวงกินหมี่ เสมอ ซอสสะเบียงอาหารได้พอกันแล้ว ได้ยินเสียงละคอนที่โรงบ่อน นายอภัยภูธรเกิดอยากดูละคอนพากันไปดูไปเจอเจ้าของละคอนเจ้ากรรม รู้จักว่าฉันเป็นหุ้มแพรมหาเด็ก ตอ้งรีบหนีพากันมาลงเรือ แต่กระนั้น ก็ไม่พ้น พอประเดี๋ยวเจ้าหมี่เจ้าหมาพากันมารุมมาด้อม พิธีแตก เพราะนายอภัยภูธรที่เคียว ถ้านายอภัยภูธรไม่พาไปดูละคอน ก็คงจะ ไตนั่งกินข้าวแกงกันในตลาดให้สนุก นี่กลีบตอ้งกินล่ำวิชัยค้ออันแล้ว ทอชมแทนเขาแทบไม่ไหว

ชกตอกระบวนเสด็จอยู่จนค่ำ กลางคืนนำชนเรือไฟพลวกล่องหน้า หลกออกมาได้ทีละลำสองลำ ตามตาก็ไม่ได้คิดว่ากระบวนเสด็จอยู่ที่ ไทไหน จนยามกว่าหงไต่ความจากเรือลำหนึ่งว่าประตียบแรมอยู่ที่หน้าวัด หนองแขม ฉันก็เลยขอคนอนคอยเสด็จอยู่ที่กระทู้มแบนนั่นเอง ครั้น

รุ่งเช้าวันที่๑๖ออกเรือล่องหน้ามาคอยเสด็จอยู่ที่ปากคลองท่าเนิรสะทว
 พอประมาณ ๕ โมงเช้ากระบวนเสด็จมาถึง เลยเข้าคลองต่อมา น้ำ
 กำลังท่วมทุ่งท่วมคันคลองทั้งสองข้าง แล่นเรือไต่สะทว พอย่ำ
 สัก ๓ โมงก็มาถึงหลักทก หยุดกระบวนประทับแรมที่วัดโชติทายการาม
 เวลาบ่ายทรงเรือเล็กพายไปประพาสทุ่ง คือไร่ที่น้ำท่วม เจ้าของ
 ไร่กำลังเก็บเอาหอมกะเทียมขึ้นผึ่ง ตามนอกชานบ้าน เรือนคลองจนบน
 หลังคาเพราะไม่มีที่กิน น้ำท่วมเป็นทะเลหมก ไปถึงบ้านแห่งหนึ่ง
 เจ้าของเป็นผู้หญิง กำลังตากหอมกะเทียม พอเห็นเรือก็ร้องเชื้อเชิญ
 ให้แวะที่บ้าน เห็นได้ว่าแกไม่รู้จักว่าใครเป็นใคร คงเข้าใจว่าพวก
 ขุนนางที่ตามเสด็จ ครั้นเสด็จขึ้นเรือนแล้วเพียงค้อนรับยาผิงยังไม่พอใจ
 ยังเข้าไปยอกหม้อเข้ากับกะบะไม้ ไล่ขามกะลา มีผักกาดผักหม
 ปลาเค็ม น้ำพริก กับอะไรอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งแกหาไว้สำหรับแกกินเอง
 ในเวลาเย็นมาตั้งจะเลี้ยงอีก

ใครเคยตามเสด็จประพาสไปแควตมาแต่ก่อนย่อมเข้าใจดี ว่าถ้า
 มีข้อสงสัยในการที่จะได้ทรงสมาคมกับราษฎรเกิดขึ้นอย่างนั้นแล้ว ที่
 พระเจ้าอยู่หัวของเราจะเว้นเป็นไม่มี พอยายผิงเชิญ พวกเราก็เข้าล้อม
 สำรับกับพระเจ้าอยู่หัวด้วยกัน ว่ากันคนละคำสองคำ เจ้าแจกชวคลด
 ยายผิงอายุราวสัก๒๐ขวบมาช่วยยกสำรับกับค้อนขณะเมื่อพวกเรากินเลี้ยง
 แจกชวคมนั่งๆ พระเจ้าอยู่หัวประเดี๋ยวเหยยขึ้นว่า “คล้ายนักคล้าย
 นักขอรีย์” ถามว่าคล้ายอะไร มันบอกว่าคล้ายรูปที่เขาคังไว้ความเครื่อง
 บุษบา พอประเดี๋ยวก็ลุกขึ้นนั่งของๆเอาผ้าปูกรายพระเจ้าอยู่หัว บอกว่า

๖
“แน่ละขอรับไม่ผิดละเหมือนนัก” ยายผิงยายแพ่งเลยรู้ว่าพระเจ้าอยู่หัว
แต่ก็ได้พระราชทานมากอยู่ เห็นจะหลายสิบเท่าราคาสำรับกับข้าว
ที่ยายผิงเลี้ยง

เสด็จเที่ยวทรงคนชอบกลศึกที่ระสนุกมาก ตั้งแต่เสด็จออกจาก
บางปะอิน พระเจ้าอยู่หัวทรงสบายชนมาก

นายทรงอานูภาพ

จดหมายฉบับที่ ๓

เมืองราชบุรี

วันที่ ๒๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๓

ถึง พ่อประจักษ์

วันนี้ฉันเห็นขยเหลือทน ไม่ได้คิดว่าจะเขียนจดหมายฉบับนี้ ตั้งใจว่าจะนอน แต่เหตุใดไม่ทราบนอนไม่หลับ มาคิดขึ้นได้ว่า พรุ่งนี้จะตามเสด็จลงไปเมืองสมุทรสงคราม อยู่ห่างทางรถไฟ จะส่งจดหมายมาถึงพ่อประจักษ์ยาก จึงลงขันนั่งเขียนจดหมายฉบับนี้ ในเวลาเห็นจะราวสักสองยาม ถ้าเขียนวิปลาศคลาดเคลื่อนอย่างไรบ้าง ขออภัยโทษเถิดขออย่าถือเลย

ในจดหมายฉบับก่อนได้บอกข่าวตามเสด็จมาถึงวัดโชติทายการาม ครั้นณวันที่ ๑๗ เวลาเช้า กระบวนเสด็จออกจากที่ประทับแรมมาถึงเมืองราชบุรีราวเวลาเที่ยง จุดเรือพระที่นั่งประทับที่หน้าบ้านเทศาพอออกเรือแพกันเรียขร้อย ฉันไปฟังราชการที่พลับพลาได้ข่าวว่า รัชสังให้เตรียมรถไฟพิเศษ จะเสด็จไหนในบ่ายวันนั้นไม่ทราบ เป็นแต่ได้รับคำสั่งว่าให้ฉันไปตามเสด็จด้วย จนกระทั่งออกรถไฟแล่นลงไปข้างใต้ จึงเข้าใจว่าเห็นจะเสด็จเมืองเพชรบุรี นั่งไปสักครู่หนึ่งก็ ได้ทราบความสมจริงดังคาดว่าจะเสด็จเมืองเพชรบุรี นับว่าจะไปไม่ ให้ผู้ใดทราบ ด้วยมีพระราชประสงค์จะใคร่ทอดพระเนตรบ้านเมืองใน เวลาเป็นปกติ ไม่ได้จักการเตรียมอย่างหนึ่งอย่างใดไว้รับเสด็จแต่

อย่างไร เมื่อรถไฟไปถึงสะพานบ้านปากท่อหยุดรถหลักรถเมืองเพชร
 พบเจ้าพระยาสุรพันธ์นิยมคุมขบวนเสด็จอยู่ที่สะพานคนี้เป็นที่ประหลาดใจ
 ถิ่นมากทวยการที่เสด็จก็ส่งกันเป็นขบวนยืนต้นค่วน และได้กำชัยเจ้า
 พนักงานรถไฟมิให้ขบวนไปเมืองเพชรว่าจะเสด็จ เหตุใดความรู้อยู่ไป
 ถึงเจ้าพระยาสุรพันธ์นิยมถึงล่วงหน้ามารับเสด็จอยู่ได้เช่นครึ่งทาง ใคร ๆ
 ซักไซ้ ได้ถามเจ้าพระยาสุรพันธ์ ว่าทำไมจึงได้รู้ว่าจะเสด็จ ท่านก็
 ยอมรับบอกแต่ว่าคอยสติขอยังได้ทราบ ทำให้เกิดฉงนสนทนที่แปล
 กันไปต่าง ๆ จนท่านผู้เป็นคนรับสั่งเรื่องเสด็จวันนี้จะออกคฤหา
 ความผิดว่าไม่มีข้าว่าเสด็จมิได้มีชีวิตตามพระราชประสงค์ ต่อมีรับสั่ง
 ซักไซ้จึงได้ความจากเจ้าพระยาสุรพันธ์ที่ทราบทูลว่า บัญชาอยู่ที่สะพาน
 รถไฟ ได้ทราบจากนายสะพานว่าไคร่ขบวนรถไฟจะไปจากเมืองราชบุรี
 ว่าจะมีรถไฟพิเศษไปเมืองเพชรบุรีในบ่ายวันนั้น บ่ายวันไปออกเจ้าพระยา
 สุรพันธ์ ๆ นี้กว่ารถไฟพิเศษนี้ขบวนที่จะเกี่ยวทวยการเสด็จสักอย่างใด
 อย่างหนึ่งจึงรับขบวนรถข้ายมาจากเมืองเพชร คาดว่าถ้าไม่พบเสด็จใน
 รถไฟพิเศษก็จะเลยมาเข้าพระราชการที่เมืองราชบุรี มิได้สั่งให้ตระ
 เเทรมการรับเสด็จไว้อย่างหนึ่งอย่างใดในเมืองเพชรได้ความคณนี้ คุณสม
 ถึภักฎิยาเจ้าพระยาสุรพันธ์เมื่อได้ทราบว่าจะเสด็จเมืองเพชรจริง ๆ คุณท่าน
 คฤหาวันววย จะไปโทรเลขสั่งโน่นสั่งนั่นต้องคุมตัว และจะต้องสั่ง
 เจ้าพนักงานมิให้รับโทรเลขของเจ้าพระยาสุรพันธ์ไปส่ง และมีให้บอก
 ข่าวเสด็จล่วงหน้าไปเมืองเพชรบุรีเป็นอันขาด เมื่อไปถึงเมืองเพชรบุรี
 สักเกตุเห็นได้ว่า ไม่มีใครรู้ว่าจะเสด็จจริง ผู้คนเป็นปกติตาม

ธรรมเนียมเมือง คอทรงพระดำเนียวไปตามถนนเป็นนาน เจ้าเมือง
กรมการจวงกระทรวงมหาดไทยมาที่หลังที่ละคนสองคนใส่เสื้อมากองทาง
ข้าง สวมถุงเท้ากันข้าง มาแต่ด้วยสลีบเปอร์ข้าง วิกกันไขว้ไปทั้งเมือง
ทุกที่สนกที่ ประทับเสวยที่เมืองเพชรแล้วเสด็จรอดไฟพิเศษกลับมาแรม
เมืองราชบุรี

วันที่ ๓๘ กรกฎาคม วันนั้นประจวบเป็นวันกำหนดชวชนาคบุตร
พระแสนทองฟ้า เวลาเช้าเสด็จประพาสตลาดแล้วเลยเสด็จไปทอด
พระเนตรที่ชวชนาคที่วัดสุทัศน์ กว้างเห็นก็แต่อย่างนาคถวายฎ มี
กลองยาวเด็กเบิ่งความแบบที่เคยเห็นกัน ถ้าจะว่าก็ไม่น่าสนก แต่
ยังมีเงินในเวลาเด็กเบิ่งคืออยู่ในลานวัด มีอัยยักคน ๑ ซึ่งพระเลียงไว้
ในใต้ถุนกุฏิออกสนกชนมาอย่างไร กรากออกมาช่วยว่าใครจะห้าม
ก็ไม่ฟัง เจ้าพนักงานจะไปได้ ก็มีอัยยักว่าช่างมันเด็ก อัยยักำไป
ว่ามาประเคียวแลกลนหลอกแล้วก็เทรอกไปเสียจากวัด ใครจะไป
เรียกให้มารำอีกก็ไม่ว่า

เวลาบ่ายวันนั้นทองเรือมาก ๔ แฉว เรือไฟเล็กลากล่องน้ำไป
ประพาสในแม่น้ำอ้อม เรือลำเกี้ยวอยู่ข้างจะยัดเขยัค จึงมีพระราช
ประสงค์จะหาช่อเรือ ๔ แฉวสำหรับตามเรือมากพระที่นั่งสักลำหนึ่ง ช่วย
กันเสาะหาไปตามทางไปเห็นที่บ้านแห่ง ๓ จึงแวะเข้าไปตามช่อได้ความ
ว่าเป็นเรือของกำนันเหม็น แต่เป็นเรือช่ารคหาได้ช่อไม้ ที่เรียกว่า
กำนันเหม็นนั้น ที่จริงแเกาะช่อไรก็ไม่ทราบ แต่บ้านเรือนของแกเหม็น
เต็มที จึงสมมติกันว่าแกควรช่อเหม็น ชื่อนั้นเห็นเป็นคกคควรรวัง

อย่าให้บ้านเรือนสกปรก ถ้าเสด็จประพาสไปแวะพบ จะได้รับสมมติ
ชื่อว่าหลวงเห่หมื่นพระเห่หมื่นอะไรก็จะเป็นได้ ไปจนถึงวัดเพลงจึงขอเรือ
มากประทวน ๔ แฉวไต้ลำ ๑ พระราชทานชื่อว่าเรือคัน ไต่บินรับสั่งถาม
ให้แปลกกันว่าเรือคันแปลว่าอะไร บ้างท่านแปลว่าเรือเครื่องคัน บ้าง
ท่านแปลว่าเรือทรง อย่างในเห่เรือว่า “ทรงเรือคันงามเฉิดฉาย” ถึงนี้
แต่บ้างท่านก็แปลเอาตน ๆ ว่าหลวงนายศึกก็เป็นคนคุมเครื่องมหาดเล็ก
ความเสด็จ หลวงนายศึกทำอิน รับสั่งเรียกว่า ตาอิน ตาอิน เสด็จ
ค้ำว่าเรือคันนั้นก็แปลว่าเรือตาอินนั่นเอง แปลชื่อเรือคันกันเป็นหลาย
อย่างถึงนี้ อย่างไรจะถูกฉันก็ไม่ทราบแน่ แต่วันนั้นก็จะเสด็จกลับ
มาถึงเมืองราชบุรีเกิดขยาม ๑ ทั่วท้องทวนน้ำเซียวมาก เห็นขย
ขอยมาตามกัน เริ่มเรียกการประพาสวันนั้นว่าประพาสคัน เคยเป็น
มูลเหตุที่เรียกการประพาสไปรวกในวันหลัง ๆ ว่าประพาสคันต่อมา

วันที่ ๑๘ เส็จเรือมากแฉวประพาสทุ่งทางฝั่งตะวันออก ฉันไป
ความเสด็จไม่ทัน ต่อเวลาค่ำจึงไปพลับพลา ไต่ยินโจษกันเป็น
ปัญหาขึ้นอย่าง ๑ ว่า ในเมืองไทยทุกวันนี้ก็มีรถไฟไปมาไต่รวดเร็ว
ถ้าจะไปเที่ยวกันในทางรถไฟสักวันหนึ่งสองวันไม่มีอะไรไปเลย มีแต่
เงินก็ยกกระเป๋าไป อย่างผู้ใด ๆ เช่นนี้ จะไปที่ไหนหรือไม่ บ้างคน
ว่าไปไต่ บ้างคนมีนายวงศ์ตระวันเข็นคัน ซึ่งเคยไปอยู่เมืองนอก
เมืองนาเห็นว่าจะไปไม่ได้ ชักข้อช่วยไม่มีไฮเตลที่ปักเข็นคัน ความ
ถึงนทรายถึง พระกรรณ จึงตกลงว่าควรจะทำคลองกุดให้เห็นจริงใน
เทียวนี้ พวุงนี้จะเสด็จที่แห่งใดแห่งหนึ่งด้วยรถไฟแล้วและกลับทางเรือ

จนถึงพลับพลาธรรม ไม่มีอันใดไปนอกจากเงิน ทองกุสัลที่ระมัดค
 ษัตริย์อย่างใดบ้าง ฉะนั้นใครขังให้ไปตามเสด็จด้วย มานักก็ขอยก
 ถ้าเป็นคนเลวจะขังขังอันใดมี เทียบขอเข้าแกงตามตลาดหรือเทียบ
 ขอเขากินก็จะไ้ ส่วนที่อยู่พักจะไปเทียบอาศัยบ้านเรือน หรือ
 แม้ที่สุจะไปอาศัยนอนตามวัดก็ไม่ได้เห็นระชคชอง เขาเทียบกันเช่นนั้น
 ดมไป แต่นี่ท่านเป็นเจ้าเป็นนายเป็นผู้ลากมากก็ ซึ่งวังเกี่ยวกับเจ้า
 ของกินที่เขาวางแธขายไว้ตามตลาด และวังเกี่ยวกับความโสโครก จะ
 ไปหาที่พักอาศัยให้สมควรก็เป็นการยากที่จะหาได้ แต่อย่างไร
 จะไ้เห็นกันในพรุ่งนี้

วันที่ ๒๖ กรกฎาคม เสด็จอาศัยรถไฟขบวนที่ ๓ ไปกรุงเทพฯ
 ที่ใช้คำว่าเสด็จอาศัยในที่นี้ เพราะเสด็จรถไฟชั้นที่ ๓ ประทับปะปน
 ไปกับราษฎร ไม่ให้ใครรู้ว่าใครเป็นใคร เพื่อจะใคร่ทรงทราบว่า
 ราษฎรอาศัยไปมากน้อยอย่างไร เจ้าพนักงานรถไฟก็เหลือค มีอัครราช
 ราชูปถัมภ์ประสงค์ ที่จริงแกรู้แต่แกลงท่าเลย มาเรียกติดต่อกตรวจ
 พวกเราเหมือนกับราษฎรทั้งปวง ทำให้ไม่รู้สึกกันอย่างไร ต่อผู้ใด
 สังเกตจริง ๆ จึงจะพอเห็นได้ว่าหน้าแกออกจะชค ๆ และเมื่อไปเรียก
 ติดต่อกพระเจ้าอยู่หัวมีอไม่แกลงนั้นผิดปกติ

เรื่องทดลองเคียวทางด้วยไม่มีอะไรนอกจากเงินตามที่ได้ ปรีกษากัน
 เมื่อคืนนั้น เป็นทดลองว่าจะเสด็จรถไฟไปลงที่ไพฑาราม หาเสวย
 เย็นที่นั่นแล้วจะหาเรือล่องกลบลงมาเมืองราชบุรี ได้แบ่งหน้าที่ผู้ไป

เป็นพนักงานพาหนะพวก ๑ พนักงานครัวพวก ๑ ต่างมีหน้าที่ ๆ จะต้องรักษาการที่เกี่ยวข้องด้วยแผนกนั้น ๆ ให้ตลอดไป

รถไฟไปวันนี้ไม่สะดวกด้วยน้ำพัดสะพานที่บ้านกล้วยเขาไป รถไฟข้ามไม่ได้ ต้องไปหยุดรถให้คนโดยสารลงเดินไต่ทางไปขึ้นรถพ่วงใหม่ที่ปากสะพานข้างโน้น ฝนก็ตกออกจะลำบากบ้างเล็กน้อย แต่ก็มิประโยชน์อย่างที่เป็นเหตุให้เจ้าพนักงานกองสะพานได้เห็นปลาตุสตกใจเอามาแต่เมืองเพชรบุรี กระจากหนึ่ง จะเอาไปขายที่ไหนไม่ทราบ ว่าช็อคกลงได้ปลาตุสคนนั้นมาเป็นสะพานสำหรับเวลาเย็น เป็นที่ขุ่นใจว่าอาหารเย็นวันนี้จะไม่ผิดเคือง ครั้นไปถึงโพธารามต่างกองต่างแยกกันเที่ยวทำการตามหน้าที่ ๆ ะไว้ พวกกองพาหนะก็เที่ยวหาเช้าเร็วและหาที่อาศัยชุมนุมเลี้ยงกันเวลาเย็น พวกกองครัวก็เที่ยวซื้อหาอาหารเครื่องภาชนะใช้สอยต่าง ๆ คือ หม้อช้ำและถ้วยชามรามใหม่เป็นต้นได้พร้อมแล้วก็หุงเข้าต้มแกง ตาม ลำพัง มีมือพวกที่ไปตามเสด็จสำเร็จได้เลี้ยงกันพอเวลาพลบค่ำ ที่คาดหมายไปว่าจะได้กินสนุกยกกว่าอร่อยเป็นการคาดคิดทั้งสิ้น อาหารวันนี้อร่อยเหลือเกิน คุณเหมือนจะกินอิ่มจนเกินเกือบเคี้ยวไม่ไหวแทบทุกคน

เวลาสัก ๒ ทุ่มออกเรือที่เข้าเขา ๓ ลำต้องลงมาจากโพธารามเรือเหล่านี้เป็นเรือประทุน ๒ แจวที่เขายกรทุกของสวนขึ้นไปขายเสร็จแล้วทั้งเจ้าของแจวลงมาสง

ได้บอกมาข้างต้นว่าการเสด็จวันนี้ ไม่ได้ตั้งใจจะให้ใครรู้ว่าใครเป็นใคร แต่มาเกิดตกลงแตกกันเมื่อขาด่องเรือลงมา ในประทุนเรือ

ลำพระที่นั่ง เจ้าของเขามีพระบรมรูปเข้ากรอบคิ่วไว้ที่เครื่องบูชา
 ไปรับสั่งถามขายเมียเจ้าของเรือว่ารูปใคร ขายนั้นกราบทูลว่า พระรูป
 เจ้าชีวิต รับสั่งถามต่อไปว่า แกลไ้เคยเห็นเจ้าชีวิตหรือไม่ แกลกราบ
 ทูลว่าไ้เคยเห็น ๓ คน รับสั่งถามว่าไ้เห็นที่ไหนบ้าง แกลกราบทูลว่า
 “ไ้เห็นในบางกอก ๒ คน ก็มาเห็นวันนี้อีกคน ๑” ถังมาถึง
 เมืองราชบุรีเวลา ๔ ทุ่ม เขียนมาถึงนี้ออกทวนอนเต็มที ขอบุติ
 เรืองราวตอนนแต่เพียงนี้

นายทรงอำนาจ

จดหมายฉบับที่ ๔

เมืองสมุทรสงคราม

วันที่ ๒๓ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๓

ถึง พ่อประภีร์

ในจดหมายฉบับที่ฉันส่งไปจากเมืองราชบุรี ได้เล่าถึงเรื่อง
ไปทำครัวขายนึ่งแกงกนทไฟอาราม บรรดาผู้ที่ได้ไปในวันนั้น ตั้งแต่
พระเจ้าอยู่หัวเป็นต้นลงมาพากันเห็นคุณในการที่ทำครัวเลี้ยงกันในเวลา
เที่ยวหาความสบายเช่นนั้น ว่าเป็นเหตุให้เจริญอาหาร ก็กล่าววิโลก
อาหารซึ่งก็ทำเป็นอันมาก จึงตกลงกระการให้มีเครื่องครัวขายนึ่ง
ไปในเวลาเสด็จประพาสต้นคือ มีหม้อเข้าเตาไฟ ถ้วยชามและเครื่อง
ครัวบรรทุกไปใน เรือมหาดเล็ก กำหนดว่าไปตั้งตลาดจะมีที่ซอหา
ระเบียบอาหารได้แห่งใดจะแวะซอระเบียบอาหาร และไปหาที่ทำครัว
เลี้ยงกันในระบะทางทุกโอกาสที่จะมีทำได้ ส่วนพวกที่ตามเสด็จนั้น
ก็แบ่งหน้าที่กันตามถนัด ใครทำกับเข้าของกินเป็นก็มีหน้าที่เป็นหน้าเตา
สำหรับทำกับเข้าของกิน ที่หุงเข้าก็ก็เป็นพนักงานหุงเข้า ส่วนตัว
ฉันนอนอยู่ในพวกที่ทำอะไรไม่เป็น แต่ท่านไม่ยอมให้กินเปล่า จึงต้อง
รับหน้าที่เป็นกองล้างชาม กับคุณหลวงรัตนาวุธนายอินทวุธและท่าน
มหาสม วมสี่คนด้วยกัน ที่จริงนายวงศ์ตะวันก็ทำอะไรไม่เป็น ควร
จะมาเข้ากองล้างชามด้วยกัน แต่เขาอายุ คุณเหมือนจะเห็นว่าการล้าง
ถ้วยชามนี้เป็นหน้าที่เลวทรามนัก สู้ไปอาสาพวกหน้าเตาให้เขาใช้

สอ่ยซอกเกล็ดปลาและสับหั่นไปตามเพลง ที่วิ่งหน้าทีกลองล้างชามนั้น
 เป็นการประณีตมาก เมื่อฉันเล่าให้ฟัง พ่อประคิมซู้ก็คงจะเห็นได้ว่า
 ไม่ใช่การเหลวไหล คือในกองนี้ใส่ขี้สวะแปร่งผำสำหรับเซ็ด และสับ
 สำหรับฟอก จักลงไว้ในค้ำซึ่งเตี่ยวซ้อเอาตามตลาดเหมือนกับหีบขี้กนิก
 เป็นเครื่องมือสำหรับค้ำ เมื่อเสด็จไปถึงที่ใด ซึ่งกระว่าจะเป็นที่ทำครัว
 และเลี้ยงอาหาร หน้าค้ำซึ่งพนักงานกลองล้างชามในเบื้องต้นจะต้องเที่ยว
 ตรวหาว่า สถานที่ใดควรจะเป็นที่เลี้ยงและเป็นที่ทำครัวได้ ยกตัว
 อย่างกึ่งว่าจะทำครัวเลี้ยงกันที่วัดแห่งใดแห่งหนึ่ง พอขอทเวือเข้าไป
 พนักงานกลองล้างชามก็ต้องวิ่งก่อน ไปเที่ยวหาที่ว่าจะควรใช้การเปรี้ยว
 หรือศาลาน่าจะเหมาะดี เมื่อตกลงสมมตที่แล้ว กลองล้างชามจะ
 ต้องเที่ยวหาโองอย่างและน้ำสำหรับใช้ ให้พ่อการ กระบวนเที่ยวค้นคว้า
 เหล่านี้เกือบจะตกหมากก็หลายครั้ง บางทีก็ไปตกลง บางทีหัวโคน
 ซายคา มีอันตรายต่ออาการความมาลำหญาอยู่บ้าง ครั้นได้ที่แล้วต้อง
 ลงมือล้างด้วยขามฟอกด้วยสวะให้สะอาดหมดคาว และเรียบเรียงไว้
 จำแก่พวกหน้าเตาให้กันค้ำการใส่ก้ำเข้า ล้างชามเสร็จแล้วคราว
 นี้ต้องปูเสื่อปูพรมทั้งกระโถนคนที และยกก้ำเข้าไปเรียบเรียงเสร็จแล้ว
 พนักงานล้างชามยังมีหน้าที่ ๆ จะต้องเชื่อเชิญบริษัทยาให้พร้อมกันมา
 บริโภคอาหารจึงเป็นเสร็จธุระ ที่ฉันพรรณนามาถึงหน้าที่กลองล้างชามนี้
 อยู่ข้างจะยืดยาว แต่ถ้าไม่พรรณนาให้เข้าใจ พ่อประคิมซู้ก็เห็นว่า
 หน้าที่ของฉันเหลวทวาม เพราะที่จริงซอกของล้างชามไม่สู้เพราะ มันไป

เจ้าสวามีก็โวยวายที่เขาว่า “อิมก่อนนุโชนกหนึ่ง อิมที ทดังล้างถ้วย
ล้างชาม” เรื่องล้างชามออกจะเสียช่ออยู่ จึงต้องอธิบายให้เข้าใจไว้
เมื่อถึงระยะทางที่เสด็จต่อมา วันที่ ๒๓ กรกฎาคม เวลาเช้า
เสด็จประพาสตลาดไปพบบายเจ้าของเรือกักแกเคยเห็นเจ้าชีวิต ๓ คน แก
พาลออกมาเฝ้าทรงพระกรุณาพระราชทานเครื่องแต่งตัวแก่เด็กนั้นหลาย
อย่าง ประพาสตลาดแล้ว ออกเรือพระที่นั่งจากเมืองราชบุรี กระทบ
เรือพลับพลาให้ล่องลงไปตามลำแม่น้ำใหญ่ไปคอยที่เมืองสมุทรสงคราม
เสด็จเรือมาก ๔ แวง มีเรือคนทีช่อใหม่เป็นเรือคนนั่งรองพ่วงเรือไฟเล็ก
เข้าทางแม่น้ำอิม ไปแวะซื้อเสบียงอาหารที่ตลาดปากคลองวัดประดู่
พวกเขาเกิดซุ่มนควักไขว่กันไปตามเพลงไม่มีใครจะรู้จัก เขากำตั้ง
เล่นลิเกกันหน้าโรงบ่อน นั้นเที่ยวไกลไปก็ ไปพบทหารเรือซึ่งเคยเป็น
ข้าวยพระยาชลยทศ รู้จักกันมาแต่ก่อน เห็นมันรู้จักจึงกระซิบออกอ้าย
หมอนั้นว่า เขาอย่างอีกกระตักให้ ใครรู้ว่าเสด็จ คุณนี่ทำนองเคยที่อยู่
ไม่เห็นผู้ใดรู้เห็นแว้ว จนกระทั่งเสด็จกลับลงเรือ พอเรือออกจากท่า
เขาพิณพาทย์ลิเกก็เพลงสรรเสริญพระบารมีส่งเสด็จ นี่แหละเป็นด้วย
เหตุข้อยพระยาชลยทศไปโหมขันหรืออย่างไรก็หาทราวยไม่ ออกจาก
ตลาดแจวเข้าคลองเล็กไปจนถึงวัดประดู่ หยกพิททำครัวเสวยเช้าที่
วัดนั้น กองล้างชามเที่ยวตรวจไปไต่ความแปลกประหลาดที่วัดนั้นว่าเป็น
หมอน้ำมนตร์ มีผู้คนที่เจ็บไข้ ไปคอยรคน้ำมนตร์รักษาตัวอยู่หลายคน
ไต่ความว่าเป็นโรคผีเข้าบ้าง ถกกระทำยาเหยียบ้าง และโรคอย่างอื่น ๆ
บ้าง เมื่อถึงกันแล้วจึงพร้อมกันไปดูรคน้ำมนตร์ รคน้ำมนตร์อย่าง

ฉันก็เพิ่งเคยเห็น คนพวกนั้นอยู่ก็ ๆ พอเข้าไปนั่งให้พระรศมน้ำ ก็มี
 กิริยาอาการวิปลาศไปต่าง ๆ บางคนก็เฝ้าแต่ขากเสลดพ่นน้ำลายทิ้ง
 ขากอยู่ ๆ ไปจนพระหทัยครนน้ำมนตร์จึงหยุดขาก กลับหันมายอกรเราว่า
 สบายเขาในอกล่องที่เคี้ยว ยายแก่คน ๆ คาบออกลูกสาวพามาให้พระรศ
 มน้ำมนตร์ พอเราเข้าก็ร้องครวญครางและวิงวอนว่ากลัวแล้ว จะไปแล้ว
 เท่านั้นเด็ก อย่างนั้นพระหทัย ตามคนใช้ได้ความว่า ยายคนนั้นก็มี
 มีผู้มาขอลูกสาวแก่ไม่ให้ เขาโกรธกระทำให้ผีสิงจนไม่เป็นสติอารมณ์
 ต้องมารักษาตัวที่วัดประทุม พอได้สติค่อยยังชั่วขึ้นสักหน่อย นี้และจะ
 วิ่งเท็จเพียงใดก็ไม่ทราบ เล่าเท่าที่ตาเห็น แต่พวกเราที่ไปตามเสด็จ
 ไม่มีใครรักษาเข้าไปให้พระรศมน้ำมนตร์ถวายตัว จึงไม่มีพระยานที่จะ
 ยืนยั้น ถ้าหากว่าพวกเราเข้าไปขากปลงสักคนก็เห็นจะน่าเชื่อถือขึ้นมาก
 ออกจากวัดประทุมของกลีบออกมา ได้ยินเสียงกลองระคนชาครีมีอยู่
 ในสวน รัยสั่งให้แระเรือพระที่นั่งเข้าไปจะใคร่ทรงทราบว่าขามงานการ
 อะไรกัน ไปพบระคนชาครีมีอยู่ที่บ้านคตเหมอสีเป็นพลเรือนอย่างโบราณ
 ลงมาคตอินรัย เห็นคานี่ระนอนกลระคนจนหลับ หน้าคายยี่ทวยังเขียน
 รอยเลือด แต่แกคตอินรัยแข็งแรงพจจอย่างเก่า ว่ายังงั้นชพระยงชพระ
 ไม่ใช่ชอรัยหรือจะจำ นาน ได้พยอย่างนั้นน่าฟังก็ ได้ความว่าลูกแก่
 เจ็บได้ย่นนานไว้ ครั้นรักษาหายจึงได้มีระคนชาครีแก่สินขล ออก
 จากคลองวัดประทุมเย็นมากแล้ว เรือไฟลากล่องมาดั่งแม่น้ำใหญ่จน
 ระคำ ท่าที่ท่าครวเย็นก็ไม่ได้เหมาะ ล่องเรือลงมาเห็นบ้านแห่งหนึ่ง
 สระอากาศอันดี มีเรือนแพอยู่ริมน้ำ รัยสั่งว่านั่นเห็นพอระอาศัยเขา

ทำครัวสักครึ่งหนึ่งไว้ ให้กรมหลวงดำรงรับหน้าทูลขึ้นไปขออนุญาตต่อ
 เจ้าของบ้าน กรมหลวงดำรงเสด็จขึ้นไปได้ถาม ได้ความว่าเป็นบ้าน
 นายอำเภอ ๗ ไปจับพันเรือไฟที่ตรงบ้านข้าม อยู่แต่ภรรยา ทหารู้จัก
 กรมหลวงดำรงไม่ ขออนุญาตทำครัวที่เรือนแพใต้คั้งปรารธนา พอ
 ชนของครัวขึ้นเรือนแพแล้ว กรมหลวงดำรงยังไม่ทันเสด็จลงมาจาก
 บนเรือนใหญ่ นายอำเภอก็กลับมาถึง ไม่ทันเหลียวแลเห็นพระเจ้าอยู่หัว
 ที่เรือนแพ มุ่งหน้าตรงขึ้นไปถวายคำนับเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
 ที่เรือนใหญ่ นายอำเภอเพ็ดทูลกรมหลวงดำรงอยู่ไม่ทันได้ ก็คำ
 นายอัญญาวาศก็กลานศอกนำหนังสือรับสั่งไปถวายกรมหลวงดำรงว่า ขอ
 ให้เขารู้จักแต่กรมหลวงดำรงพระองค์เดียวเถิด คำนับคุณท่านนายอัญญาวาศ
 กลานเข้าเฝ้ากรมหลวงดำรง ทำท่าทางสนิทราวก็เข็นเข้าไทย แต่กรม
 หลวงดำรงนั้นพออ่านหนังสือรับสั่งแล้ว ก็พระพิศตรัสลต เห็นประทัย
 นั้นไม่รับสั่งว่าอะไร เป็นแต่พระยักพระพิศตรัสให้นายอัญญาวาศกลับลงมา
 ออกลูกศรหนึ่งจึงได้ ยืนเสวยรับสั่งกับนายอำเภอและกำนันผู้ใหญ่บ้านถึง
 ราชการงานเมืองอะไรต่ออะไรอยู่บนเรือน พวกกองครัวก็ทำครัวกิน
 อยู่ที่เรือนแพ ทำเสร็จแล้วแต่งเครื่องให้คุณหลวงนายศีกก็เชิญขึ้นไป
 คั้งถวายกรมหลวงดำรงเสวยพร้อมทั้งเครื่องเครื่องเจ้าของบ้านเขาหา
 ถวาย ครั้นเสร็จแล้วเมืองลงเรือ กรมหลวงดำรงเสด็จกลับมาจะลงเรือ
 นายอำเภอกำนันผู้ใหญ่บ้านตามลงมาส่งเสด็จกรมมาคุ้ม พวกที่ไปตาม
 เสด็จรับกระแสรับสั่งไว้ ให้หมอบยกวานรับเสด็จกรมหลวงดำรงอย่างเป็น
 ข้ำในกรม ส่วนพระเจ้าอยู่หัวเสด็จหลบออกไปยังอยู่เสียบหลังแก่งท้ายเรือ

พระราชทานพระราชอาคันไว้อำหรับกรมหลวงคำวรงประทัย กรมหลวง
คำวรงเลิศทรงไถลว่าเคื่อนหงายสยหายก็จะยืนอยู่หน้าแก่ง ้วยให้้อออกเรือ
แต่พอพ้นหน้าย่านก็รัยสั่งบ่นใหญ่ ว่าเล่นอย่างนี้คุ้มที่ไม่สนุก แต่
คนอันพากันหัวเราะกรมหลวงคำวรงท้วงท้วงว่า เวลาสักยามหนึ่งจึงมา
ถึงที่ประทัยเมืองสมุทรสงคราม

วันที่ ๒๒ กรกฎาคม เวลาเช้าเสด็จไปทอศพระเนตรวัดทองมาลัย
แล้วเสด็จขึ้นไปประพาสตลาดคลองอัมพวา เสด็จเป็นอย่างไรประพาสกัน
เหมือนเมื่อเสด็จวัดประทุม แต่วันนั้นเกิดเหตุขัดข้องประพาสไม่ได้สะดวก
ด้วยในเมืองสมุทรสงครามนี้เขามือขบขบยกกวดขึ้น ถ้าเรือหรือผู้คนแปลก
ประหลาดมาในท้องที่ ราษฎรบอกกันคนใหญ่บ้าน ๆ ต้องรีบลงเรือไป
ทักถามเป็นธรรมเนียมบ้านเมืองอยู่ดังนี้ วันนั้นไม่ได้บอกให้ใครทราบ
ว่าจะเสด็จอัมพวา เขาคงจะทราบแต่ว่ามีเรือและคนแปลกประหลาดมา
ก็ทำตามหน้าที่ จนเรารำคาญแจวระตึกไปข้างไหนก็พยแต่เรือ่งกำนัน
ผู้ใหญ่บ้านออกมาถามว่าเรือใครไปไหน หลบล่านไปเจอลำไหนเหมือน
กับจะถูกลักอัมพวา ไซ้แต่เท่านั้นเจ้านายก็ไปตามเสด็จ ๒ พระองค์กับ
ขุนสวรรค์วินิต มีญาติวงศ์พงศานและพวกพ้องอยู่ในแถวอัมพวานี้มาก
ท่านพวกเหล่านี้พอเหลือบแลเห็นกปากันชนชมนินคเรียกร้องกันตึกตาม
มารุมมาคุ้ม ยิ่งหนักยิ่งตาม ลงที่เสด็จพระเจ้าอยู่หัวต้องเสด็จลงเรือต้น
แยกไปประพาสแต่ลำเดียว ปล่อยเรือพระที่นั่งมาไว้ให้กำนัน
ผู้ใหญ่บ้านและชาวอัมพวาตึกตอมให้พอใจ ฉันทูกอยู่กับเรือมาก นั่งนึก
ขึ้นในใจที่พวกชาวบางช้างพากันอัมพวาแหม่มแหม่มไล่ตึกตามมาเข้า เจ้านายที่

เป็นญาติ และหมายจะพบประชนสวรรคตวินิต ไม่มีใครพวกนั้นจะคิดเห็น
 เลยว่ามาทำความรำคาญแก่ท่านทั้ง ๒ นั้นสักเพียงใด เขามาที่ ๆ จะ
 โกรธซึ่งก็ยาก ชนสวรรค์จึงออกบัญญัติว่า ยายหนูแก่แล้วแต่ครั้นเธ
 กลับไปบ้านเสี้ยเด็ก ยายหนูกลับไปประเคี้ยวเรือลำนันกลับมากอีก ยาย
 หมี้ยแก่ไม่แก่เหมือนยายหนู และแก่ไม่กลัวแต่จะทำอย่างไร ช่วยกัน
 คึกอ่านไล่พวกอัมพวาอยู่ จนกระทั่งเสด็จกลับจาก ประพาสคุดของอัมพวา
 แล้วจึงไต่ขอเรือเลยไปพักเสวยเช้าที่วัดดาวดึงส์ เสร็จแล้วแจวต่อไป
 บางน้อยประพาสที่บ้านกำนันจัน แล้วกลับทางคุดของแม่กลองมาถึงที่
 ประทับเวลา ๒ ทูม

วันที่ ๒๓ กรกฎาคม เวลาเช้าเสด็จทอดพระเนตรที่ว่าการเมือง
 แล้วเสด็จวัดอัมพวันกลับมาถึงที่ประทับเวลาค่ำ พຸ່ງนั้นกำหนดจะเสด็จ
 เมืองเพ็ชรในกระบวนใหญ่ เพราะจะต้องข้ามอ่าวทะเลจากปากน้ำ
 แม่กลองไปเข้าทางตะบูน แต่น้ำมากเรือกระบวนจะออกอ่าวได้ต่อเวลา
 เทียง ไท้ทราบว่าคุณจะเสด็จไปทอดพระเนตรจับปลาที่ละมุก่อน
 แล้วจึงจะเสด็จมาขึ้นเรือพระที่นั่งที่เมืองสมุทรสงคราม

แต่เดิมฉันตั้งใจว่าจะไปเขียนจดหมายต่อเมื่อเสด็จไปถึงเมือง
 เพ็ชรบุรี แต่เมื่อมาถึงเมืองสมุทรสงคราม ไท้ข่าวว่ามีเรือเมล์เคิร์ดถึง
 กรุงเทพฯ ประจวบเรือเมล์จะออกพຸ່งนี้เข้า จึงได้จดหมายฉะฉาน
 ส่งมา

นายทรงอนุภาพ

จดหมายฉบับที่ ๕

เมืองเพชรบุรี

วันที่ ๒๙ เดือนกรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๓

ถึง พ่อประคิมขู

จดหมายฉบับก่อนฉบับนี้ส่งไปแต่เมืองสมทรวงคราม บัดนี้ตามเสด็จ
มาประพาสเมืองเพชรบุรีได้ ๖ วัน จะเสด็จจากเมืองเพชรบุรีพรุ่งนี้
มีเวลาว่างอยู่ข้างเที่ยงใต้จดหมายฉบับนี้ส่งมาออกชั่แวควาว

วันที่ ๒๔ เวลาเช้าเสด็จทรงเรือฉลอมแล่นไปออกประพาสลุ่ม
ที่เขาชัยปลาตามปากอ่าวแม่กลอง มีเรือฉลอมแล่นไปในกระบวน
เสด็จ ๓ ลำด้วยกัน เทียวซอกกึ่งปลาที่เขาชัยใต้ตามลุ่ม แล้วค่ำ
เข้าค่ำ ๓ กษัตริย์ชั้นในเรือฉลอม ที่เรียกว่าเข้าค่ำ ๓ กษัตริย์ชั้นนอก
ก็มาอย่างเข้าค่ำหมด แต่ใช้ปลาทั้งกึ่งกับปลาหมักสดแซกแทนหมู เป็น
ของทรงประคิมขูชั้นในเข้าวันนั้นเอง ตั้งแต่คืนเกิดมาไม่เคยกิน
เข้าค่ำอร่อยเหมือนวันนั้นเลย ฉะเพาะเหมาะถูกคราวคลื่นราชสมบัติ
เรือฉลอมแล่นไปเร็วฉิวราวกับเรือไฟ เสด็จพระองค์อาภาเป็นกษัตริย์
ถือท้ายเรือพระที่นั่ง แล่นลี้วออกไปจากปากน้ำแม่กลอง แต่อย่างไร
แล่นไกลออกไปทุกที ๆ นานเข้าพวกเจ้าของเรือเห็นจะออกประหลาดใจ
แลดูตากันไปมา ท่านก็ทอดพระเนตรเห็นแต่เห็นท่านยิ้ม ๆ กัน ฉนั้น
ออกเข้าใจว่าเห็นจะแล่นไปเลยไปเมืองเพชรแน่แล้ว ก็ใกล้ปากน้ำบ้าน
แหลมเข้าทุกที พอแล่นเข้าในปากน้ำก็พบกรมหมื่นมรุพงศ์ทรงเรือไฟ

ครีดยกยวมากอขรยเสด็จอยู่ที่ปากน้ำ เป็นอันเข้าใจได้ว่ามีอะไรที่จะเล่น
กันสักอย่างหนึ่ง ซึ่งท่านได้ทรงนึกแะกันไว้แล้วเป็นแน่ ได้ยินแต่
กรมหมื่นมรพงศ์กรวยทูลว่าสำเร็จสนิททุกทีแล้ว เสด็จลงเรือครีดยก
แล่นขึ้นไปตามลำแม่น้ำเมืองเพชรบุรี พอจะถึงเมืองรบสังเรียก
พวกท้าวไปตามเสด็จให้เข้าซ่อนตัวอยู่ในถ้ำ มีแต่กรมหมื่นมรพงศ์
ประทัยอยู่ที่หน้าเรือพระองค์เดียว ฉันแอบมองตามช่องม่าน เมื่อดัน
ผ่านพลับพลาเห็นเจ้าพระยาสุรพันธ์นั่งอยู่ที่นั่น ให้ฉันเสี่ยงกรมหมื่น
มรพงศ์รบสังขึ้น ไปแก่เจ้าพระยาสุรพันธ์ว่า “เห็นจะเสด็จถึงท่าละ
เจ้าคุณ ให้เตรียมคอกไฟไว้เถิด ฉันจะขึ้นไปหาสะเบียงที่ตลาดสัก
ประเคี้ยวจะกลับลงมา” แล้วเรือครีดยกก็แล่นลอคสะพานข้างขึ้นไป
จอดหน้าบ้านเจ้าพระยาสุรพันธ์ เสด็จขึ้นประทับในบ้านเจ้าพระยาสุรพันธ์
แล้วรบสังให้กรมหมื่นนทิวร ไปตามเจ้าพระยาสุรพันธ์มาเฝ้า ประเคี้ยว
ใจเจ้าพระยาสุรพันธ์จึงคอยค้ำมาหน้าฉนวนวายค้ำขึ้นแล้วขึ้นตอนใจใหญ่ มี
รบสังว่ามาคอยแทนที่เจ้าพระยาสุรพันธ์ล่วงหน้าไปจนถึง บ้านปากอ้อยเมื่อ
เสด็จคราวก่อน เจ้าพระยาสุรพันธ์ก็ไม่เปิดศอกว่าอะไร พวกเราก็นั่ง
เกรงใจลงนั่งหัวเราะเจ้าพระยาสุรพันธ์ขง ๆ ไปตามกัน พอถึงหลัง
พระที่นั่งเจ้าพระยาสุรพันธ์โผล่มาโกรธเอาพวกเรา ไม่เลือกหน้าว่าใคร
กรมหมื่นมรพงศ์เป็นผู้ถูกตักพ้อต่อว่ามากกว่าผู้อื่น แต่ท่านยังโกรธ
เท่าใดก็ยังทำให้พวกเราหัวเราะขงขงจนจนตาย โกรธไปเอง

เสด็จประทับอยู่ที่เมืองเพชรบุรีนี้ไม่มีใครมีโอกาสได้ประพาสกัน
เพราะไม่มีทางที่จะเสด็จออกหลักไปได้เหมือนแถวแม่น้ำราชบุรีและสมุทร

สงคราม ความสนุกสนานแปลกประหลาดไมใครจะมี จะเล่าระยะทาง
 ที่เสด็จให้พอประภิชัยทราบแต่พอเป็นเลา ๆ คือ วันที่ ๒๕ เสด็จประพาส
 ทางเรือข้างเหนือมา วันที่ ๒๖ เสด็จทางเรือไปประพาสขางทะเลประทับ
 แรมที่บางทะเลคนหนึ่งชื่งชุมพอไช้ วันที่ ๒๗ เสด็จเรือฉลอมแล่นไป
 จากบางทะเลมาทางทะเลเข้าบ้านแหลม นังวคเรือคิตที่ปากอ่าว พาย
 ฝนก็ตั้งมีคมา จรรออยู่ซักลัวจะถูกพายู ผู้ที่ไปตามเสด็จจึงพร้อมใจ
 กันอาสาลงลุยเลนขึ้นเรือ กับพวกเจ้าของเรือ สงสารแต่ นายอัญญา
 เขายอมยกให้แล้ว ว่าไม่ต้องลงไปไม่ฟัง ขุดสำหลงลุยเลนขึ้นเรือ
 โคลนเขื่อนมอมไปทั้งตัว พอเรือพ้นต้นเข้าปากน้ำได้ก็ถูกฝนใหญ่เยือก
 กันมอมแมม กลับมาถึงเมืองเพชรบุรีสักทุ่ม ๓ วันที่ ๒๘ เสด็จ
 ประพาสนครคีรี ถวายพุ่มพระสงฆ์เข้าพระวชิราภัย วันที่ ๒๙ เข้า
 เสด็จประพาสวัดต่าง ๆ ในเมืองเพชรบุรี บ่ายวันจะออกกระบวนเรือ
 ใหญ่ส่งลงไปยังประทับแรมที่บ้านแหลม พรุ่งนี้จะออกจากบ้านแหลม
 เสด็จไปประทับแรมเมืองสมุทรสาคร

นายทรงอานภาพ

จดหมายฉบับที่ ๒

บ้านปากไห้

วันที่ ๒ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๓

ถึง พ่อประคิมขู

พรุ่งนี้ฉันจะกลับถึงบ้านแล้ว ฉันเขียนจดหมายเล่าเรื่องทั้งหมด
เสด็จให้พ่อประคิมขูฟังเสียอีกละขี้ ถ้ามีเรื่องราวอะไรต่อไป จะเล่า
ให้ฟังเมื่อไปพบกับพ่อประคิมขูในกรุงเทพฯ ที่เคี้ยว

ตั้งแต่ฉันจดหมายไปถึงพ่อประคิมขูจากเมืองเพชรบุรี เมื่อวันที่ ๒๘
กรกฎาคม ย่ำวันนั้นออกกระแจะใหญ่ล่องลงมาประทับแรมที่บ้านแหลม
ทอดพระเนตรเห็นเรือเข็ททะเลทอดอยู่กันหลายลำ รัชสั่งว่าเรือเข็
ทะเลมีประทุนน่าจะสบายก็กว่าเรือฉลอม ไครกราบทูลไม่ทราบบว่า
เรือเข็ททะเลแล่นใบเสียดก็กว่าเรือฉลอมด้วย จึงตกลงว่าจะลองเสด็จ
เรือเข็ททะเลแล่นใบจากบ้านแหลมตรงมาเข้าปากน้ำท่าจีน เพราะเมือง
สมุทรสงครามและคลองสุนัขหอนก็โคโคเสด็จประพาสแล้ว ตระเตรียม
เรือเข็ททะเลกัน ๓ ลำ พอเวลาเช้าก็แล่นใบออกจากปากน้ำบ้านแหลม
ฉันตามเสด็จมาในเรือลำพระที่นั่ง ตอนเช้าฉันรำยไต่ลมก็ ได้เห็น
เรือเข็ททะเลแล่นเสียดกรวดเร็วกว่าเรือฉลอมจริงดังเขาว่า มาได้
สัก ๒ ชั่วโมงพอพ้นปากน้ำแม่กลองมาตรงบ้านโรงกุ้ง ออก ๆ รมักแล่น
เรือโยนแรงขึ้นทุกที ๆ มีคนก็ไปตามเสด็จด้วยกันมาคั่นลงหลายคน

แต่ฉันมั่นใจว่าตัวเองคงไม่เมา เคยไปตามเสด็จทะเลมา ถ้าจะนับ
 เท้าชกก็แทบไม่ถ้วน ไม่เคยเมากลับกับใครง่าย ๆ แต่อย่างไรวันนี้
 คอออกจะส่วงสวายใจคอไม่สู้ปกติ แต่แข็งใจทำหน้าที่มาได้สักชั่วโมง
 หนึ่งคนจากกรมก็หนักขึ้น ลงปลายฉันเองก็ลงลมชอนกับเขาอีกคน
 หนึ่ง เขาคมสีกษัตริย์หากษัตริย์อะไรที่ทรงทำในวันรับพระราชทาน
 ไม่ไหวลงนอนแหมะอยู่หน้าเส้าตอนครึ่งระเรือ นั่นน้อยใจนายมานพ
 เห็นเพื่อนกันเมากลับชอยแต่ว่าจะทาน้ำหาเข้ามาช่วยหยอด นั่นดิยเฮา
 กล้องมาดำยรูปกันเล่นเห็นเป็นสนัก แต่จะคอยแทนอย่างไรเราก้เมา
 คคืนก็มกน ต้องนั่งจนเลยจนเรือแล่นโยเซ่เป่ากน้ำทำจันจึงลุกโงง
 ขึ้นไต้ ทิวเหมือนไส้ระชาค เกี่ยวกับคว่ำหาอะไรกิน ไต้แต่เข้าคัม
 ชิงทรงพระกรุณาโปรดให้เก็บรักษาไว้พระราชทานชามหนึ่ง นอกจาก
 นั้นจะเป็นลูกหมากกรากไม่อะไรไม่มีเหลือ เพราะพวกที่เขาไม่เมากคืน
 ว่ากันเสียขึ้นหนึ่งแล้ว เหลืออยู่เท่าใดพวกที่หายเมากคืนก่อนฉันยังช่วย
 กันชำเลี้ยหมก เพราะฉันออกมานอนแน่วอยู่ทางหัวเรือลุดไปไม่ทัน ที่
 ไต้กินเข้าคัมชามหนึ่งก็เพราะรับสั่งให้รักษาไว้พระราชทานฉันโดยจะเพาะ
 ถ้าหาไม่เข้าคัมชามนี้ก็คงจะพลอยสูญไปควย แต่อย่างไรก็ตามเด็ก
 พอเข้าแม่น้ำก็นึกสาปส่งว่า ชินซื่อว่าเรือเป็กทะเลถึงจะแล่นโยเสียคก
 ภาว่าอีกสักเท่าใด ๆ ก็เห็นจะไม่ยอมไปเรือเป็กทะเลอีกแล้ว

เสก้มาดังทำจันพอเวลาบ่ายแวงจีนซื่อสะเบียงที่กลางบ้านท่าฉลอม
 แล้ว เรือกระวานใหญ่ยังมาไม่ถึง จึงไปพักทำควยเข็นที่วัดโกรถกราก

ตัวฉันเองยังรู้สึกขบขำเรื่องเฆาะคสันไม่หาย นึกว่าถ้าได้ชายน้ำเสีย
 สักทีเห็นจะสบาย จึงขึ้นไปชอนน้ำขายบนกุฎิพระ ไปเห็นตุ่มน้ำตั้งเรียง
 กันอยู่นอกชานเป็นแถว เหมือนที่วัดพระคู่ เข้าใจว่าท่านเจ้าของกุฎิ
 คงเป็นพระหมอน้ำมนตร์ การก็จริงดังคาด พอฉันไปชอนน้ำ ท่านก็
 เข้าใจว่าฉันจะไปชอมน้ำมนตร์ จึงขอให้ไปนั่งที่ข้างตุ่ม ฉันได้เคยเห็น
 เขียงอย่างที่วัดพระคู่มาแล้ว จึงผลัดผ้าเข้าไปนั่งที่ข้างตุ่มทำท่าทาง
 เอาอย่างตาชากปู้ที่ไต่เคยเห็นมาแล้ว ท่านพระก็เอาขันมาตัก น้ำเสก
 เขียรน้ำมนตร์ให้ ฉันนึก ๆ ในใจร่าน่าจะลองชากปู้หรือคินปัด ๆ
 ถวายพระสักที แต่ก็มีมายังใจเห็นไม่ได้การ ยาปกรรมและถ้าคนแถวนี้
 มีคนรู้จักว่าฉันเป็นใคร ก็จะเกิดเสียช้อชอน จะเลยเห็นกรรมทันตา
 แต่น้ำมนตร์ของท่านองค์นี้จริง ตั้งแต่แรกแล้วรู้สึกวโล่งใจหายเฆาะ
 คสันสนิทที่เกือว

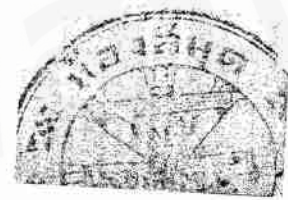
วันที่ ๓๓ กรกฎาคม เวลาเช้าเสด็จกระบวนต้นออกจากเมือง
 สมุทรสาครขึ้นไปตามลำน้ำ ไปพักทำครัวที่วัดข้างปลา ส่วนกระบวน
 เรือใหญ่ให้ตรงไปจอดที่ขานังวรายแขวงเมืองนครไชยศรี ระยะทาง
 วันนั้นไกลด้วยไม่มีอะไรสนุกด้วย ที่สศเมื่อเสด็จไปแวะทำครัวเย็นที่วัด
 คันท่า ก็เป็นวัดศาลารวบรวมจะหักพัง ซ้ำถูกฝนถูกพายุนกลางคืน
 จึงได้ออกเรือแจวคล้ายขนมามืด ๆ รอกควที่ได้นำขนมแจวตามนำขนมมา
 จนใกล้ขานท่านา พยเรือไฟไต้พวงท้อขนมมาถงพลบปลาแรมเกอย ๕ ทุ่ม

วันที่ ๓ สิงหาคม เสด็จจรดไฟไปประพาสพระปฐมเจดีย์ ทำครัว
 เขียรที่ลานพระ เจ้าคุณสุนทรเทศาแกงไก่คี่พอใช้ เพราะไก่พระปฐม

เป็นที่เลื่องลือชื่อกว้าง แล้วลงเรือล่องมาประพาสที่พระปะโทน มาพบ
 มิวเซียมใหญ่ซึ่งโง่กันว่ามีอยู่นั้น คือท่านสมภารวัดพระปะโทนเป็น
 ผู้เก็บรวบรวมสะสมของโบราณที่ขุดได้ในแถวพระปฐมพระปะโทนไว้มาก
 แต่ข่าวว่าเก็บซุกซ่อนมิได้ยอมให้ผู้หนึ่งผู้ใดคืบเข้าอันซาค ครั้นเสด็จ
 ไปถึงไปตามตมเรือของเก่า ท่านสมภารก็ยื่นคิเชิญเสด็จเข้าไปในกุฏิ
 แล้วบอกหีบห่อของโบราณที่ไต่สะสมไว้มากถวายให้ทอดพระเนตร และ
 ยอมให้ทรงเลือกแล้วแต่จะพอพระราชประสงค์ ทรงเลือกได้เครื่องสัมฤทธิ์
 ของโบราณ คือพระพุทธรูปเป็นต้นซึ่งเป็นของแปลกก็หลายอย่าง ออก
 จากพระปะโทนมาประทับที่นครวิเศษที่ขานซึ่งพระยาเวียงไฉนออกไปตั้ง
 พระสมมัยอยู่ที่ธรรมศาลา แล้วเสด็จกลับมาทางเรือถึงบ้านงวรายเวลา
 สัก ๒ ทุ่ม

วันที่ ๒ สิงหาคม นั้นล่วงหน้าช่นมาก่อน ทราบว่าเสด็จแวะ
 ประพาสที่คลองภาษี แล้วเสด็จต่อมาถึงสองพี่น้องเวลาค่ำ

ตามกำหนดเดิมจะเสด็จถึงสองพี่น้องราวเวลาบ่ายสัก ๒ โมง
 จะประพาสบ้านสองพี่น้องและบ้านบางลำในเป็นวันนั้น รุ่งขึ้นจะออกกระบวน
 จากสองพี่น้องแต่เข้าไปประทับแรมที่เมืองสุพรรณที่เดียว แต่เสด็จมาถึง
 เย็นเวลาไม่พอประพาส จึงต้องกระยะทางแก้ใหม่ คือวันที่ ๓ เช้า
 จะประพาสบ้านสองพี่น้อง จะออกจากสองพี่น้องต่อเวลากลางวัน จะไป
 ถึงเมืองสุพรรณไม่ไ้ จะต้องพักที่ประทับแรมกลางทางระหว่างสองพี่น้อง
 กับเมืองสุพรรณอีกแห่งหนึ่ง รัชสั่งให้กรมหลวงดำรงเสด็จไปเลือก
 และพักที่สำหรับประทับแรม ฉะนั้นหน้าที่ไปตามเสด็จกรมหลวงดำรง

จะให้รถออกเร็วล่วงหน้ามาแต่เช้ามีก กรมหลวงดำรงทรงเลือกเห็นตัวก
 ขางขัวทองเป็นที่สมควรดี ทกลงจะให้รถที่ประเทียบแรมที่หน้าวัดนั้น
 ฉันทออกนึกหนักใจว่าเวลามีเพียงราว ๘ ชั่วโมง ไม้ไล่ผู้คนและเครื่อง
 มือก็ไม่ค่อย จะทำอย่างไรกันจึงจะมีที่ประเทียบทันเสด็จ ฉันทูลถามกรม
 หลวงดำรง ท่านรับสั่งว่ามีมากันเท่านี้ ก็ลองคิดว่าจะทำได้อย่างไร มีรับ
 สั่งให้เรียกประชุมอำเภอกำนันผู้ใหญ่บ้านพร้อมกันแล้วรับสั่งว่าวันนี้เจ้า
 นายเราจะเสด็จมาประเทียบแรมที่ตรงนี้ เราจะต้องช่วยกันแฉ้วางและทำ
 สะพานที่ขอรถพระที่นั่งให้ทันเสด็จ พวกแกและชาวบ้านแถวนี้ยังไม้ได้
 เคยรับเสด็จเลย และที่ยังไม้ได้เคยเห็นเจ้านายของแกเองก็จะมีเป็น
 อันมาก ให้กำนันผู้ใหญ่บ้านไปเชิญว่าวรัชราษฏรในแถวนี้มาช่วยกัน
 รับเสด็จพระเจ้าอยู่หัว มีมีคนพร้าเครื่องมือให้เอามาด้วย ช่วยกันทำ
 รับเสด็จสักทีจะไ้หรือไม่ พวกกำนันผู้ใหญ่บ้านพากันรับอาสาแข็งแรง
 ต่างคนเที่ยวคึกคึกตามเรียกลูกบ้าน และหาไม้ไล่มาทำการตามรับสั่ง
 ใน ๒ ชั่วโมงมีคนมาช่วยทำงานสักสามสี่ร้อย คนเต็มใจแข็งขันที่จะ
 ทำการรับเสด็จด้วยกันทุกคน แม้แต่พวกผู้หญิงที่ไม้ได้ถูกขอแรงทำงาน
 ก็พากันมารับอาสาตั้งเตาหงเข้าทำครัวเลี้ยงคนทำงาน ประเดี๋ยวมีคน
 เขาเข้ามาให้ ประเดี๋ยวมีใครเขาปลามาเติม ตลอดจนไปจนผักหญ้า
 หนามากๆก็มีผู้เอามาช่วย กรมหลวงดำรงจะขอใช้เงินค่าระเบียบงอาหาร
 ก็ไม่มีใครยอมรับ ว่าอยากจะช่วยกันรับเสด็จ พอบ่าย ๔ โมงการแล้ว
 เสร์พเลี้ยงกันเช็กเถริกสนุกสนาน รวักบ้านไหว้พระอย่างใหญ่ ไคร

ได้เห็นแล้วจะต้องยินดี กว๊ายเห็นได้ว่าไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินมีความสามัคคี
ต่อพระเจ้าอยู่หัวเพียงไร

ส่วนข้างทางที่เสด็จนั้น ไต่ย็นว่าเสด็จไปประพาสข้างปลายคลอง
สองพี่น้อง จะประพาสที่ใดข้างหาทรายไม่ ได้ความแต่ว่านายวงศ์ตะวัน
ไปถูกหมากัด ประพาสคลองสองพี่น้องแล้วเสด็จมาพักทำครัวเย็น
ที่วัดข้างสาม เมื่งทำครัวอยู่นั้นพวกเขาใครคกเข็ดไต้ปลาทูทอด ๑
ทรายว่าแกงเทโพวันนั้นอร่อยนัก แต่ นายอัญญาวอเคราะห์ร้ายไปตกลง
ที่วัดข้างสามพลิกเข้าไปหน่อยหนึ่ง เสด็จมาลงที่ประทับวัดข้างบัวทอง
เวลาประมาณสัก ๒ ชั่วโมง

วันที่ ๔ เวลาเช้าออกกระบวนเรือไฟรุ่งขึ้นไปไต้เพียงบางปลาหมอ
ถึงหน้าคน ต่อนั้นต้องแจวขึ้นไปจนถึงเมืองสพรรณบุรี เจดกเรือพระที่นั่ง
ประเทียบที่สุขุมาราม ชื่อสุขุมารามที่เรียกนี้ เรียกตามไต้ย็นรัชสัง
เห็นจะเป็นชื่อพระราชทาน ไม่ได้ย็นพวกชาวสพรรณเขาเรียก ความ
จริงนั้น ที่ตรงนี้เป็นบ้านเดิมของเจ้าคุณสุขุม ญาติวงศ์ของท่านยังมีอยู่
หลายคน ไต้พากันมารยเสด็จเฝ้าแทน กุทรงพระกรรณามาก แต่คำ
ว่าอาราม ๆ เคยไต้ย็นแต่เป็นชื่อวัด นี้ทำไมจึงเอามาพระราชทาน
ก่อนย้ายชื้อบ้านเจ้าคุณสุขุม ชื้อนั้นฉันยังตรองไม่เห็น

เสด็จเมืองสพรรณคราวนี้เป็นที่น่าเสียดายอยู่อย่างหนึ่ง กว๊ายไม่
ถูกระกู่เหมาะ ในเวลานั้นแม่น้ำยังน้อยจะเที่ยวทางเรือก็ซกซิ่ง ส่วน
ทางบกฝนก็ตกพอแผ่นดินชื้นหล่มเป็นโคลน จะไปไหนก็ยาก เพราะ
ฉะนั้นจึงเสด็จประพาสไต้ที่ใกล้ ๆ ในบริเวณเมือง ในวันที่ ๕ นั้นเสด็จ

ไปประพาสที่หน้าประทับเสวยที่วัดแก วันที่ ๕ เสด็จทอดพระเนตรที่
ว่าถาวรเมือง วัดมหาธาตุหลักเมือง และวัดพระยาเลิกลาย เวลาบ่าย
ทอดพระเนตรลงมาประทับแรมที่ข้างปลาหมึก ถึงยังวันอยู่ จึงทรงเรือ
พระที่นั่งเสด็จลงมาประพาสข้างใต้ ประทับเสวยเย็นที่วัดข้างขึ้น

วันที่ ๖ สิงหาคม เวลาเช้าออกเรือเสด็จในกระบวนใหญ่ เรือไฟ
รุ่งเช้าคลองบางปลาหมึกมาทางคลองจรเข้ใหญ่เวลากลางวันถึงบ้าน ผักให้
ทอดเรือประทับแรมที่หน้าบ้านหลวงวารี เวลาบ่ายทรงเรือเมรุของหลวง
วารีขึ้นไปประพาสข้างเหนือหน้า เสด็จกลับมาถึงพลับพลาแรมสัก ๒ ทุ่ม

การเสด็จคราวนี้เป็นที่เรียบร้อยมีความสุขสบายทั่วกัน คือพระเจ้า
อยู่หัวโดยเฉพะ เวลานั้นเชื่อว่าทรงสบายหายประชวรเป็นปกติแล้วได้

นายทรงอนุภาพ

จดหมายฉบับที่ ๗

บ้านถนนเจริญกรุง กรุงเทพฯ ฯ

วันที่ ๑๐ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๓

ถึง พ่อประคิมขู

ฉับตามเสด็จกลับมากรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๗ สิงหาคม ก็มาอีกสองวันฉันก็ไปที่บ้านพ่อประคิมขู หมายถึงจะไปเยี่ยมบิดามารดา ชาวคราว คนที่บ้านบอกว่าพ่อประคิมขูออกไปเมืองสงขลาเสียแต่เมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม และไม่ทราบกำหนดว่าจะกลับเมื่อใดแน่ ฉันเสียศรัทธาที่มากแล้วคิดว่าคงกับพ่อประคิมขูเสียคงนี้ เมื่อกำลังไปตามเสด็จฉันก็ได้รับจดหมายมาถึงพ่อประคิมขูหลายฉบับ พ่อประคิมขูจะได้รับทั้งหมดหรือพลัดพรายหายสูญไปเสียยังก็ไม่ทราบ ฉันได้ขอยกมาในจดหมายฉบับนี้หลังจากที่ส่งมาจากบ้านฉันให้ ว่าถ้ามีข่าวคราวในการเสด็จกลับมาอย่างไร จะไว้มารเล่าให้ฟังเมื่อถึงบ้าน มาไม่พบกันเสียเช่นนี้ ยังมีข่าวคราวอีกเล็กน้อย จึงขอมาให้ทราบในจดหมายฉบับนี้

วันที่ ๗ สิงหาคม กำหนดกระบวนเสด็จตามที่ระไว้ในวันนั้น กระบวนเรือใหญ่จะส่งลงมาทางบ้านเจ้าเจ๊กและบางไทร ไปรอเสด็จที่บางปะอิน แต่พระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จกระบวนต้นแยกขึ้นทางบางโพงผาง เข้าคลองบ้านกุ่มมาออกอุทเททอง ส่งลงมาบรรจบกระบวนใหญ่ที่บางปะอิน แต่ไปเกิดเข้าใจผิดกันด้วยเหตุใดไม่ทราบ พวกหัวเมืองเข้าใจว่ากระบวนเรือใหญ่จะแยกขึ้นทางบางโพงผาง แล้วไปส่งลงทางลำน้ำลึก

พวกนำร่องนำเรือกระบวนใหญ่ไปทางบางโพงผอง หรือกระบวนคันตาม
มาภายหลังก็กระบวนใหญ่ ถูกทั้งคลื่นและเคื่องของบุชชาชนันโควีย์เสกข์
ทั้งสองฟาก เป็นเหตุให้ลำขาดและซัดซ้องแก่การประพาสเป็นอันมาก
จะวิ่งไปก็วิ่งเข้าไปถูกคลื่นอยู่ระวางกลางกระบวนใหญ่ จึงจำเ็นต้อง
รอเรือลากตบ ๆ ตามมา จะหาที่แวะทำครัวเข้าที่ชั่วคราวแห่งไร พระก็ลง
มานั่งชยันโตคั้งเคื่องบุชชาเสกข์ทุกตัว แต่เสาะแสวงหาที่ทำครัวมาจน
ทีว้ออน จึงมาพบบ้านแห่งหนึ่งที่ยางหลวงอ้ายเชียง กูท่าทางชดชยกล
มีสะพานและโรงยาวอยู่ริมหน้าเรือน ฝากระดานเจ้าของบ้านเห็นจะ
อาศัยทำครัวเลี้ยงรถกันแน่ได้ จึงแวะเรือเข้าไปไต่ถาม ได้ความว่าเป็น
บ้านกำนัน แต่ตัวกำนันไปค้าขายอยู่แต่ นายช่างอำแดงพลับพ่อตาแม่ยาย
ออกมากับรับแข็งแรง ตัวยายพลับเองมาช่วยทำครัวด้วย

กูท่าทางนายช่างเห็นจะรู้จักผู้ลากมากดีก็กว้างขวาง พอเห็นพวก
เรากໍไม่ต้องไต่ถามว่าใครเป็นใคร เข้าใจเอาที่เคียวว่าเราเป็นพวกขุนนาง
ที่ตามเสกข์มาข้างหลัง บอกว่าเสกข์ไปเมื่อสักครู่นี้เอง เชิญให้พวกเรา
เข้าไปนั่งบนแคร่ในโรงยาว หาน้ำร้อนน้ำชามาตั้ง แล้วเข้าไปนั่งเคียง
ใกล้สนทนากับพระเจ้าอยู่หัวมิไต่มีความรู้สึกและสงสัย ที่เราคาดว่าแก
กว้างขวางทางรู้จักผู้ลากมากดี ก็สมดังด้อยคำที่แกเล่า ว่าแกไต่เคย
ลงมาวางกลอุบาย ๆ และบุตรชายของแกก็บวชเป็นเณรอยู่ทั่วก็เขมูม
ยพิศกร แกรู้จักชนหน้าขุนนางมาก ถึงพระเจ้าอยู่หัวแกก็เคยเฝ้า มี
ใครสอดถามเข้าไปทรงนี้ว่า แกจำพระเจ้าอยู่หัวไต่หรือไม่ แกกลัย
เฝ้าว่าทำไม่จำไม่ได้เฝ้าแล้ว และพระรูปก็ยังมีติดอยู่บนเรือน

เลขชวนพวกเราขึ้นไปบนเรือน ไปนั่งคุยที่ห้องนั่งเอกพักหนึ่ง ประเดี๋ยว
 ใต้อินเสียงขยับพลับเชาะระซิงที่ในครัว ใต้อินว่าแกเอ็งคหมีนสรรพกิจ
 เรืองชิมแกง แก่กว่าเป็นผู้ลากมากก็ทำไมถึงชิมแกงควยจ๊ก เขาถ้อ
 กันไม่รู้หรือ เลขฮากันใหญ่ การทำครัวที่บ้านนายข้างวันนั้นเลขนึกถึงว่า
 ที่ใต้อินเคยทำมาในท้ออื่น ๆ ครัวเจ้าของบ้านทั้งผัวเมียบริวารแข็งชอย
 และมีใต้อินมีความสงสัยว่าผู้ใต้อินเป็นใครเลข เมื่อได้ขงกกันเสร็จแล้ว
 นายข้างใต้อินปรารภว่าอยากจะได้ขึ้นเมมาเซอร์สักกะบอกหนึ่ง เขาว่า
 จะส่งเสียชื้อหาต้องขออนุญาต แกไม่รู้ว่าจะไปขออนุญาตที่ไหน ขอให้
 คุณ (คือพระเจ้าอยู่หัว) ช่วยเป็นธุระชื้อหาให้แกสักที ส่วนเงินทอง
 ราคาขึ้นจะสนยังเท่าใต้อินไม่เป็นไรแกจะคิดให้ ๆ เค็มราคาชื้อข้าวตอกเลข
 “คุณ” ก็อินคหมีนเป็นพระธรรที่ให้นายข้างใต้อินเมมาเซอร์คงประสงค์
 เมื่อก่อนจะออกเรือจากบ้านนายข้าง พระราชทานกระต่ายอันยี่ตรขของหนึ่ง
 คู่เหมือนเป็นเงินสักสามหรือสี่ร้อยบาท คอยแทนที่นายข้างรับเสด็จ
 ข้างที่นายข้างจะรู้ใต้อินว่าใครเมื่อตรวจธนบัตรรู้ว่าจำนวนเงินมากผิดปกติ
 ที่ใต้อินจะให้ ในการเช่นนั้น

เมื่อเสด็จประพาสบ้านนายข้างใคร ๆ สนุกทมก เว้นแต่พระยว
 ไบราณผู้แทนเทศากรงเก่า ซึ่งไปเฝ้าท้ายเรือพระที่นั่ง ถูกขังคหมีนให้ชื้อน
 คหมีนอยู่ในประทุน เพราะคนแถวนั้นรู้จัก ต้องส่งเข้าส่งนำพระยาไโบราณ
 เหมือนกับคนไทย คหมีนออกเรือแล้วจึงพนทุกซ เส็จมาดังบางประอินเวลา
 ย้าย ๕ โมง ทรงรถไฟพิเศษกลับกรุงเทพฯ ในวันนี้ เป็นขบวนเรือ
 ระยะทางเสด็จประพาสคืนแก่เท่านั้น

นายทรงอาณุภาพ

ป.ล. สักจากลี้มาถึงกรุงเทพ ฯ แล้ว รุ่งขึ้นนายช่างก็ย้ายพลับ
พาลูกหลานลงมาเกือบหมกครวญแก่ที่ขวิดตาม เมื่อได้ความว่าใครได้
ไปตามเสด็จที่ขานแคว้น ก็เที่ยวไปกราบไหว้ขอขมาไม่เลือกหน้าคุณ
นำสงสาร ฉันทามแก่ว่าทำไมจึงได้รู้ว่าพระเจ้าอยู่หัว แยกออกว่าพอ
เสด็จแล้วพวกเพื่อนเขาพากันมาถามข่าว มีผู้ที่เขาจำพระเจ้าอยู่หัวได้
มาบอกยืนยันว่าพระเจ้าอยู่หัวแน่ แต่เห็นสมด้วยเงินที่ได้พระราชทาน
ถึง ๔๐๐ บาท เกินกว่าผู้ใดนอกจากพระเจ้าอยู่หัวจะพระราชทาน ก็ยิ่งตก
ใจจึงรีบจัดเรือพาลูกหลานล่องลงมากรุงเทพ ฯ ในวันรุ่งขึ้น แลยังจะไป
กราบทูลวงวอนเจ้านายที่ตามเสด็จ ขอให้ฟ้าเจ้าเฝ้า จะไปกราบทูลขอ
ขมาพระเจ้าอยู่หัวด้วย แต่จะไต่เฝ้าแล้วหรือยังฉันยังไม่ทราบ

ท. อ.

จดหมายฉบับที่ ๘

บ้านถนนเจริญกรุง กรุงเทพฯ ฯ

ถึง พ่อประคิษฐ์

ณวันที่ ๒๓ ตุลาคม ร.ศ. ๑๓๑

ก๊วยเมื่อศก ๑๒๓ ฉันไปตามเสด็จประพาสกัน ได้มีจดหมายเล่า
เรื่องประพาสครั้งนั้นไปยังพ่อประคิษฐ์เป็นจดหมาย ๘ ฉบับ จดหมาย
เรื่องนั้นโคลงพิมพ์ในหนังสือทวิปัญญารายเดือน ตั้งแต่เดือนเมษายน
ร.ศ. ๑๒๕ เดือนละฉบับจนจบเรื่อง บัดนี้คิดจะรวมจดหมายเรื่องประพาส
กันเข้าพิมพ์เป็นเล่มเดียวกัน ฉันเที่ยวหาต้นฉบับทั้งที่กลางพิมพ์ในหนังสือ
ทวิปัญญาและที่มีต้นร่างอยู่รวบรวมได้จดหมายแต่ ๖ ฉบับ จากจดหมาย
ฉบับที่ ๓ ตอนเสด็จประพาสเมืองราชบุรี หากต้นฉบับไม่ได้ จึงต้อง
มีจดหมายฉบับนี้มายังพ่อประคิษฐ์ ขอให้ช่วยค้นต้นจดหมายเหล่านั้น
ถ้ายังมีอยู่ที่พ่อประคิษฐ์ของสงเคราะห์คัดสำเนาจดหมายฉบับที่ ๓ ทั้ง
ไปรษณีย์ส่งมาให้ก๊วย ถ้าได้สำเนามาถึงประสงค์ ฉันจะขอบคุณ
พ่อประคิษฐ์เป็นอันมาก

บางทีพ่อประคิษฐ์ได้เห็นจดหมายฉบับนี้ จะนึกลงว่าจดหมาย
เรื่องประพาสกันที่โคลงพิมพ์เป็น ๕-๖ ยี่มาแล้ว เหตุใดจึงฟังจะมา
คิดรวมพิมพ์เป็นเล่มก่อนเมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จสวรรคตล่วงไป
แล้ว คำอธิบายในข้อนี้ขอชี้แจงว่าเมื่อพิมพ์เรื่องประพาสกันลงในหนังสือ
ทวิปัญญารายเดือน ผู้ที่อ่าน โดยเพราะผู้ที่ไปตามเสด็จไปด้วยใน

คราวนั้น พวกมันชอบว่าเป็นหนังสืออ่านสนุกก็ มีผู้อยากให้พิมพ์รวม
เป็นเล่มแต่ครั้งนั้นแล้ว เพราะเรื่องเสด็จประพาสต้น เป็นเรื่องที่สำหรับ
เล่ากันเล่นอยู่เรื่องหนึ่ง แต่ฉันไม่เห็นสาระพอดังแก่ควรที่จะพิมพ์ขึ้นใหม่
จึงได้เพิกเฉยเลยมา ครั้นเมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จสวรรคตแล้ว
เรื่องราวต่าง ๆ ในรัชกาลที่ ๕ กลายเป็นเรื่องเก่า “เมื่อก่อน”
สำหรับชอบเล่าขานคุยกัน เรื่องประพาสต้นนี้เป็นเรื่องหนึ่งซึ่งกลายเป็น
เรื่องชอบเล่ากันจน มีเพื่อนฝูงมาชักชวนให้พิมพ์รวมเป็นเล่มขึ้นมาใหม่
มากกว่าแต่ก่อน ฉันใคร่ครวญดูมาคิดเห็นว่า เรื่องประพาสต้น แม้จะหมาย
เดิมแต่เป็นเรื่องสำหรับอ่านกันเล่นสนุก ๆ ก็จริงอยู่ แต่ถ้ามาอ่านใน
เวลานี้โดยตั้งใจใคร่ครวญ ก็อาจจะแลเห็นความกว้างขวางออกไป
เป็นต้นว่าเหตุใดสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจึงเป็นที่รักใคร่ของอาณาประช
าษฎรทั่วหน้า สมกับที่ได้ถวายพระนามจารึกไว้ในฐานพระบรมรูป
ทรงม้าว่า “บิรมหาราชวิเศษ” ที่จริงพระองค์ทรงรักใคร่ในไพร่ฟ้า
ข้าแผ่นดินเหมือนกษัตริย์กับบุตร พอพระราชหฤทัยที่จะคืนเคียดเคี้ยว
และถึงเล่นหัวกับอาณาประชาราษฎรโดยมิได้ถือพระองค์ ยกตัวอย่าง
ก็จะเห็นได้ ในเรื่องประพาสต้นนี้เป็นพะยาน การที่พระองค์ทรงสมาคม
กับราษฎร ไม่ใช่สักแต่ว่าเพียงจะรู้จักหรือสนทนาปราศรัยให้คุ้นเคยกัน
เท่านั้น ย่อมทรงเป็นพระราชหฤทัยที่ถามถึงความทุกข์สุข และความ
เดือดร้อนที่ได้รับจากผู้ปกครองอย่างใด ๆ บ้างทุกโอกาส ผู้ที่เคยตาม
เสด็จย่อมเคยไต่ถามและทราบความอันนี้ ฉันได้เคยเห็นบางที่ราษฎร
กราบทูลร้องทุกข์ เป็นข้อความซึ่งทรงพระราชดำริเห็นว่าเป็นความทุกข์

รินจริงทรงรับพระมาค์ชื่อว่า ทำเอาเจ้าหน้าที่ตั้งแต่เสนาบดีลงมาได้
 ความว่าความใจหลายคราว บางทีถึงต้องผลัดเปลี่ยนพนักงานปกครอง
 ก็มีบ้าง เป็นเหตุให้การเสด็จประพาสเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่ความสุข
 สำราญของราษฎรได้อีกเป็นอันมาก ใช้แต่เท่านั้น ขรรคาวุธที่
 เสด็จไปทรงคุ้นเคย ในเวลาเสด็จประพาส พระองค์มิได้ทรงละลืม
 ในเวลาต่อมาเมื่อคนเหล่านั้นเข้ามาถึงกรุงเทพฯ จะเข้าไปเฝ้าแทนที่
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานโอกาสให้เข้าเฝ้าได้ตามความ
 ปรารถนา บางทีถึงรับสั่งให้เข้าไปเฝ้าพระราชนัดดาเลี้ยงในพระราชวัง
 รับสั่งเรียกพวกที่คุ้นเคยเหล่านั้นว่าเพื่อนกัน มีอยู่ทั้งชายหญิงแทบทุก
 หัวเมืองที่ได้เสด็จประพาส เมื่อครั้งเสด็จยุโรป ร.ศ. ๑๕๖ ได้ทรงหา
 ของฝากมิได้เท่าเป็นต้น เข้ามาฝากพวกเพื่อนกัน เมื่อพวกเหล่านั้น
 ทราบดีว่าเสด็จกลับเข้ามาเฝ้าเยี่ยม ก็ได้พระราชทานของฝาก ไม่เท่า
 พระราชทานเลยเป็นเครื่องยศสำหรับพวกเพื่อนกันคือเข้าเฝ้าตลอดเวลาเข้า
 มาเฝ้าในกรุงเทพฯ และเฝ้าตามหัวเมืองเวลาเสด็จประพาสไม่ว่าที่ใด ๆ
 เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาล
 ๕ ด้ยขึ้นนี้ ทรงเคารพต่อพระราชนิยมของสมเด็จพระบรมชนกนาถ
 พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พวกเพื่อนกันเข้ามาทำบุญให้ทานใน
 งานพระบรมศพ และถวายพระเพลิงเหมือนกันเป็นข้าราชการ และยัง
 พระราชทานเครื่องประดับไม้เท้าสลักอักษรพระนาม จ. ป. ร. ให้ติดไว้
 เป็นที่ระลึก ทั้งพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เฝ้าแทนเพ็ดทูล
 พระองค์ได้ต่อไปเหมือนกันเมื่อครั้งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทุกประการ

ส่วนราษฎรซึ่งพระองค์ได้ทรงคุ้นเคยมาในเวลาเสด็จประพาส แต่ยังเสด็จ
 ดำรงพระเกียรติยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ก็ได้รับพระราชทาน
 ไม้เท้า และพระบรมราชานุญาตเหมือนกับพวกเพื่อนกันในรัชกาลก่อน
 มีจำนวนเพื่อนกันเพิ่มเติมขึ้นในรัชกาลนี้อีกหลายคน ฉันทันใจว่า
 ธรรมเนียมประพาสกันและเพื่อนกัน จะยังมีต่อไปในรัชกาลนี้เหมือน
 กับรัชกาลที่ล่วงแล้ว

ตั้งแต่เสด็จประพาสต้นคราวศึก ๑๒๓ แล้ว สมเด็จพระพุทธเจ้า
 หลวงยังเสด็จประพาสทำนองเดียวกันอีกหลายคราว บางทีเสด็จประพาส
 ในจังหวัดกรุงเทพฯ นี้เองบ้าง ประพาสตามมณฑลหัวเมืองบ้าง ครั้ง
 หนึ่งใน ร.ศ. ๑๒๕ เสด็จขึ้นไปประพาสเมืองสระบุรี แล้วขึ้นทางลำแม่น้ำ
 ใหญ่ไปจนถึงเมืองกำแพงเพชรคราวนั้นก็สนุกพอใช้ แต่พอประภคิษฐ์
 ออกไปอยู่เสียหัวเมือง ฉันทันใจไม่ได้จดหมายรายการออกไปให้ทรวบ
 อีกคราวหนึ่งใน ร.ศ. ๑๒๗ เสด็จประพาสเมืองนครสวรรค์ ขากลับ
 ล่องลงทางคลองมะขามเฒ่ามาเมืองสุพรรณบุรี บ้านพักให้ ช่างทอง
 แล้วเสด็จกลับทางบางแก้วเข้าทรงเก่า อีกคราวหนึ่งในศึกเดียวกันนั้น
 เสด็จทางคลองรังสิตไปประพาสถึงเมืองปรางค์แล้วกลับออกทะเลมา
 เข้าปากน้ำเจ้าพระยา แต่ประพาสคราวหลังๆ นี้ ความขบขันน้อยไป
 กว่าคราวแรกๆ ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือราษฎรรู้เสียมากกว่าพระเจ้า
 อยู่หัวโปรดเสด็จอย่างคนสามัญ ถ้าเห็นใครแปลกหน้าเป็นผู้ที่ชาว
 บางกอก ก็ชวนจะเข้าไปเสียด่าพระเจ้าอยู่หัว บางทีมหาดเล็กเด็กชา
 พากันไปเที่ยว ไปดูราษฎรรับเสด็จเป็นพระเจ้าอยู่หัวก็มี เพราะฉะนั้น

ในคอนหลังระหาใครไม่รู้จักพระองค์สนิทอย่างนายข้าง ยายพลับ ไม่มีอีก อีกประการหนึ่งตั้งแต่เสด็จกลับจากยุโรปคราวหลัง มีเรือยนต์เข้ามาใช้ ในกระบวนเสด็จ ๆ ประพาสด้วยเรือยนต์เสียมาก เมื่อเสด็จประพาสด้วยเรือยนต์แล้วก็ต้องเป็นอันรู้ว่าพระเจ้าอยู่หัวอยู่เอง จึงไม่มีใครมีเรื่องขบขันอย่างคราวแรก

วันนี้เป็นวันทำบุญถวายสมเด็จพะพุทธเจ้าหลวง ในวันตรงกับวันเสด็จสวรรคตครบ ๒ ขวบ คุณคนในกรุงเทพฯ ตั้งแต่เจ้าหน้าตลอดลงมาจนราษฎร ทำบุญให้ทานกันมาก ที่สำคัญนั้นฉันเห็นว่าที่พากันไปถวายยังมีพระบรมรูปทรงม้าที่หน้าพระลานไม่ว่าใครต่อใคร ผู้คนล้มหลามตั้งแต่เจ้าจนกลางคืน เห็นจะเป็นธรรมเนียมขึงกันเสมอไปที่วังพระบรมรูปทรงม้าองค์นี้ควรนับว่าเป็นของวิเศษได้ ไม่เฉพาะแต่ที่เป็นของงงงามสง่าพระนคร หรือเป็นพระบรมรูปสมเด็จพะพุทธเจ้าหลวงเท่านั้น ถ้าผู้ใดรู้เรื่องราวของพระบรมรูปนี้ว่าเป็นของชาวสยามทุกชั้นบรรดาศักดิ์ทั่วทุกหนแห่งได้เขาเอืยร่ายความก่าลังและใจสมัครอย่างต่าตั้งแต่คนละ ๓๐ สตางค์ก็มี สร้างขึ้นด้วยความรักใคร่เป็นใจเกี่ยวกันถวายสมโภชสมเด็จพะพุทธเจ้าหลวง รวมเงินได้กว่า ๑,๐๐๐,๐๐๐ บาทเกินราคาพระบรมรูปนี้สัก ๕ เท่า ใช้แต่เท่านั้น พระบรมรูปนี้ได้สำเร็จทันถวายพระองค์ ได้ทรงอนุโมทนาและประจักษ์แก่พระราชหฤทัยว่าความรักใคร่สวามิภักดิ์ของคนทั้งหลายมีมากมายกว้างขวางทั่วไปเพียงไร ผู้ใดรู้เรื่องดังกล่าวมานี้ ก็จะเข้าใจได้ว่าพระบรมรูปทรงม้านี้ผิดกับอนุสาวรีย์ หรือวัตถุที่สร้างถวายเฉลิมพระเกียรติยศเมื่อ

พระองค์ล่วงลับไปแล้ว อันจะเป็นที่ระลึกและปรากฏแต่แก่ผู้อื่น
แต่ส่วนพระองค์เองมิได้ทันทอดพระเนตรเห็น ฉันได้ ไปถวายบังคม
พระบรมรูปแล้ว กลับมาก็เขียนจดหมายฉบับนี้มาเกิดนึกขึ้นว่า ขางที่
การพิมพ์หนังสือเรื่องประพาสคันครังนี้จะมีส่วนกุศลบ้างกระมัง เพราะ
เหตุที่จะให้ ผู้อ่านเจริญความระลึกถึงในพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง
ถ้าและมีส่วนกุศลเพียงไรในการพิมพ์หนังสือเรื่องนี้ ฉันตั้งใจที่คิด
ส่วนกุศลนั้น ถวายสนองพระเดชพระคุณแก่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง
ความสดีกำลัง ขอให้พ่อประทีป ชู้งอน โมทนาด้วยเทอญ ฯ

นายทรงอนุภาพ

พระราชบัญญัติ
เรื่องเสด็จประพาสต้นครั้งที่สอง

วันที่ ๒๗ กรกฎาคม ๑๒๕ ออกจากสวนกุหลาบ ๒ ทุ่ม ไปในวังแล้ว
ไปบ้านบรรณิศ^(๑) พอสมควรด้วยเลยแล้ว คักสิ้นโต๊ะเพราะชันชั่งกั้ง
& ทุ่ม ครองรคน้ำแล้วกลับเข้ามาในวังทูลลาแล้วลงเรือ ถึงท่าหนัก
แคว้งหน้า ๕ ทุ่ม ถึงวัดเขมา & ทุ่มครึ่ง

วันที่ ๒๘ เข้าโมงครึ่ง ถ่ายรูป^(๒) รับพวกกรมการผู้ใหญ่บ้าน
และพระวินัยรักชิต^(๓) ถวายเงินชั่ง ๑ แล้วลงเรือไปตลาดบางเขน
ถ่ายรูปที่ท่าภาษี กลับขึ้นเรือขึ้นใจ^(๔) ผ่านหน้าวัดเขมาเวลา ๓ โมง
๑๕ นาที แต่หน้าวัดเขมาถึงวัดปากอ่าว ๗๐ นาที จากวัดปากอ่าว
ถึงวัดเทียนถวาย ๔๐ นาที ขึ้นวัดถ่ายรูป ถวายเงินสมภาร ๒๐ บาท
ออกจากวัดเทียนถวายถึงบางหลวงเชิงรอกเที่ยง ๑๕ ถึงคงศาล

(๑) เสด็จไปในกรมพระเจ้าสุทโธทนะ พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร
ชินวังใหม่

(๒) ในสมัยนั้นโปรดทรงถ่ายรูป

(๓) พระวินัยรักชิต คง เจ้าอาวาสวัดเขมา ๑

(๔) เรือพระที่นั่งยงกร์ ซึ่งบริษัทบอเนียวถวาย ต่อมาเปลี่ยน
ชื่อว่า "เรือรบแห่งรัตน"

เพียง ๒๐ มีคนมาก ถ่ายรูปแล้วทำกับข้าว กินข้าวแล้วมีสระบัวมอญ
ฝนตกปรปรวย บ่าย ๓ โมง ๓๕ นินิตมาด้วยเร็วมาก มีฝนตกตลอด
ทาง ถึงวัดท้ายเกาะใหญ่ที่จอดเรือเวลาบ่าย ๕ โมง จิตที่ฝึกที่ศาลา
๒ หลังค่อกัน มีพิณพาทย์มอญ

วันที่ ๒๘ เช้า ขึ้นไปขบวนวัดถ่ายรูป วัดนี้เรียกตามคำขอลชื่อ
เวียงจาม เป็นพระรามัญ เป็นวัดที่สุกเซตค้ำปทุม พระรามัญมี
เจ้าคณะเมือง กับพระครูเจ้าคณะรอง เจ้าคณะแขวง เจ้าอธิการ และ
อัครวิฑูษณ์ในแขวงปทุมมาวธิ์ ถวายวัดขี้จันทน์แล้วกลับมอลง
เรือออกจากท้ายเกาะ ๓ โมงครึ่ง มาแวะคลองตะเคียนซอผ้า เวลา
ไปฝนตก ลมหนาวพิกากันหิวจึงรู้สึก จึงจอดทำกับข้าวที่แพซุงใกล้
คลองตะเคียน เป็นกัยเข้ายจรบัน มีปลาแห้งผัด ไข่เจียว แกงกะทิ
ลำเรืออาหารก็อย่างอร่อย เพราะมอญอมมอแกอยู่บ้าง แล้วออกเรือหมาย
ว่าจะแวะวัดพนัญเชิงแต่ฝนไม่หยุดจึงเลยขึ้นมาเกาะลอย พอดถึงฝน
ก็หาย อายน้ำแล้วลงเรือเล็ก ขึ้นไปทางคลองพระเนียบ ซอของคาม
วันตามแพแล้วกลับมาเข้าในคลองเมือง ไปจนแพซางทองนอกกำหนด
แพแล้วจึงไต่กลับคำไม้ไต้ ขึ้นอยู่บนเรือน เขาอดยแพมาจอดให้อยู่ที่หน้า
เรือนกรมมรพงค์ (๓)

วันที่ ๓๐ เช้า ขึ้นไปถ่ายรูปบนสะพานและบ้านกรมมรพงค์ แล้ว
ลงเรือไปขึ้นสะพานวังจันทร์ กุดลาดเล็กบ่อนเล็กอยู่ข้างจะซัวไปสักหน่อย

(๓) คือคำหนักสะพานเกตุอ ซึ่งกรมมรพงค์ เคยประทับเมื่อ
เป็นต้นเหตุกบฏ แต่เวลานั้นย้ายไปสำเร็จราชการมณฑลปราจีนแล้ว

ลงเรือจากตลาดแวงซอของที่ตลาดเรือสับแยก แล้วขึ้นมาตามแควงยา
สักแวงกินเข้ากลางวันที่พระนครหลวง ถ้ายุบและทำกับเข้ากำลังกิน
ฝนตกวันนมากมีพารอง ตามพนทวก แต่ที่สร้างขนิใหม่สำหรับพระรัตน
ลอยแล้วสำเร็จ ถ้ามีสมภารที่ขนิจริง ๆ จะรักษาไปไคหลายขนิ แม้ว่า
เช่นนี้จะไม่ยไคนาน ลงเรือกำลังฝน ออก ๒ โมงครึ่งฝนมาหาย
เกือบถึงศาลาตอช ถึงเวลา ๔ โมงเศษ ศาลาตอชนั้นไม่มีฝน ถ้ายุบ
แล้ววงไคชานา

วันที่ ๓๓ เช้า ๓ โมงออกเรือ แวงที่ท่าเจ้าสนุก^(๑) เขาตงเห็น
วากกำแพงและพระที่นั่ง คงจะเป็นหลังยาวตามแวง มีบ่ออยู่แห่งหนึ่ง
ลึกมาก ก่ออิฐถือปูนลงไปจนตลอด แต่มีรอยชักอิฐอยู่ในระหว่างกลาง
กถนว่าเป็นกำแพงข้ามบ่อ บ่อนั้นใช้ไคทั้งข้างหน้าข้างในคยยังไม่
เห็นจริง เพราะพงจะคันพวชนยังไม่ไคตรวจให้ละเอียด ตรงท่าเจ้าสนุก
ข้ามเรียกว่าท่าเกย คือเป็นกเกยประทัยข้าง เวลาจะเสด็จพระบาท
ต้องลงเรือข้ามไปท่าเกย แวงถ้ายุบขางแ่งมีสะพานจกัไว้เป็นคัน กรม
นรามาคอยอยู่ที่ ท.จ.ก. แล้ว^(๒) แวงพวกกันหน้อยหนึ่งขึ้นมาปลัดเรือไฟ
ที่วัดศทางมีคนมาคอยเข็นเรือตามเคยแต่ไคต้องเข็น เพราะฝน ๓ วัน
พอที่จะให้นาชนไค กินเข้ากลางวันที่วัดต่างาม ซึ่งเคียวนี้เรียกกันว่า
ท่าหลวง ซึ่งเรียกว่าท่าหลวงนั้นเกิดขนิใหม่ เพราะพระจุลจอมเกล้า ฯ

(๑) คำหนักท่าเจ้าสนุกสร้างแต่ครั้งกรุงเก่า พระยาโบราณ ฯ
ทั้งคันพบกอนเสด็จไม่ช้านัก

(๒) ท.จ.ก. หมายความว่าทุนจำกัด มาแต่ท้ายชื่อบริษัทดวง
พระพุทบาท ท.จ.ก.

เสด็จพระบาท ๒ ครั้งขึ้นไปทำงานทั้ง ๒ ครั้ง ก็มักจะแรมคืนแต่ตกลง
ข้ามเสีย เพราะใกล้จะให้ไต่วันมาก ขึ้นมาจนจะถึงเสาให้ฝนตกมีค
มาข้างหลัง ยังเชื่อว่าจะหนักขึ้น แต่เพราะที่จอดเรืออยู่ถึงวัดสมุทประคิษฐ
จึงหนักไม่ทัน ฝนตกหนัก ตั้งแต่ก่อนย่ำค่ำ ๑๕ นาที ตกหนักจนเวลา
๔ ทุ่มจึงได้โดยพรำต่อไป อยู่ข้างจะกินการที่

วันที่ ๑ สิงหาคม เมื่อก่อนคิดว่าฝนหยุด ๔ ทุ่มนั้นเป็นคำเท็จ
กลับตกใหม่หนักอย่างเดียวกันไปจน ๒ ยามจึงพรำไปจน ๘ ทุ่ม น้ำ
ท่วมสะพานหาค่อย ๆ หายไปจนลย น้ำขึ้นคอกเศษ คองน้ำฝนที่ ๆ
ว่าการเมืองสระบุรีได้ ๘ เซนต์ เขายังพรำอีกจนสายจึงได้หายสนิท
ลงเรือมากเรือ โม่เตอร์อิมร โยสลดลากขึ้นไปตามลำน้ำแหว่งดำยรูปเป็น
ตอน ๆ จนถึงแก่งม่วงดำยเรือลงแก่งจนแก่ง ขึ้นดำยบนบกที่แก่งเพ็ช
แต่แก่งนั้นน้ำขึ้นลยศิลาเสียดมาก ล่องกลับลงมาขึ้นบกที่ขานพระยาสระ
บุรี^(๑) ตั้งแต่เสาให้ไปจนถึงแก่งเพ็ชช้อย่อน ๓ ชั่วโมง ขึ้นดูที่ว่าการ
และศตลาคที่จะพอเป็นเมืองขึ้นในภายหน้า มีถนนลงมาเสาให้ทาง
๒๐๐ เส้น กินเขาก่อนพระยาสระบุรีแล้วลงเรือล่องมาเสาให้ชั่วโมงเศษ
อาบน้ำแล้วออกเรือกระบวนใหญ่ เวลายุบ ๓ โมงเศษ ล่องลงมาถึงท่า
เรือทุ่มครึ่ง อยู่ใน ๔ ชั่วโมงเต็ม กรมมราแต่งโคมณูขุนทรู แต่พอถึง
ก็ฝนตกต้องสั่งให้เกย แต่เห็นจะไม่ตกมาก

วันที่ ๒ สาม โมงเช้าขึ้นรถไฟกรมมราไปพระบาททางเรือร้อยก
กว่าแต่ก่อน ถมบาลัคเต็มไป จวนถึงฝนตกเรือยไปจนกระทั่งเคียวขึ้น

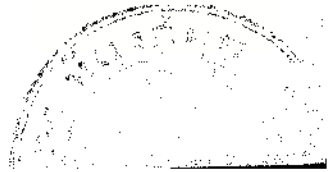
(๑) พระยาสระบุรี (ดิศ นามะถนขี) ต่อมาเป็นพระยาวจรัสดีศยารักษ์

พระยาทงฝน มีเหตุสำหรับเป็นสวัสดิมงคลในกาวตองขลัง ๒ อย่าง (๑)
 คือมันที่ถักกลางรดราวทลคประการหนึ่ง อีกสักเส้นหนึ่งจะรดหลัง
 ทกราง เลยคองลงไม่ถึงสเคชั่น มอชขปพระยาทวอเครองบนลงหมค
 มงสังกะสีไว้ เหมอนสวมหมวกแฉลเมื่อกหน้าเกลยค ซอติแปลกนั้น
 คือเห็นคนไม่ ทพระยาทไยเขยวและคณ เล็กนชัยชน รกฉีกกับเทคกาลท
 เลยโกวันแกวัน มีศาลาเมรุหลวงจรูระการ (๒) ปลุกอู่คันทางเข้าไยหน้า
 หมู่กฏซึ่งเขยาคเป็นถพิวกนเขยแปลกชนใหม่หลังเดยว นอกนคิงเคม
 ถ้ายรูปอระจะทังฝนเกยทงนนั้น แลวถลยมาคินเขยที่ศาลาทวีการ
 กรมรณแจกแพรวเดยพะมำกขตน (๓) ผู้ช่ายมีคเจยวผู้หญิงมีชยเจยว
 รดชนชัวโมง ๓ พักอู่เกย ๓ ชัวโมง ถลยมาเรือไม่คย่ำ ๓ โมง
 ฝนหยคทนชยคนงแลวถลยคอกอีก นำชนคคกนทวมรณทจรคเว
 คองชกพนอกชนหนง ค่ายาม ๓ มีละคณนตุมีทว ในสเคชั่นรดไฟท

(๑) ตั้งแต่เสด็จโดยรถรางพระพุทธรบาท เผอญมีเหตุขัดข้องมา
 ทุกคราว จึงดำริดีว่าเป็นสวัสดิมงคล

(๒) เมรุสร้างเผาศพหลวงจรูระการทำจัด (เทียบ อัสวีรักษ์) ที่วัด
 จักรวรรดิ ทำด้วยเครื่องไม้จริง แลวอุทกคถวยให้ ไม้สร้างเป็นศาลาที่
 พระพุทธรบาท

(๓) บวิษัทรรางพระพุทธรบาท ทำเป็นรูปพระพุทธรบาทด้วยชานู
 มีเนียม ดำหรับช่ายคนชนพระบาทชื้อไยเงวนนพิกคเป็นถ่ระดก มีถ่เรียก
 กันคั่วว่า “คีน”

โรงทอ แต่ไปแควมเร็วของสั้นเวลา ตอนต้นเล่นหลวมานสงวามวิริทธิ์
นางซึ่งเจ้าจอมมารดาเขียนตนพเนาพนางอยู่นาน^(๑) จนเกือบ ๒ ยามจึง
ไต่ลงมือเล่นคอนของกรมมรา เรียกชื่ออิศรแก่ตัว ไม่ทันถึงม่านก็
ตกขยับคืบ แต่กระนั้นก็ ๒ ยามเลยมาก จนรุ่งเต็มที่ ความคึกเห็น
คอนแรกตั้งใจจะอวดรำงามร้องเพราะ แต่มันเข็ดที่เป็นลึงกับคนและ
ขี้กยาก ตอนหลังตั้งใจจะมีเกร็ดเข้าไปทอในเรือมาก จึงชักให้เข้า
แต่ห้องเรือหลวม ถ้าเดินแต่ลำพัง เห็นจะดูไม่สู้ช้านัก

วันที่ ๓ เช้า ๒ โมง ล่องด้วยเรือไฟ นอนไม่ตื่นจน ๔ โมงจึง
ลุกขึ้นทำกับเข้า พอถึงเวลาก็นั่งพอดังกรงเก่า แล้วไปสเตรชั่นบ่าย ๓ โมง
๔๐ เศษลงมาทางนอก เสนาบดีกระทรวงโยธา^(๒) ไปรับ ถึงสเตรชั่น
บ่าย ๓ โมงเศษ ผู้รักษาพระนครและเสนาบดีรีบไปส่งเจ้าสาย^(๓) ขึ้น
ชายแล้วกลับเข้าในวัง แยกเมืองพร้อมแล้ว กลับเข้าไปอาบน้ำแต่งตัว
ครึ่งยศเสื้อสักหลาดออกอวยขันไม้เงินทอง เมืองไทย เมืองปลิศเมือง
สตูลแล้วกลับเข้าคูหาห้องในพระที่นั่งนอนเหนื่อย ๆ กินของว่าง ทนวย

(๑) นางละครคนคนนั้นชื่อช้อย ต่อมาเป็นตัวเอกของละครคนปริศนาคอ
เวลาเมื่อได้คังพิงหัววัน

(๒) พระยาอภัยมณีนคร คือเจ้าพระยาอมราช

(๓) พระวิมาดาเธอ ๑ กรมพระสุทธสาสน์นาฏ ความแต่ครั้งลงมา
รับสมเด็จพระเจ้าตากสินเจ้าตากสิน เจ้าฟ้า ๑ กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ จะได้คัง
กลับจากยุโรปในวันนั้น

ว่าจะออกประชุม ๕ โมงเศษ^(๓) ได้โทรเลขพระยาอำเรอภักดิ์^(๒) ว่า
 รถพิเศษขากน้ำจะถึงย่ำค่ำเศษ จึงนึกเล่นกันใหม่ ไปรับส่งแล้วจึงจะ
 กลับมาประชุม จนเวลา ๒ ทุ่มพอจะขึ้นรถ ได้โทรเลขมาใหม่ว่าตีครด
 อรวมตา จะถึงค่ำทุ่ม ๔.๐ จึงได้พากันขึ้นหอประชุมมีเวลาชั่วโมง ๑
 เศษเล็กน้อย มีเรื่องสำคัญหลายเรื่องต้องรีบปรึกษาและได้สั่งการให้สำเร็จ
 จนอีก ๑๕ นาทีจะถึงกำหนด จึงได้ไปสเตรชั่นเลยไม่ทันรถ^(๓) มาถึง
 เสียก่อน ๔-๕ นาที แล้วจึงต้องคอยพวกในที่ประชุมซึ่งไปภายหลังจน
 พร้อมกันแล้วจึงได้มาย่านใต้เลียบกัน ๒ ทุ่ม ยามเศษออกไปสเตรชั่น
 สามเสน ขึ้นรถไฟกลับมายางประอิน หมายมาด้วยแต่สุริยง^(๔) อย่างถก
 ดึงเกือบ ๕ ทุ่ม เจตเรือที่แพพระยาสุรสีห์^(๕) ซึ่งเลื่อนขึ้นมาไว้ได้
 สะพาน แล้วยังมีพวกสหายหอดวง^(๖) มาเลียบจนมาถึงเลียบหมแต่ก็
 เสียเต็มทีอ้อมด้วย แจกหีบเงินและผ้าห่ม วนนชนตก

- (๑) ประชุมเสนาบดี
- (๒) พระยาอำเรอภักดิ์ (เจิม อมาตยกุล) ภายหลังเป็นพระยา
เพ็ชรพิไชย
- (๓) คือสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์
- (๔) พระเจ้าตากสินมหาราช พระองค์เจ้าสุริยงประยุพันธ์ (กรมหมื่น
ไชยาศรีสุริโยภาส) เสด็จกลับมาจากยุโรป
- (๕) แพแห่งนี้ เดิมเจ้าพระยาสุรสีห์ ตีร่างเป็นที่อยู่ เมื่อเป็นเทศา
ภิบาลมณฑลพิศณุโลก รับซื้อมาเป็นของหลวง
- (๖) พวกสหายหอดวงนี้ มักคำไว้เรียกว่า เพื่อนต้น คือพวกชาว
บ้านที่ทรงค้ำเคย

วันที่ ๔ นอนกตคนสาย และท้องไม่สู้ปกติ กินข้าวกลางวันแล้ว จึงได้ออกเรือย้ายโมง ล่องลงมาเลี้ยวเข้าแควสักก ทำหนังสือไป ขวางกอก ฝนตกเรื่อยมาจนเวลาเย็นมีพายุ ทางเรือไม่กินน้ำขึ้น จะไปต่อไปได้เห็นว่าฝนตกไม่หยุดและจะมีค้ำ จึงจอดนอนที่วัดสักก เวลาบ่ายกินข้าวต้มเวลาหนึ่ง วันนั้นจนตรปราคา เห็นไม่ได้เพราะฝนตก จนหมดเวลา ที่วัดนั้นมีมณฑลข่อยตระเรือจอด แต่ยังไม่รู้ว่าอะไรอยู่ในนั้น น้ำขึ้นมากน้ำท่วมจะชนยกถึงต้องใช้เรือ

วันที่ ๕ เช้าโมง ๓ น้ำตกระลอกเคียวได้ ขึ้นไปถ่ายรูป ในมณฑลที่ พวกเมือวานนี้มีพระบาทเลไล และรูปเจ้าอธิการวัดบางปลาหมอ ที่เขา เรียกในคำจารึกแต่ว่าพระอาจารย์วัดหม้อ^(๑) รูปร่างหน้าตางามขนาดเท่าตัว ท่านอาจารย์คนนี้เป็นหมอรักขาว่า เป็นพระญาติสมเด็จพระ ขวเรศ เพราะเคียวขึ้นไปไม่มีใคร ได้พระเจริญพร (โดยไม่รู้จัก) ออก เรือ ๒ โมงเช้า วันนั้นได้เทศา^(๒) ลงเรือมาด้วย รู้ตำลามาก ๕ โมง เช้าถึงบ้านตาช้าง^(๓) หมั้นปฏิพัทธภูวนาททั้งผิวทงมัยและลูกลงมา

(๑) อาจารย์วัดบางปลาหมอองค์นี้ ชื่ออาจารย์ดุ่น

(๒) เทศา คือพระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชคุปต์) เป็น ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า

(๓) นายช่างคนนี้ได้ทรงคุ้นเคยในคราวเสด็จประพาสครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ เสด็จไปแวะที่บ้าน นายช่างกับนางปลับภรรยาไม่รู้จัก แต่ก่อนรับเสด็จให้ทรงดำรับพระราชหฤทัย ประพฤติตัวเหมือนดินที่มีคร ดหายที่เสมอกัน ต่อเสด็จกลับมาแต่นายช่างนางปลับจึงได้รู้ ทรงพระ กรรณาโปรด ให้ตั้งเป็นหมื่นปฏิพัทธภูวนาท เป็นคนโปรดมาแต่ครั้งนั้น เรื่องพิสดารของนายช่างปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุประพาสครั้งแรก

มีหนังสือชื่อ อ้ายเจ๊กซันซ่งยหรีงเงิน พาลูกเจ๊กซันมาขอชื่อ เป็นผู้ขาย
หน้าเอ็นคู้ ให้ชื่อเจอ ถ้ายรูปเรื่อนและทั้งครว ย้าย ๒ โมงเศษได้
ชอกเรือ ทาข้างตามส่งถึงบ้านโมกซ์ สะพานบ้านโมกซ์ทำสูงน้ำมาก เติม
คึกว่าจะไปให้ถึงข้างทองเสยที่เคียว แต่เห็นเวลาบ่าย ๔ โมงแล้ว ถ้า
จะไปคงจะถึงล่าค่าเลย จึงหยุดที่บ้านโมกซ์ หม่อมอมรวงศ์^(๑) มาคอยอยู่
มีราษฎรมามากเหมือนเทศกาลไหว้พระ แต่ถามลูกได้ความว่านักกัน
มารีบเสกเจ้านั้น ขึ้นถ้ายรูปและนมัสการพระตามเคย

มีเรื่องแปลกที่มาได้พบตัวจริงของผู้ที่ว่าโคโยกับพระนอนซึ่ง
เจ้าคณะโคโยออกไปหลายเดือนมาแล้ว เรื่องคราวนั้นคือดำแดงคนหนึ่ง
เป็นหลานพระครูบ้านโมกซ์ มารักษาอุโบสถอยู่ที่วัดนี้ในกาลที่ยังโค
โยคนหนึ่ง เจเวลานั้นสัปรุยพากันรีบเพลตามภรรยาเขาเรียกอยู่ที่วิหาร
เขียน แต่นางหลานพระครูคนนั้นไม่รีบเพล ก็มีความวิตกว่าสูงเจ็บ
จึงไปบอกกับหลวงพ่อก็คือพระนอนขอให้ช่วยรักษา นางนั้นตกใจมากที่
ไต่ย็นเสียงพระนอนนั้นพูดคอยออกมา แต่มีไต่ค้อยทางพระโอบูร์ เสียง
ก็ดังออกมาจากพระอุระทั้งไต่ย็นจนนอกโบสถ์ออกตำรายา ตามนางนั้นก็
อีกเขื่อนไปว่าจำไม่ได้หมก จำได้แต่ใบเงินใบทอง พระครูรับว่าจะให้พระ
ไต่จกไว้ ยานนี้ไปรักษาสูงหาย ไต่แจ้งความให้พระครูทราบ พระครูไม่
เชื่อ พอประจวบเกิดพระสงฆ์เขื่อนทิวาตกโรค จึงไต่ไปสองพุกคู้ข้างไต่

(๑) หม่อมราชวงศ์จัตุมิตร (ม.ร.ว. ปฐม คเนจร ฅนอยุธยา)
ผู้ว่าราชการจังหวัดอ่างทอง ต่อมาได้เป็นปลัดมณฑลอุดรธานี ไปม้วย
ถึงอนิจจากรรมในราชการ

รับคำทอบทักทายเป็นอันดี จนถึงว่าอยากพุกกับพระครูมานาน
แล้วเป็นคัน แค้นนั้นมาพระครูได้รักษาใช้เก็บด้วยยานั้นเป็นอะไรๆก็หาย
ห้ามมิให้เรียกขวัญเข้าค่ายานอกจากหมากคำเดียว และไม่ใช้พูดแต่
๒ ครั้งเท่านั้น พูดเนื่องๆ มา พระครูจึงได้ขอลงไปยังเจ้าคณะและ
กระทรวง ผู้ที่ฟังพระพูคนั้นไม่ต้องละเพราะว่าคนเดียว พระฟังพร้อม
กัน ๑๕ รูปก็ได้ ให้นำคนนั้นลงพุกกับพระ ก็เห็นจะขาดกรรมประจักษ์
จึงไม่ได้ทออบ กลับลงมาได้มากออกได้ให้เสมา ตกคำจึงมีพายุและ
ฝนตกพรวาไม่มาก พระครูส่งทหมายที่เตรียมไว้จะให้มกุฏราชกุมาร
เรื่องพระพุกและตำรายา ในเนื้อความที่พระครูกล่าวนั้นไม่ยืนยันว่า
พระพุกองค์พุก เป็นคิดเห็นว่าผีสิงเทวดาที่สิงอยู่พุก ยานนั้นก็เช่น
๒ ขนานๆ หนึ่งเข้าใบส้มใบมะกาเป็นยาขับ ขนานหนึ่งเข้าใบมะตูม
เป็นยาคุม

ลิขิตของพระครูป่าโมกษมนี

(ลิขิตฉบับนี้ พระครูป่าโมกษมนี เตรียมไว้ถวายสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราช เมื่อคราวเสด็จกลับจากมณฑลพายัพ แต่เสด็จหาได้
เสด็จประทับที่วัดป่าโมกข์ไม่ (ลิขิตฉบับนี้จึงตกค้าง)

ที่วัดป่าโมกข์

วันที่ ๓๐ มกราคม ร.ศ. ๑๒๔

ลิขิตพระครูป่าโมกษมนี วัดป่าโมกข์ เมืองอ่างทอง ขอถวาย
พระพรยังสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ทรงทราบ

๑. เมื่อวันที่ ๓๐ ธันวาคม ค.ศ. ๑๒๕๔ ยืน เวลาบ่ายประมาณ ๖ โมงเย็น พระโคอยู่ในวัดป่าโมกข์ บ๊วยเป็นไข้ฮิวาคกโรค หมอที่รักษาไม่บรรเทา ขณะนั้นอุษาสีกาเหลียน อยู่บ้านเอกราชแขวงป่าโมกข์ เมืองอ่างทอง จึงมาขอยา ทั้งความสัจยาธิษฐานต่อพระพุทธรูปไสยาสน์ แล้วก็เอาใบไม้ ที่สมมติว่าเป็นยานั้น เอามาต้มให้พระโคที่ป่วยนั้นฉัน พระโคก็ฉันยาเข้าไป โรคของพระโคก็หายสมประสงค์ พระโคที่ป่วยกับอุษาสีกาเหลียนนั้นเป็นสูงหลานกัน

๒. อุษาสีกาเหลียนมาแจ้งความต่ออาตมาภาพกับพระภิกษุสงฆ์ ในวัดป่าโมกข์ว่า พระพุทธรูปไสยาสน์ที่ท่านเป็นหลวงพ่อดฉัน ฉันจะอุรุษนี้กเอาอันใดไปหาท่าน มีเสียงออกจากพระอุระมาเสมอๆ ท่านไม่ขัดฉันอาตมาภาพถามอุษาสีกาเหลียนว่าเสียงพูดออกมาจากพระอุระพระพุทธรูปไสยาสน์ได้จริงหรือ อุษาสีกาเหลียนตอบว่าจริงเจ้าข้า

๓. วันที่ ๑๔ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๔ เพลา ๖ ทุ่ม ๗ ทุ่ม เลิกประชุมอาตมาภาพจึงให้พระสงฆ์ในวัดป่าโมกข์ประมาณ ๓๐ รูป คฤหัสถ์ ๕ คน คิษย์วัดด้วย รวมพระสงฆ์คฤหัสถ์คิษย์วัดประมาณ ๓๐ คนพากันไปที่พระวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ อุษาสีกาเหลียนก็ไปด้วย ขณะนั้นอาตมาภาพจึงให้พระสงฆ์จุดโคมไฟให้แสงสว่างทั่วไปในพระวิหารนั้นอาตมาภาพได้ให้พระสงฆ์ตรวจดูว่าจะเป็นผู้ใดทำกถมารยาเร้นซ่อนเข้ามาพูดกับอุษาสีกาเหลียน ก็กลัวว่าอุษาสีกาเหลียนจะเป็นคนเท็จทุจริตพระสงฆ์ก็ตรวจดูความทาง คือพระวิหารและฝาผนังองค์พระทั่วไป ก็ไม่เห็นมีคนที่กระเข้ามาแอบแฝงอยู่ในที่นั้นได้ แล้วอาตมาภาพจึงให้พระสงฆ์

บิณฑบาตพระวิหาร และให้รักษาคอยสอดแนมคอบุญในพระวิหารทั่วไป เป็นเหตุที่ไม่เชื่อคำอุบายลึกลับ หัวใจจะรับทั้งอุบายลึกลับ

๕ อุบายลึกลับ ๓ อาตมาภาพและพระสงฆ์ ๓๐ รูป คฤหัสถ์ ชาวบ้านศิษย์วัตรวม ๓๐ คน พวกนี้เข้าไปในพระวิหารพร้อมกัน มีแสงไฟสว่างทั่วไป ไปนั่งอยู่ที่ตรงพระพักตร์พระพุทธไสยาสน์ ห่างประมาณ ๔ ศอก อุบายลึกลับจุกุญเทียบเอาใบพลู ๓ ใบทากันพับ ๔ เหลี่ยมหมาก ๓ ชัก ยาสูบใส่พานบูชา แล้วออกอุทานว่าเราตั้งอธิษฐานว่าทั้งๆ พระยานที่ไปก็ไต่ขึ้น ในคำอธิษฐานนั้น ว่านิมนต์หลวงพ่อบุญพาเราเสด็จในพานนี้ไปฉัน ให้พระครูป่าโมกษมนิคม ประมาณ ๒ นาทีหมากที่อยู่ในพานก็หายไป อาตมาภาพก็พระยานได้เห็นอัศจรรย์ชั้นแรก แต่จิตคั่นไม่เชื่อ แล้วอาตมาภาพถามอุบายลึกลับว่าฉันจะพูดด้วยจะไต่หรือไม่ได้ อุบายลึกลับก็ร้องขึ้นว่า นิมนต์หลวงพ่อบุญกับท่านพระครูจะไต่หรือไม่ได้ ขณะนั้นไต่ขึ้นเสียงปรกฏอยู่ที่พระอุระ สำเนียงกระแสดเสียงตอบว่าไต่

๕ ขณะนั้น อาตมาภาพก็ยกมือขึ้นมีผลการร้องเรียกหลวงพ่อบุญ ๓ มีเสียงปรกฏจากพระอุระตอบว่าเรียกทำไม อาตมาภาพไต่สวนต่อไป ถามว่าหลวงพ่อบุญในสมัยนี้หลวงพ่อบุญมีความสุขสบายดีหรือ คอบอกออกมาว่าสบาย แล้วอาตมาภาพถามว่า หลวงพ่อบุญสบายแล้ว หลวงพ่อบุญให้มีความสุขสบายแก่ผมบ้างไม่ได้หรือ มีเสียงตอบว่าพระครูก็เป็นสุขสบายอยู่แล้ว อาตมาภาพถามว่าจะให้เป็นสุขสบายยิ่งขึ้นไปกว่านี้ จะไต่หรือไม่ได้ คอบว่าไม่ได้ อาตมาภาพถามว่าเหตุไฉนไต่ไม่ได้ คอบ

ออกมาว่าเดือนยี่กับเดือน ๕ จะเกิดเป็นโรคคอหิวดกโรค แล้วอาตมาภาพ
 ตามว่าส่วนที่จะเกิดโรคคอหิวดกโรคทำไมจึงทราบได้ หนุกยาจะไม่
 ทราบบ้างหรือ ถ้าทราบยาได้แล้วบอกให้เป็นทานแก่มหาชนคนทั้งหลาย
 ทั้งปวงสืบต่อไป ตอบว่าไม่ต้องรับประทานยา อาตมาภาพตามว่าไม่
 รับประทานยาจะไปรับประทานอะไรจึงจะหาย ตอบว่ารับประทานครุมน้ำมนต์
 ก็หาย อาตมาภาพตามว่าเดือนยี่กับเดือน ๕ ยังอยู่อีกหลายวาทวิ จะคิด
 เวียนเทียนถวาย จะชอบหรือไม่ชอบ ตอบว่าชอบ ตามว่าจะทำข้างขึ้น
 หรือข้างแรม ตอบว่าให้ทำข้างแรม ตามว่าเครื่องคนตัวนั้นจะต้องใช้
 หรือไม่ต้องใช้ ไม่ตอบ อาตมาภาพตามว่าหรือจะไม่ชอบๆ แต่บอกไม่
 ธิยเทียบเวียนเทียนเท่านั้น ตอบว่าใช่ แล้วอาตมาภาพไต่สวนถามต่อไป
 ว่าถ้ามหาชนมาเวียนเทียนและที่จะมาขอมน้ำมนต์ไปรับประทาน ตั้งแต่
 เดือนยี่ไปถึงเดือน ๕ และเดือน ๕ ที่จะเกิดโรคคอหิวดกโรคนั้น ถ้ากิน
 หนกแก้วครั้งเดียวจะคุ้มไปถึงได้หรือไม่ได้ ตอบว่าได้ พระยานพระและ
 คุฎหัตถ์โกไยน์ ที่มานั่งประชุมฟังเสียงพูดเป็นอัครวรยศ ไทโยนทั้งพระ
 ภิกษุสงฆ์และคุฎหัตถ์โกไยน์ทุก ๆ คนเป็นอัครวรยศชั้นปฐม ถึงโกไยน์
 เสียงปรภาณูตังนี้ อาตมาภาพยังไม่เชื่อแต่ยังมีความสงสัยอยู่ ว่าจะ
 เป็นภคย์ศางหรือเทวดาหรืออารักษ์เทวดา และอมนุษย์พูดแทนอย่างใด
 อย่างหนึ่ง อาตมาภาพไม่เห็นตัวโกไยน์แต่เสียงอัครวรยศจากพระอรุ
 พระพุทธไสยาสน์คณนี้ สิ้นเวลาวันปฐม

๖ ต่อมาวันที่ ๑๖ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๔ เพลา ๔ ทุ่ม อาตมาภาพ
 พระสงฆ์ ๑๕ รูป คุฎหัตถ์ ๒๐ คน อธิษฐานให้สิ้นภัย พากันเข้าไป

ไต่ท้าวรายงานไว้โลกก็ถวายพระเศษพระคุณ สมเด็จพระบรมทรงทวาย
ขอบุญขารมีพระเศษพระคุณเป็นทัพง เพราะเป็นกาวอัครวรย์ จะเป็น
เสียงภคย์ค้ำหรือเทพารักษ์ อมนย้อย่างใดก็ไม่เชื่อแท้ เป็นเสียง
เถื่อนลอยไม่เห็นเนอเห็นตน มีเสียงพูคออกมาจากพระอรุพระพท
ไสยาสน์คั้งนี้

ควรมีควรวสตุแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร
พระครูป่าโมกข์มนั

ใบส้มโฮ ๑ ใบโค่นทีสอ ๑ ใบมะกรูท ๑ ใบเงิน ๑ ใบทอง ๑
ใบมะกู่ ๑ ใบมะกา ๑ ใบมะนาว ๑ รวม ๘ สิ่งนี้เป็นยาคัม

ต้องลงคุณพระ ลงทวยพุทธคุณ รวรมคุณ สังฆคุณ และ
สักกัตถวาจนจบขท พุทธคุณห้องคั้นนั้นลงกระคายขี้ตปากหม้อ คัมแล้ว
รียประทานครั้ง ๑ รุ่งราตรีหน้าแล้วเอากระคายขี้ตปากหม้อใส่ลงใน
หม้อคัมเขี้ยวไปกัขยา

เมื่อเวลาจะประกอบขยา อดคอกไม่ยู่เทียบ แล้วระลัดถึงเจ้า
ของขยา เมอรียขยาบอกว่าเป็นโรคสิ่งนั้นสิ่งนี้ แล้วจึงรีย

ขวัญเข้าหมาก ๑ คำ หากคล้ายกับเมียงลาว พันสำลีสามเป้ละ
ใส่พานแขวนไว้สูง ๆ

ถ้าหายโรคแล้ว หมากค่านันต้องส่งขวัญเข้า เกสขนั้นแห้งเสีย
แล้วหาอันแทนก็ได้ แต่ต้องหาเหมือนกันขยั้งทังขวัญเข้าไว้

เมื่อพระอาพอรเป็นไข้ฮิวาตกโรคนั้น ไท้ยขนานันขวีโรคหาย

โยชนุน ๑ โยเซิม ๑ โยยานไม่รู้ โยขาว ๑ โยมะตุม ๑ รวม ๔ ตั้ง
เป็นยาต้ม

ยา ๒ ขนานนยวงเสมอภาค

วันที่ ๒ เช้า ๒ โมงออกเรือ เช้า ๔ โมงถึงข้างทองแฉะที่ตลาด
ถ่ายรูปและชื่อของข้าง เลิกย่อนเลียตลาดไว้มไป ๑ ใน ๓๐ ไม่มากนัก
ออกจกตลาดลงเรือมากมาที่ ๆ ว่าการเมืองซึ่งย้ายขึ้นไปตั้งข้างเหนือ
โรงเลื่อยซึ่งอยู่ตรงข้ามฟากอันเริ่มทำเมื่อนั้นไปเมืองเหนือ บัดนี้สำเร็จ
แล้ว ที่ว่าการเก่าเปลี่ยนเป็นที่พัคสำหรับข้าหลวงตรวจราชการ ที่ว่า
การใหม่ทำห่างแม่น้ำเข้าไปเป็นตึกทรงงามแน่นอนแท้ แต่ศาลยังคงเป็น
ไม้อยู่ ตรวจหอพักและศาล ๒ แห่ง ทั้งถ่ายรูปเสร็จแล้วจึงไถลงเรือ
ขึ้นไปบ้านข้าหลวงซึ่งอยู่คนละฟาก ไถลงขึ้นไป บ้านนคอกที่พลยพลมาเมื่อ
ครั้งไปเหนือ ซึ่งทำเป็นสวนบนฝั่งหลังที่จอกเรือ มีช้อยมากเป็นทออาศัย
ร่วมได้ เรือท่าใหม่เป็นเรือไม้ส่ายคี่ ถลยลงมากที่พัคแพทำครัว
กินเข้ากลางวัน แพนเขียนแพคราวพิศณโลก บ่าย ๒ โมงออกเรือ บ่าย
๔ โมงเศษออกที่ไซโย ขึ้นไปนมัสการพระและถ่ายรูป มีคนมากทั้งคา
เทศมหาพุทธพิมพ์ และมหาอิม^(๑) ซึ่งมาเป็นนายบ้านก็อยู่ด้วย เวลา
พลบฝนตก

(๑) นายเกต เปริยญ เมื่อบวชได้เป็นพระราชาคณะที่พระมหาพุทธ
พิมพ์ภิบาล เจ้าอาวาสวัดไซโย มหาอิมนั้น เดิมบวชเป็นเปรียญอยู่วัด
บูรณศิริ ฯ

วันที่ ๑ เข้า ๒ โมง ออกเรือจากไซโย ๔ โมง ถึงวัดชลอนพรหมเทพา
 วาสของท่านพิมล (ชั้น) ขึ้นถ่ายรูป มีพี่น้องท่านพิมลมารับมาก กัน
 โพล่งกัน ตอนวัดนี้เวคันใหญ่โตงามดีมาก แต่เอียงไปข้างหนึ่งเพราะหลย
 ด้้นระมวง อยู่ไม่ถึงครึ่งชั่วโมง ออกจากวัดชลอนขึ้นตลาดหมื่นหาญ
 สนั่นครกครนกว่าแต่ก่อน ตลาดนี้คิดได้เพราะเป็นท่าเกวียนมาแต่เมือง
 ลพบุรี ทางแต่ท่านไปถึงวัดโตโดยมาชั่วโมงหนึ่ง มีสักสขปลาสดมา
 ขายจากลพบุรี แล้วเที่ยวตั้งแต่ตลาดมาถึงที่ว่าการอำเภอ หยุดทำกับเจ้า
 กินที่ตลิ่งหน้าออฟฟิศโทรเลข ยังไม่ทันถึง ๒ โมง ลงเรือมาด ขึ้นมา
 เข้าปากน้ำบางพราซึ่งเคยวนเรือเมดได้ไคแล้ว แวะที่ไร่พริกแล้วกลับ
 ขึ้นมาจอดที่เมืองสิงห์ใหม่ ขึ้นเที่ยวถ่ายรูปจนถึงวัดสักตลาด ที่ตลาด
 ก็นั่นครกครนดี แต่สู้ข้างทองไม้ไต้ ที่ว่าการต่าง ๆ ทำขึ้นใหม่บ้าง แต่
 เป็นไม้เล็ก ๆ แต่ชวนผู้ว่าราชการยังเป็นจวนพังโทรมเต็มที่ทำใหม่ยัง
 ไม้แล้ว ถนนก็แต่สำหรับไม่มีฝน ถ้ามีฝนที่จะเป็นโคลน (ที่วัดข้าง
 ใต้เมือง) มีพระแก่เขา ๆ อยู่องค์หนึ่ง กรมประจักษ์ตั้งให้เป็นพระครุ
 ฑยปล้ำว่าไต้เป็นผู้บังคับการพระบาท มงคลทิพยมงคลเทพกักรู้จัก มี
 เครื่องอยู่คงมาแจกทหารมาก เมื่อไปพยอมกเสียแล้ว พักทำครัวที่
 แพศพิศณโลกเหมือนกัน วันนั้นมิข้เข้าค้มาก และฝนไม้ตก เป็นวัน
 แรกตั้งแต่มา

วันที่ ๒ เข้า ๒ โมง ออกเรือ เขาเตรียมจะให้พักกลางวันวัดเวฬุวัน
 วิฑยาราม แต่เห็นยังเข้ากันจึงไต้เลยขึ้นไปจนถึงที่ว่าการอำเภอเมือง
 อินทร์ แวะขอที่ขึ้นถ่ายรูป ให้พระยาโยธาณมาตรวจดูหน้าวัดปลาสุก

ท้าวเวสสุวรรณ คือพระยามรินทร^(๑) ลงมาคอยอยู่แล้ว ทันทรชนไป
กว่าท่อนครยอกไม้ไผ่ ถึงครวแทนฉนวนกันและตามไฟ ชนเคียวไป
ประมาณ ๒๐ เส้น ไม่มีอะไรที่จะพึงกุเลย กลับมากุทหารไสยนาทซึ่ง
เจ้าคำรบ^(๒) พาลงมาเป็นนำทูกว่าอัน ๆ ทมก เขาลงมาวิภัสการ ๕๐ คน
เวลาคำรบร้องเพลงสรรเสริญขางวิเวียงวิชัย ได้ ไปตองพักกายตั้งแต่
นายสิขจนลูกแถวพทจกคล้อง พิศระชะชวยเป็นทกคน ทนาคำรบเขม
แจ่มใสเหมือนคนคั้นเคย เป็นคนหนุ่ม ๆ ทั้งสิ้น

วันที่ ๘ ระยะทางมากกว่าวันก่อน เป็นอันระไปได้เพียงเมือง
กำแพงเพชร^(๓) จึงศิครันตอนคันทเคยเห็นให้ช้อยเข้า ออกเวลา ๒

(๑) คือพระยารัตนกุลสุดยภักดี (จาร์ดี รัตนกุล) เวदानันเป็น
สมเด็จพระเจ้าบรมมณฑลนครสวรรค์ ซึ่งดำรงเรียกว่าท้าวเวสสุวรรณนั้น
เพราะ เมื่อครั้งเตรียมการรับเจ้าต่าง ประเทศ ที่พระราชวังบางปะอินครั้ง ๓
พระยารัตนกุลฯ ยังเป็นผู้ว่าราชการเมืองอ่างทอง พระยาพิศุทธิธรรมธาดา
(สว่าง) ผู้ว่าราชการเมืองดงพูนบุรี พระยาอภัยดิศยารักษ์ (ดิศ นามฉนิ)
ครั้งยังเป็นผู้ว่าราชการเมืองสระบุรี กับพระยาศรีดิศนาศัย (เจิม บุนนาค)
เมื่อยังเป็นผู้ว่าราชการเมืองสิงห์บุรี ทั้ง ๔ คนนี้ได้นายด่านทำการแต่ง
พระราชวัง มีพระราชดำรัสเรียกว่า “จตุโลกบาททั้ง ๔” พระยารัตนกุล
ได้รับสมมุติเป็นท้าวเวสสุวรรณ

(๒) พระองค์เจ้าคำรบ เวदानันยังเป็นหม่อมเจ้า ตำแหน่งนายพด
ผู้บัญชาการทหารบกมณฑลนครสวรรค์

(๓) มีพระราชประสงค์จะเด็จุประพาส หัวเมือง ทางด้านน้ำบึงคอน
เหนือปากน้ำโพมาช้านาน แต่ต้งหาโอกาสให้ได้คราวน้ำ และเวตา
ปราศจากความใช้เจ็บ จึงได้ร้อมมาจนคราวนี้

โมงแซ้ ถึงวัดพระธาตุเวลา ๔ โมงเศษ พระครูอินทโมลี^(๑) จัก
 รั้งแข็งแรงลงทำประรำเป็นฉนวน ผูกคิ้วและต้นกล้วย แต่ที่เก่ง
 นั้นพระครูเองเคียวออกไปขอร้องวันทยหัตถ์ให้ ผู้ใหญ่บ้านและนักเรียน
 คำนับ ได้ถ่ายรูปและบูชาตามเคย พระไชยณุนาท^(๒) ออกความ
 เห็นใหม่ว่า ที่พระธาตุนี้ไม่ใช่เมืองชัยนาทเพราะใกล้เมืองสระบุรี
 ระยะทาง ๔๐๐ เส้น ได้ไปค้นพบใหม่แห่งอื่นแล้ว กำลังยังตรวจตรา
 ให้แน่นอยู่^(๓) ที่วัดพระธาตุนี้เป็นท่านแก่น้ำห้วยกรวดซึ่งอยู่ใกล้วัด
 ให้ไปลงน้ำแพรก ของเขาชกขมกลด้อย เจ้าครองเมืองเหล่านคงตั้ง
 ประรำแม่น้ำระองค์ คือน้ำสุพรรณของคหิง น้ำแพรกของคหิง น้ำชัยนาท
 ของคหิง พระธาตุเห็นจะได้สร้างภายหลัง เมื่อชกขมกลด้อยตาย
 ลงมาเป็นเมืองชัยคราว ๕ โมงครึ่งออกจากวัดพระธาตุไปขอที่ ๆ จัก
 ไว้สำหรับให้แรมตรงที่ว่าการข้าม เพราะฟากตะวันออกวันนั้น เขา
 เลื่อนแพมาจอดไว้ด้วย ขึ้นทำกับข้าวและอาบน้ำ ย้าย ๒ โมงครึ่งได้

(๑) พระครูอินทโมลี (ข้าง) ต่อมาได้เป็นพระราชาคณะที่พระ
 อินทโมลี คงอยู่วัดนั้น

(๒) พระไชยณุนาท (ม.ต. อิน เถื่อนวงศ์ ณอยุธยา) ผู้ดำ
 ราชการเมืองชัยนาท ต่อมาเป็นพระยายศตเมืองขวาง

(๓) เมืองชัยนาทเก่าที่ฉาน ตรวจพบอยู่ใต้วัดมหาธาตุลงมา
 คราวหลังได้เสด็จไปประพาส

ออกเรือแวะที่โรงทหารชั้นครัวแถว และครัวโรงซังแล้วใหม่ คุณ
ซึ่งเข้าใหม่ คนชั้นเกณฑ์ครัวหลังนี้ไม่เล็ก ๆ มาก อายุ ๑๘ ปี
ยังเด็ก กลัวยกโรงทหารชั้นมาลงหน้าเขาธรรมามูล ๔ โมงครึ่ง ซ้อม
ไปถ่ายรูปรูปที่หาดตรงข้ามจนเย็นจึงได้ขึ้น เขาบรรยายปฏิสังขรณ์ศาลา
และวิหารชั้นใหม่ แต่โยสัดและพระเจ้ายังไม่ใคร่การ ได้เขาเรือ
พายด้วย เสด็จกาลไหว้พระมี ๓ ครัววัด ๓ กลางเดือน ๗ กลางเดือน
๑๒ กลางเดือน ๓ กลางเดือน ๑๒ เป็นเวลาประชุมใหญ่ ฝนไม่ตก
มาหลายวันชาวบ้านยื่น วันฟ้าแลบแต่ไม่ตก

วันที่ ๓๐ ออกเรือ ๒ โมงเช้า มาถึงหน้าที่ว่ากรมอำเภอเมือง
มโนรมย์ ๔ โมงเศษ เขาเอาแพเล็ก ๆ มารอเรียงกัน ๓ หลัง แล้ว
ทำนอกขานจนดูเป็นแพใหญ่คือ ๕ โมงเช้าลงเรือมาไม่เข้าคลองสระแกลง
ชั่วโมงเศษถึง เขายืมแพวัดไปจอดที่ ๆ เคยจอดแต่ก่อน ทำกับเข้า
กินเช้าแล้ว ว่าย ๒ โมงเศษลงเรือขึ้นไปเห็นอนา หยุด่ายรูปแล้ว
ขึ้นตลาด ครัวถนนแห่งเดียวที่โตวัง ครัวครัวกว่าตลาดวงเก่า
มาก กลัวยกลงมาเรือแวะที่หน้าวัดโยสัดพบพระครูหนึ่ง ครัวหนึ่ง แล้ว
กลัวยามโนรมย์ขึ้นเคียวนบก ครัวครัวคิดว่าที่วัดเป็นอันมาก ที่วัด
ได้เพราะเหตุด้วยน้ำแล้ง พวกสระแกลงต้องเคียวมาซื้อในที่นี้ เพราะ
ปากคลองยัด เข้าได้แค่เรือพายมา ๒ แวง

(๑) พระครูสุนทรภู่ (จัน) เจ้าคณะใหญ่เมืองอุทัยธานี

วันที่ ๓๓ มาถึงวัดพระปรารงค์เหลืองเทียง พระครู^(๑) ลงมาคอย
 อยู่ที่แพ ชนบกทำกัซเข้าแล้วคุยเหยียบฉ่า^(๒) กรมหลวงประจักษ์ให้
 เหยียบ ถ่ายรูป พยเจ้าพระยาเทเวศร์ซึ่งมารักษาตัวอยู่ที่นั่น คุยเคี้ยวคล่อง
 ชน ตามพระหมอสแรกบอกว่า เป็นอำมพาท แต่เป็นมาเสียนานถึง ๓๕ ปี
 ครั้นถึงว่าอำมพาททำไมถึงช้าเพียงนั้น ก็รับว่าชายนั่นว่าที่ เป็นใหม่
 นั้นหายแล้วยังจะรักษาที่เป็นเก่าต่อไปอีก เจริญกุฎีและโยสัดที่ ทำใหม่
 ไม่มีสารอะไร กลับลงมาธอนอายน้ำเลยให้พระครูรคนำมนตรี อยู่ข้าง
 พระเทวสยายมาก^(๓) มาชั่วโมงเศษถึงอำเภอยุทธิวิ มีพายฝนตก
 ประชวราย ท่อฝนหายจึงได้ ชน จะไปพระบาทที่เขาสวรรค์วันไว้ ใหม่
 บนเขาเมื่อ ๒๐ ขน กลัวจะมีคิงเดินไปแต่ที่คนทาง ทางที่ไปเขา
 นั้นเป็นทางไปจันรถไฟค้าบลเนินมะกอก ๓๒๐ เส้น มีคนชันลงเสมอ
 แต่ไม่มีสินค้าออกจากหมากพลู วันนรบหนึ่งสี่อย่างกอก

(๑) พระครูพุกานาสัจจ (เงิน) เจ้าคณะเมืองพุกทิวรี

(๒) เวदानันท์พระหมอมมาแต่เมืองเขมรรูป ๑ มาพักอยู่ที่วัดพระ
 ปรารงค์เหลือง รักษาโรคเมื่อยขัดต่าง ๆ ด้วยวิธีเอายาทาที่ฝ่าเท้า
 ของพระองค์เอง แล้วเอาเท้าตนไฟถ่านให้ร้อนจัด เวลาเอามาเหยียบ
 คนไข้ตรงที่เมื่อยขบดังฉ่า กรมหลวงประจักษ์ฯ รับอาสาจะดองให้เหยียบ

(๓) พระครูพุกานาสัจจ (เงิน) มีเกียรติคุณในทางวิปัสสนา
 พวกชาวเมืองนับถืออารคณำมนตรีตัก

วันที่ ๓๒ เวลาเที่ยงถึงวัดบ้านเกาะ ทหยศสำหรับกินเข้าไปทำมา
ตามทางแล้ว ขนบกพยสมภารอายุ ๘๗ ปี เคยรู้จักเหมือนสมเด็จพระ
พุทธมหาราช^(๑) คาบออกข้างหนึ่ง แต่รูปร่างเปล่งปลั่งตั้งที่ วัดใหญ่ รักษา
สะอาด มีตักอย่างเก่า ๒ หลัง ในโบสถ์จารึกว่าสร้างเมื่อศักราช ๓๑๕๕
มีของประหลาดแต่พระกระยาขียนรูปร่างดี ใ้ไข้ขอพระแล้วให้เงินไว้ให้
สร้างเปลี่ยนใหม่ ต่อมาอีกชั่วโมงเศษถึงนครสวรรค์ จอดมพที่หน้า
ว่าการ พบพระยาสุรสีห์ลงมาแต่เชียงใหม่ พระยาศรี^(๒) ขนมาแต่
กรุงเทพฯ ๑ นี้จะไปตลาถแม่ประแต่เวียกเรือไม่ได้ เลยขนขนบกด้วย
รูปที่ว่าการ ไปบ้านเทศาคูกูกและศาล วันนั้นนอนบนแพรับจี้ก เพราะมีก
ฝนแต่ยังไม่ตก น้าลด ๒ ศอกเพราะฝนขาด

วันที่ ๓๓ ไปตลาถปากน้ำโพ ขนริมข้างขันสมบุญ^(๓) ถ้ายรูป
และชื่อของไปจนถึงบ้านยายจซึ่งเป็นที่สักของตลาถ เมื่อมาคราวที่
แล้วมานเวลาไม่พอ ขนแห่งนี้ไปลงท่าหน้าวัดโพธิ์ เพราะฉะนั้นได้
เห็นครึ่งตลาถเท่านั้น คราวนี้ได้เห็นตลาถ ของชายเป็นของกรุงเทพฯ ๑
ของที่เงยวเอามาขายถ้าเห็นผ้ากั้แมนเซสเตอร์ทั้งนั้น ไม่มีใครจะมีอะไร
ที่จะซื้อได้ ยายจมาเชิญเสด็จถึงกลางตลาถ ด้วยความประสงค์จะ

(๑) สมเด็จพระพุทธมหาราช (เขี้ยว) วัดราชธานีวัด

(๒) พระยาศรีวัดเทพ ปลัดทูตฉดองกระทรวงมหาดไทย ต่อมา
เป็นพระยามหาอำมาตย์

(๓) ขันสมบุญ เป็นพ่อค้าใหญ่อยู่ที่ปากน้ำโพ ต่อมาเป็นที่ขุน
พัฒนาวณิช

ใหญ่เห็นซึ่งเกิดขึ้นเมื่อเวลากำหนดว่าจะเสด็จ ช่างจีนเขานับถอกันว่า
เป็นมงคล ที่จริงไม่เคยเห็นโตอย่างนี้ พอเต็มช่างเขียนขนาดใหญ่
กลับมากเทียบ บ่าย ๕ โมงไปคูโรงทหาร ทั้งอยู่ต่อค่ายพระม่าเก่า
บนเป็นยี่ ๔ คนสัวรับแรกโตออกข้างแล้วจึงเป็นการสงบเรียบร้อยไม่มี
การตื้นเต้นอันใด การปลูกสร้างก็ร่วมเข้ามา แต่ยังไม่พอคนอยู่
คนประจำมณฑล ๓,๒๐๐ เต็มอัตรา ปลูกต้นสัก แล้วตรวจโรง เลียง
น้ำชาติ ๆ ว่าการ แล้วกลับคูเรือแม่ประทีปจะเป็นเรือพระที่นั่ง เช่นเรือ
ของลูกโตโตมา จาก พระยาสุรสีห์^(๑) ทำแก่งเคียวโตคัดลอกสำอย่างโก
เจ้าของขอให้ตั้งชื่อ จึงตั้งชื่อว่า “สุวรรณวิจิตร” มีเรือแก่ง ๓ ลำของกรม
ตำรวจลำ ๑ พระยาสุรสีห์^(๒) ลำ ๑ พระยาวิเชียร^(๓) ลำ ๑ เป็นเรือข้างใน
แต่เรือที่นั่งจัดประทุนไว้ด้วยลำ ๑ เวลาข้ามคนก็ไม่สู้มาก มีลมจิก

วันที่ ๑๔ เมื่อคืนฝนตกพรำต่อไปอีกข้งรุ่ง พวกทหารเขาถือ
ว่าเป็นฤกษ์ปลูกต้นสักที่โรงทหาร เพราะเวลาปลูกนั้นยอดพื้ ครั้น
ถูกฝนคืนนี้ตลอดของตกกลับทั้ง เวลาเข้าไป (๓) เขายวชนาค นำ
แล้งแปลกว่าน้ำน้ำมาก ใสแต่สะพานไม่ถึงน้ำ ยังมีหาดชันขวาง
หน้าร่องน้ำต้องไปเข้าข้างเหนือ แต่มีใช้เรืออะไรเข้าไปได้ต้องเข็นและ

(๑) เรือดำนถกยัดมเด็จพระบรมโอรส ครั้งเสด็จเชียงใหม่

(๒) พระยาสุรสีห์รักษา (เข็น ถัดยานนิมิตร) ผู้ว่าราชการเมืองตาก

(๓) พระวิเชียรปราชวร (ตาย อัมพเคียด) ผู้ว่าราชการเมือง
กำแพงเพชร ต่อมาได้เป็นพระยาไชยณรงค์ ผู้ว่าราชการจังหวัดชัยนาท

ลย ให้แต่ผู้หญิงขึ้น ถ้ารูปอยู่ตามสะพานและศาลา พยกองพรวนที่เขา
 เกณฑ์มา จะให้ตามขึ้นไป มีช้าง ๕ เชือก เขากระโจมขึ้น และตั้ง
 ยามล้อมกันอยู่ ใต้ถ้ายรูปพวกหัวหน้า ขออย่าให้ทิ้งตามไป อนุญาต
 ให้ปล้อย แจกเงินให้คนละกึ่งตำลึง แล้วกลับมาก็จเร็ว เวลาบ่าย
 ลงเรือไปเที่ยวตลาดแพในแควใหญ่ มีแพห้างเงินขายของฝรั่งแพ ๑
 เหมือนกับร้านแควน้อย เขาช่างเลือกของซึ่งจำเพาะจะใช้เคียวทาง เจ้า
 ของร้านเป็นคนฉลาด ว่ามีรถไฟแล้วนำของขึ้นมาได้ง่าย มีกำไร
 คึกคักกว่าแต่ก่อน

วันที่ ๓๕ สองโมงเช้า ทิ้งแผ่นเงินซื้อเรือสรวรรณวิจิตรแล้วออก
 เรือ ๗ โพลวกขึ้นมาจนพ้นตลาดแล้วจึงได้ถือ อันลักษณะตอนพงเล่าไม่
 เข้าใจซัก จนเวลาได้เห็นเอง เรือลำนี้ใช้คนต่อ ๕ นายร้อยต่อท้าย ๑
 ที่แท้ได้ต่อแต่คราวละ ๔ ต่อ ผลักกันลงนั่งเสียคน ๑ ถ้าร้องน้ำไปขวา
 ต่อซ้าย ถ้าร้องน้ำไปซ้ายต่อขวา ต่อที่ขึ้นพินนายกลอยข้ามศีรษะ
 คนที่กำลังต่อ เมื่อยังไม่เคยมาในเรือเช่นนั้น นกว่านายร้อยที่ต่อ
 ท้ายจะเกาะเกาะก้อยข้างท้ายมาก แต่ที่จริงดีกว่ากลาสีต่อท้ายเรือ
 กรรเชียงซึ่งชนมานั่งข่มอยู่ข้างหลังเรามาก ท้ายอยู่ต่างหากนอกแก่ง
 ไม่เกี่ยวข้องอันใดเลย เรือลำนี้เคียวเร็วมาก ลงเรือชล่า (๑) ไปขึ้นถ้าย
 รูปที่หาดทรายงาม ซึ่งอยู่เหนือนครสวรรค์ไม่ถึง ๒ เลี้ยว แล้วเปลี่ยน
 ไปขึ้นเรือแม่ปะประทุน เขากรมตำรงกับพระยาโบราณซึ่งไปพบกัณฑ์
 หาดทรายนั้นลงเรือไปค้ำย ลงมือทำกับเขาไปพลางไปอีกหน่อยหนึ่งทัน

(๑) เรือชล่าดำนั้น เป็นเรือแก่ง เรียกว่าเรือประพาส

เรือชายบุคคลเอาตัวลงมากับ พวกที่ไปจากเรือ ๓ คน คือชายสองพงศ์
 พระยายมราช หลวงศักดิ์ (๑) มหาศเล็กประจำเรือ ๕ คน ทั้งใจจะให้ทอง
 ล้ำ แต่ไม่สำเร็จ จนถึงที่พวกเรือ เพราะเหตุที่เทศาพารเรือประพาสมา
 ตาม ประเคี้ยวผู้ใหญ่บ้านต่อเรือล่าตาม ท้องใต้เทศาไปลงเรือ
 สวรรณวิจิตร ให้จอดคอยกระบวนหลังซึ่งยังมีอยู่อีกมาก และถอยเรือ
 กางเกงคนต่อลงนั่งกางเกงขาด้วย ผ่านเรือพวกบางออกขึ้นมาเสีย
 อีกหลายลำ มาว่าสำเร็จไปเมื่อผ่านเรือนายทหารมณฑลนครสวรรค์
 ซึ่งขึ้นมาตามเสด็จไม่รู้จักจึงลงมือเสาะหาที่หยุด ใต้ข้างฝั่งขวา เป็น
 บ้านนายพันอำแดงอิม มีลูกหลานอ่านเครื่องมือมาก เป็นเจ้าของนาโต
 เพราะแก่แล้วว่าแก่เสียค่านา ๓ สลึง เป็นเจ้าของที่ไร่ยาสูบ ซึ่งเป็น
 ที่ที่ (สมมติให้) พระยาโบราณเป็นเจ้าตัวผู้ใหญ่ในการเที่ยวครั้งนี้ ใน
 หน้าทีเทศากรุงเก่าทำท่าทางและพูดจาไต่ถามคิมาก เราเป็นช่างถ่าย
 รูปของเจ้าคุณ จนกระทั่งเชิญขึ้นเรือน และนั่งสนทนากันเป็นที่สนิท
 สนิทคิมาก ชี้ความที่สนทนากันว่าโดยย่อแปลกลให้ค่านาทำไม่ขึ้นไป
 กว่าแต่ก่อน บอกรับว่าหาเงินเคี้ยววันไต่ง่าย แต่ใช้ก็มากเหมือนกัน
 เมื่อก่อนเข้าเคยขายเคี้ยวและ ๕ คำลึงเท่านั้น ปลิ้นคิซึ่งไม่มี แต่ถ้า
 เจ้าของไม่ระวังรักษา เช่นควายเป็นคินถูขะโมย ถ้าระวังอยู่แล้ว
 ขะโมยไม่กล้า เคยลงไปเฝ้าในหลวงที่ปากน้ำโพ ใต้เส้าโถงจำไค

(๑) หลวงศักดิ์นายเวร (อัน นรพัตถ) ต่อมามาเป็นพระยานิพัช
 ราชกิจ

หลานโตได้เสามา ๒ คน เสมานั้นเป็นเครื่องคุ้มกันอันตรายคืออย่างยิ่ง เพราะเวลาท่านประทานท่านให้พร หลานโตได้มาครั้งนั้น ๒ คน เคี้ยว นี้ต้องแย่งไปให้หลานบ้านอื่นเสียอื่น ๓ เพราะชโโรค ที่อยู่ที่บ้านเคี้ยวต้อง ผลักกันผล ใครชโโรคคนนั้นได้ผล ท่านแจกมากจะหาซื้อสักอัน หนึ่งไม่ได้โดยไม่มีใครเขาขาย อยากเฝ้าในหลวง พระยาโบราณราช พยาเฝ้า นึกหมายกันมันคงว่าจะลงไปกรุงเก่า แต่จะรอขายเข้าให้ ใต้ทันเสียก่อน แสตงความจงรักภักดีต่อเจ้าแผ่นดินเป็นอันมาก เพราะ ใต้ช้อยเย็นเป็นสุขเพราะท่าน เป็นใจความเช่นนี้ กินเข้าที่ใต้ทันไม่มีมดถึง ไม่รีบเชิญกินจนเรื้อน เมื่อกินแล้วชาวบ้านลงมาหาสนทนากัน ต่อไป^(๑) ใต้ช้อออกเรือจวนย้าย ๒ โมงมาถึงที่ประทับแรมยงเอนยังไม่ทัน จะย้าย ๓ โมง เจริญชยก มีพวกชาวบ้านมาคอยขอยืนฝั่งมาก มีร้าน ขายของกิน นักเรียนพวกหนึ่งเจริญมาจากวัด เห็นค้ำปลงพวงที่ขาน ยายอิมหน้อยหนึ่ง เพื่อจะมาร้องสรรเสริญบารมี อันจำจะต้องร้อง ฝึกทุกแห่ง แต่วัดนี้ฝึกมากสูงเสียงกวัดแกว่งเหลือเกิน แต่เค็รเป็น ทหารที่เคี้ยว ใต้ตามคอบอกว่าเหนื่อยมาก แจกเงินคนละสองสลึง ชาว บ้านมามากแจกเสมาด้วยรูปเรือและถ่าน้ำ แล้วกลับลงมาทอดเรือ ซึ่ง ทำพนแคะฝ่าใบพลู ๕ ห้อย เหลียงค้ำนเคี้ยว ลงมือทำก็เข้าแต่เย็น ใต้กินพอพลบ

วันที่ ๓๖ สองโมงเช้า ออกเรือมาลงวัดบ้านเกาะลงเรือประพาส ไปชนทิวคัทหมายจะถ่ายรูปกระบวน แต่เวลาอยู่ข้างกระชั้น คนคอย

(๑) นางอิมคนนี้ ต่อมาตงมาเฝ้า เป็นคนโปรดอีกคน ๓

เผื่อมากนัก ทั้งกลองไม้ใครจะโต้กระกระทบค โดยไม่ใคร่รู้ที่
 วัณนี้ก็เป็นแต่ลานใหญ่ ๆ มีอะไรตามเคยของวัด แต่คนเต็มที เวลา
 จะกลับแจกเสมา แยกกันลงมาเกือบสะพานหัก ครั้นถ่อขึ้นมาได้หน่อย
 หนึ่ง ได้ยินเสียงร้องตะโกน “กินกิน” ว่าเป็นขวิษิตัก^(๑) แวะเข้าไป
 ไปเจอกรมตำรวจ รพี ชายบุคคล พระยาโบราณ ร้องกันอยู่บนเรือตัก
 เป็นผู้ที่ถูกเรียกกินมาแล้ว เขาจะเรียกให้เป็นขวิษิตกรรม ไม่เลือก
 ว่าใคร ๆ เว้นแต่เรือเจ้าสาย^(๒) ถ้าเรียกกลัวจะเอาสำรับไปให้ด้วยหมาย
 จะกิน เมื่อกินและแจกกันแล้วเสร็จ พวกมันลงเรือประพาสนั้นขึ้นมา
 จนถึงที่พวกอื่น พวกมันขึ้นเรือหลังออกค่อไป ทำครวี่มาตามทาง พอ
 สำเร็จลงบ้านแก้วเขียว แวะเข้ากินเข้า ตักไว้รับหน้าที่เป็นพระราชา
 แต่ทำทำไม่สนิท เพราะแจกแล้วอับปติช^(๓) ทักทายปราศรัยก็ต้องสอน
 กันมาก ข้อที่เกิคความนั้นเห็นจะเป็นด้วยเมียตากำนัน เป็นผู้รับ
 ฉันทานมัตของพวกจีนแคะเจ้าของไร่อ้อยหลายเจ้าแก่ด้วยกัน มาเชิญ
 เสด็จไปที่เรือนเขาทำไว้ถวายตกลงยอมไป เรากลับเป็นพระราชาตาม
 เดิม มีผู้คนมาก มีพิณพาทย์ไทยพิณพาทย์จีนและม៉าล้อเป็นอันมาก
 มีขยับเยนมาเชิญให้ ขันยก ได้ขึ้นไปบนเรือนตั้งโต๊ะเครื่องบูชา มี
 โต๊ะเก้าอี้หุ้มแพร เตียงนอนมุ้งแพรอย่างจีนทั้งนั้น อุตทิศถวายไว้ให้เป็น

(๑) ตัก คือกรมหลวงสรพงศ์สุภกิจ

(๒) คือพระวิมาดาเธอ ๑ กรมพระสุทธาสินีนาฏ

(๓) คำว่าอับปติช เป็นภาษาของคณังเงาะ หมายถึงความว่า

อับปัย แต่พูดไม่ชัด

ที่สำหรับพักข้าหลวงไปมาคือไป จีนเม้งกุ่มเป็นหัวหน้า เมื่อได้อันโมนา
เสร็จแล้วลงเรือโมเตอร์แล่นต่อมาอีก มาเกยที่คืน ๒-๓ คราว เลย
ทรายเข้าอกที่อน่า ต้องมาหยกแก็กอยู่ช้านาน จนกระบวนมาถึงจึง
ต้องลงเรือเหลืองมาชนที่บ้านท่าวี ถ้ารูปกระบวนเรือ แล้วเกรงต่อ
มาทางบก มาเจอพวกเกรงกด้วยกันหลายคน เลยเป็นกองโต เกร
แจกเดมาระมา ที่นี้เป็นหมู่บ้านใหญ่ผู้คนแน่นหนามาก จนถึงวัดซึ่ง
สำหรับจะจอกแรม เขาเรียกในระยะทางว่าบ้านหัววง มีคนประชุม
อยู่แน่นในลานวัด ต้องไปยื่นให้กราบคืนตามความตั่งการเป็นอันมาก
แถมนี้แต่งไทยอร่อยกินทั้งวานและวันนี้

วันที่ ๑๗ ออกเรือเวลาเช้า ๒ โมง จนใกล้บ้านหูกวางเวลา ๔ โมง
เช้า ลงเรือชล่ำประพาส จะไปจีนบ้านหูกวาง พระยาอมรินทรยกว่า
บ้านกำนันโยเป็นที่ใกล้ยิ่งที่สุด แต่ที่แท้แก่เข้าใจผิด เป็นในท้องที่
กำนันโยไปไม่ไต่บ้านกำนันโย ที่ซึ่งใกล้ที่สุดอยู่ไต่บ้านกำนันโย
ลงไปสักครึ่งเดียว สิ้นความพยายามที่จะถอยหลังกลับลงไปอีก
สังเกตุดตามคำเล่า ชึ่งเห็นจะเป็นลำแม่น้ำเก่า ยาวเหลือเกิน
ในลำชึ่งเป็นพงชัน ว่ามีคันดินกว้างประมาณ ๓ วา ย่นลงไปไต่ชึ่งนั้น
แต่ไม่ข้ามตลอดพอตกดึกก็จม เห็นจะเห็นที่ชึ่งล้อมข้างแผ่นดินพระพท
เจ้าเสอแน่ แต่บ้ายางกองทองไม่ได้ความ เพราะเหล่านักไม่ข้าม
บึง เมื่อมาตามทางพขกรมหลวงประจักษ์ แต่ไม่ได้จับตัวเพราะกลัว
จะไม่พบศึก ครั้นขึ้นมาอีกหน่อยหนึ่ง พบเรือรพ็กรู้ว่าอยู่ไต่ตัวทั้ง
กรมกำรงแลพระยาโบราณด้วย ให้เอาเรือโมเตอร์ลงไปรับกรมหลวง

ประจักษ์พากันไปขึ้นบ้านกำนันโย ได้ความว่าเกิมเป็นเลขชุนกำแหง ล้อมวัง แต่ให้พระยาโบราณขึ้นไปหรือว่าพระยาศักกามาเสียก่อนแล้ว จึงกลับไปไม่ได้ ต้องให้ชุนกำแหงอยู่ในบังคับพระยาศักกาคา ตาอันเป็นพระยาศักกาคา ถูกนุ่งผ้าคนเคียว ทำท่าทางอึดอัดมาก กินข้าวในร่มไม้ที่บ้านกำนันโยสหายดี แต่ตាកำนันโยเองอยู่ข้างจะพริกพวนมาก ก็เหมือนจะไต่รับคำสั่งให้เตรียมตัว เพื่อจะเสด็จขึ้นทูลขอพระเนตรบวงสงสัยพวกเราก่อนที่ไปก็สงสัย ประเคี้ยวเรือกระบวนไป พากันวิ่งตึงตึงลงไปริมน้ำ แยกจอยไปคอยพันกัน สักครู่หนึ่งหน้าเลื้อยลากลับขึ้นมาว่า เจ้าคุณเทศาโลให้กลับขึ้นมาว่าไม่เสด็จแวะ ทำกับเข้าวินนอร์ชอยมาก แต่เวลาที่ท่านนั้นอ้อย ยังต้องไปรออยู่ที่หน้าบ้านกำนันโยหน่อยหนึ่งจึงไต่ แล้วถ่ายรูปพงศาวดารเวลาเจ้าฟ้าเพชร เจ้าฟ้าพรส่งให้นายผลไปเชิญเสด็จเจ้าแม่ผู้เฒ่า (๑) แล้วลงเรือต่อมา คิดกันว่าจะข้ามระเหยศเอาวันไปใช้ ท้าแกงเพชรออกสักวันหนึ่ง จึงสั่งหลวงอนชิต (๒) ไว้ให้ขอกกระบวนใหญ่ เลยข้ามอำเภอบรรพตขึ้นมา ที่อำเภอบรรพตนี้มีคนแน่นหนา มีวัดหลังคาซ้อน ๓ ชั้น ซื่อฟ้ายุคทองทำใหม่ ๆ ทรวคทอง

(๑) เรื่องพงศาวดาร ตอนพระเจ้าเสือให้เจ้าฟ้า ๒ พระองค์ทำสะพานข้ามบึงหูกวาง ไม่สำเร็จทันพระทัยให้ตั้งพระราชอาชญา ที่ทรงถ่ายรูป ทรงส่งมตให้กรมหลวงประจักษ์ฯ เป็นเจ้าฟ้าเพชร กรมหลวงสรรพสาคร เป็นเจ้าฟ้าพร พระยาโบราณฯ เป็นนายผล

(๒) หลวงอนชิตพิทักษ์ (ชาย สุนทรราชัน) เคยฉวนเป็นพระยาสุฤทธิพิจนกร

ดิถีระกั แก่ช้อพานนชวณพวชาเลองออย่าง (๓) ไม่ไคแเวะ ดักชนมา
 ออคนออยหนงมวคอปพรณออย่างเคียวกน แต่หลงคา ๒ ชน คิวเห็น
 พระพทอรูปเก่าคังออยู่ทหิวสพานจิงไคแเวะชนค เป็นพระเก่าจริงเก่าชารุค
 มากไม่ส้างม โยสัดทหอย่นเป็นโยสัดทำใหม่ไม่มีฝา หน้ายวณ
 เป็นอามมมกกุ และราชสัท, คชสัทไซคทำใหม่ทีเคียว แต่พระเก่า
 มีหลายองคไม่ส้างมทงน แจกเสมาทงทบ้านก้านโยและทวัก คเป็น
 ลอสงหนากนมาเสียมมากเรองเสมา ถึงทไชนแเวะแห่งไร มีแต่อัมเค็ก
 เค็มไปทงน จะไม่ไคส้งสาร เพราะอองการจริง ๆ ทวตนมเค็ก
 นำเอนคหลายคน แต่ชอวคยคยวจนพระหนุม ๆ ในวคก้าไม่ไคคิลค
 คอ ชอสงมวาวนครัทชวราม เป็นเชนนไปทงน ออจากอวคชนมาจน
 คาคนถอเทนออยงหยุคทนำหกให้กนเขาและถายรูปอิกคองหนง เช่นแล
 กไม่ถิง เห็นกรษวณใหญ่แล้วกลบหาย จนออเคลือบแคลง คอ
 ส้งชวเขาถิง ๒ คอง แต่คคทคานายรอยชนนว่าคองจะถิงเวลาพลย
 เกอจะถวายชิวคไค ก็เป็นความเจริญของแก มาถิงทพิกข่านแคนอิก
 ๓-มินคระย้าค้ำ ย่านคนคังแต่ยรวพคชนมาระยะห่างไปและมีแต่ผง
 ตะวันคก ผงตะวันออคนออยเป็นขามาก เขาว่าผงตะวันคกลมทำนาค
 มีไรกลวโยไรออยเป็นพน ไรเหล่านนายรอยเรอถ่าพงคังไคสค ๘ บน
 แต่ก่อนมาเรอเป็คค้ำชวยชนมาเพียงบรวพค แต่มาวอนเห็นเรอเป็ค
 รอกทข่านแคนนมากหลายลำ ผู้เคือทางแถบนี้ ไล่เลียงถิงข้างบกไม่
 ไคไรไคความ เป็นแต่ถอชนล่อสง

(๓) คำว่า "ช้อพานนพวชาเลอง" นอญในฉนทของกรมด่มเตจ
 พระปรมานุชิต ๓ เรอง ๓ ทวงยกมาคิโบัด ที่ทำช้อพายาวเกินขนาด

วันที่ ๓๘ เวลาเช้าโมง ๑ ขึ้นไปดำบริษัที่วักอรุณราชครัทธาธรรม
 หลงท้อคอเรือแล้วเกวขึ้นไปเขานอ ระยะ ๘๘ เส้น ตอนนอกรเป็นป่าไผ่
 แล้วมีสะพานข้ามบงตน ๆ ไปขึ้นชายป่าแล้วกลับลงที่ลุ่ม เมื่อเวลา
 น้ำมาครั้งก่อนท่วม แต่เวลานี้เพราะถูกควรวน้ำลด ทนทางยังเป็น
 โกลนเกวียก หนถึงชานเขาจึงคอน ตามคำเล่ากันว่าเป็นเขาซึ่งนาง
 พินธุรักนตามมาพบพระสังข์ มีมณครัทธาจินคาเขียนอยู่กัแผ่นศิลา แต่
 พอไปถึงเห็นฐานพระเกวียอยู่ย่นยอด มีคนยืนชัวย่นบนนัคนัสนัหวัง
 เทว่าคำจารึกกัพระเกวียไม่ใช่เวลาเกวียกัน ถ้าสร้างพระเกวียแล้ว
 เป็นชั้นใหม่ ใค้ความว่าถึที่พระเกวียก็ไม่มีจารึกอะไร หน้าเขามิ
 ลานกวัร เพราะมีสัตว์รมาไหว้ประจำยมีทางเกวียนเกวียนผ่านทางนั้น
 เข้าไปย้านคอนซึ่งเป็นนาคเข้าคอกมาก ขึ้นไปแต่ลานหน้าเขาทางไม่ชัน
 ๒ ทยก็ถึงดำพระนอน ในตรงหว่างทางที่ทบมรุยบเห็นระเย็นปนแล
 ลม้ายศิลา เป็นรูปโพธิสัตว ซึ่งเขาสมมคติกันว่าเป็นรูปพระสังข์ ถ้าพระ
 นอนก็เป็นเพียงผาคัน คล้ายหน้าเทวกาเกาะสัเกาะห้^(๑) พระนอนก็ไม่
 ใหญ่ไม่อัครวิริยะอะไร มีพระเล็ก ๆ ค้งอย่มาก มีทางอ้อมขึ้นไปข้างหลัง
 ถ้ามีดำประทุนอีกถาหนึ่ง ถายายชอกถาหนึ่งก็ไม่อัครวิริยะอะไรเหมือน
 กัน ชั่วแต่ดำยรูปเล่น กลับยังไม่ทัน ๕ โมง มาเก๊าอิเพราะแคะคร้อน
 อายนานแล้วลงเรือประทุนเหลือง ใค้ชอกเรือ ๕ โมง ทำกัยเข้าไปคามาทาง
 พวกที่เคยทำควรวักรวัคผลัคพรายกันไผ่หมกไปคอกัน คิคจนจวนถึง
 เวลากิน จันกินไค้ริมไม้ริมฝั่งบ้านขางแก้ว วันนั้นไค้หน่อไม้แดงมาใหม่

(๑) เกาะดีเกาะห้ เป็นเกาะวังนกออยู่ในทะเลสาบแขวงเมืองสงขลา

จากที่เขาอ่อยมาก แต่ที่ ๆ คนนั้นไม่สน เป็นบ้านเจ้าม้ายแก่เป็น
 ข้าของเจ้าชาติภูมิเมืองนี้ เคยอยู่ใกล้หาค้อมเสี้ยวซึ่งเป็นเมืองบรรพต
 แล้วว่าคืบแคบไป จึงขยายออกมาอยู่ที่นั่น เป็นเจ้าของที่ดินมาก เหตุด้วย
 ไร่หักร้างไว้แต่แผ่นดินยังไม่มั่วราคา ใครดางได้เพียงใดก็เป็นเจ้าของ
 อยู่เพียงนั้น มาขบคิดของหอมราคาทั้งนั้น แจงว่าตอนข้างหลังฝั่งตะวันตก
 มีที่ลุ่ม เวลานั้นน้ำจนถึงควายต้องว่ายน้ำ ลุ่มไปจนจกป่า ข้างฝั่ง
 ตะวันออกที่แลเห็นเป็นเพื่อยอขุมตลง เป็นที่มีเจ้าของทั้งนั้น เขาทิ้ง
 หญ้าไว้ให้กินฟรี เมื่อเขาไปฟันเพื่อยอหญ้านั้นเป็นทีเคยนตลอก วันใด
 แต่ที่เป็นป่าอย่างนั้นมักตกถึงชายตลิ่งแต่ก็มีเจ้าของทุกต้น ใต้ความ
 จากพระศรีสัทธิดกรรมาณายอำเภอบรรพตว่า ตั้งแต่เลิกข่อนพวกที่หากิน
 ในการข่อนสาตชนมาตามลำน้ำ ที่เมืองบรรพตมีมาก ที่หาค้อมเสี้ยว
 พวกค้าขายมากขึ้นจนต้องตั้งทำโรงตลาดเพิ่มเติมหลายสิบห้อง ที่จัดการ
 เพราะปลูกแล้วก็มี นี่เป็นข่าวที่ไต่ขุ่นใหม่ในผลของการที่เลิกข่อนเขย
 ออกจากบ้านบางแก้วหน้อยหนึ่งก็ทันกระบวน ไทแวะขึ้นเรือสุวรรณวิจิ
 เพราะออกจะเห็นอ่อย ๆ หมายจะขึ้นไปเฮน แต่มารู้สึกว่าเรือเก้งกระดาน
 ร้อนกว่าเรือประทุนเป็นอันมาก เอนไม่ใคร่จะลง เวลาบ่าย ๔ โมงแวะ
 จอดดำยรูปที่หาค แล้วเลยลงเรือชล่ำประพาสเที่ยวต่อไป แวะบ้านข้าง
 ฝั่งตะวันตกออกถูกบ้านตาแสนปม เป็นปมไปทั้งตัวแต่ไม่มีอะไร แคคเผา
 จึงไต่ลงเรือค้อมมาจนเวลาจวนย่ำค่ำ ขึ้นที่หาดบ้านแสนตอ เกิรข้ามไปวัด
 สว่างอารมณ์ คำขลที่เรียกว่าแสนตอจนเป็นชื่อเมืองชาตุน มีตอมากจริง
 เรือไต่ โคนครึ่งหนึ่ง เพราะเหตุที่เป็นที่ตลิ่งฝั่งมาก เกิรตามถนน

ฝั่งตะวันตก และเกาะไรต์ออร์ไวซัง มาจนถึงวัดซึ่งเป็นวัดสร้างใหม่
เรียกว่าวัดหัวเมือง ต่อแถวกันมาจนถึงท่าการเมือง ซึ่งยังเป็นเรือน
หลังคามุงแฝกอยู่ทั้งนั้น ท้ายแถวอยู่เหนือที่ว่าการหนึ่ง
หนึ่งวัน พระยาตากลงมาถึงพาเรือชลำประทุนลงมาอีกหลาย
สิบลำ

วันที่ ๓๘ วันนั้นคนตายไป แล้วพระวิเชียรพาคณมณเฑาะว์มาให้ดู
อันลักษณะมณเฑาะว์นั้นเป็นมณเฑาะว์อย่างอ่อนหรือเหล็ลงอย่างแก่ สม
ที่แก่นมาข้างพันพอ ถ้าผู้หญิงไปได้ล้มมณเฑาะว์ ลุกออกมาที่มณเฑาะว์ไป
กัวย มณเฑาะว์นั้นเปลี่ยน ๓ อย่าง แรกแก่กว่านี้ช่ายมาก เขาก็ทำมณเฑาะว์
แก่ก็เลยชวยที่เคียว ขอกพิชพันว่าทราบดีว่าตัวมาแต่เวียงจันทน์ แต่มา
ก่อนนอนเป็นชวยจะไต่ค้างอยู่ช้านานเท่าไรไม่ทราบดี พุกเป็นไทยประพุก
ฮากกริยาก็เป็นไทย ฉะเพาะมีมากอยู่ที่เมืองขาคู ที่กำแพงเพชร
นี้มีแต่กระแสนกระสาย ออกเรือเวลา ๓ โมงตรง เกือบ ๕ โมงจึงได้
ขึ้นเรือเหลืองทำกับเข้าแฉะเข้าออกที่ ๆ ประทับร้อนเพราะระระต้นแต่ก็
ไปไม่สนุก จึงได้ไปรอกหัวทากแม่ลาต ซึ่งมีต้นไม้มันกินเข้าและ
ดำยรูปเล่นในที่นั้นแล้วเคียวทางต่อมา หมายถึงจะข้ามระระไปนอนคลอง
ขลุ แต่เห็นเวลาเย็น ที่พลขพลาคำขลุขางเขมนักก็ ตั้งอยู่ที่ทาก
และพลขพลาคำขลุขางเขมนัก จึงได้หยุดพักเวลาบ่าย ๔ โมงตรงชวยน้ำ
แล้วมีพวกชาวบ้านลงมาหาเล่าถึงเรือขลุขางเขมนัก เวลาเย็นขึ้นไปเที่ยว
บนบ้านและไปที่ไร่ ระยะทางเวลารับน้ำสองฝั่งน้ำ ระยะบ้านห่างลงมี
ต้นมาก แลดูเหมือนจะไม่รับฝั่งตะวันตกเช่นตอนล่าง ๆ มีตะวันตกข้าง

ตะวันออกข้าง เช่นบ้านบางเขมนักเป็นบ้านหมู่ใหญ่อยู่ฝั่งตะวันออก
ราษฎรอยู่ข้างจะซัดลาตกกว่าตอนข้างล่าง ไม่ใคร่รู้อะไร สังเกตความ
เรื่องราวที่ตนเป็นขอไม่ให้ต้องทำอะไร ไม่ให้ต้องเสียอะไรมาก

วันที่ ๒๐ ออกเรือเกือบ ๓ โมงเช้า ๔ โมงครึ่งขึ้นเรือเหลือง ทำ
ก็เข้ามาจนถึงที่ประทับร้อนไม่แฉะ เลยขึ้นมาข้างเหนือแฉะฝั่งตะวันออก
คลังชั้นแลสงมากแต่ต้นไม้งาม ขึ้นขึ้นไปกินเช้าบนบกสำหรับถ่ายรูป
แล้วลงเรือมาลงวังนางรำเป็นที่แรมย้าย ๓ โมงเท่านั้นครั้นจะเลยไปขึ้น
ระยะที่ห่าง จึงลงเรือเล็กไปถ่ายรูปฝั่งหน้าวังตะวันออก แล้วข้าม
มาตะวันออกหมายจะเข้าไปถ่ายในป่า ท่วงทีจะเป็นทุ่งเลยไม่ได้ ไปถ่าย
กลับย้าย ๔ โมง พลัณฑ์พลางฝั่งตะวันออก ทนเป็นหมู่บ้านคนบ้านหนึ่ง
ซึ่งอยู่ในระยะทางตั้งแต่พลัณฑ์พลามาถึงที่นั้ เกือบจะว่าไม่มีบ้านคนก็ได้
เป็นป่าไปทั้งนั้นไม่สักก็มี

วันที่ ๒๑ ออกเวลาเช้า ๒ โมงเศษ ๔ โมงครึ่งขึ้นเรือเหลือง
ชายบุคคลเจ็บ เจอะชายบริพัตรจับขึ้นเรือมาทำฉมึ ดึงบกผูกกตที่ประทับ
ร้อน ไม่ได้หยอกเพราะกัยเขายังไม่แล้ว ระยะสั้นจึงเลยไปจนถึงเกาะ
ฉำฉำ ซึ่งจัดไว้เป็นที่แรมก็เพียงเพียง เห็นควรจะย่นทางได้ หยอก
กินเช้าแล้วออกเรือต่อมา หยอกที่พักรอนบ้านซัดเล็กถึงย้าย ๔ โมงครึ่ง
พอฝนตก ที่พักอาศัยไม่ได้ต้องมุงหลังคา เลยออกกันอยู่ในเรือ เลียง
ชนมกันอีกครึ่งหนึ่ง จนกระบวนเรือใหญ่มาลงเวลาห้าค่ำครึ่ง ทายดู
ว่าพระยาอมรินทร์คงกลัวพายุ แต่ที่จริงเรือเหลืองไม่ได้ถูกพายุเลยด้วย
บังคลัง เรือโมเตอร์ที่มาถึงก่อนบอกว่าพลัณฑ์พลางจะพึงเสียให้ไว้ ทาง

ที่มววนนตงแต่พลับพลาวังนางวางมาฝั่งตะวันตกมีบ้านเรือนมาก มีเรือ
 จอกมาก มีทิวเสด็จเล่นด้วย เพราะเป็นท่าสินค้ามาแต่ตอน คอชนมา
 ก็มีเรือนรายๆ แต่ฝั่งตะวันออกเป็นป่า จนลงบ้านโคก ซึ่งเดาเห็นว่า
 เป็นเมืองเพนกว แต่ไม่มีหลักฐานอันใด (๑) บ้านเรือนก็มีวัดใหญ่
 เสาหงส์มากเกินปลูกคือฝั่งตะวันออก มาจนถึงบ้านท่าซื่อเหล็กอยู่ฝั่ง
 ตะวันตก พลับพลาฝั่งตะวันออก เมื่อคนนั้นฝนตกเกือบตลอดรุ่ง
 วันนั้นก็ไปรยรยเล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่มีเวลาแคะน้อย จนต้องกินเข้า
 ที่พลับพลาประทับร้อน ตั้งแต่บ่าย ๔ โมงเศษฝนก็ตกมาจนเวลา ๒ ทุ่ม
 เกือบครึ่งตกจะตลอดรุ่ง ที่พักอยู่ข้างจะกินการเทศด้วยเฮวร้อนเป็นแรม
 วันที่ ๒๒ เมื่อคนนั้นฝนตกพรวดไปยิ่งรุ่ง แรกนอนไม่รู้สึกรว่าจะ
 เย็น คอชกลับไปตื่นขึ้นจึงรู้สึกเย็นเยือกไปทั้งตัวตึงก็แข็งขลุกขลิกอยู่
 เป็นนานจนเอาสักทลาคขงอกหมตงนอนหลับ คืน ๒ โมงครึ่ง ออกเรือ
 รวน ๓ โมง มาจากท่าซื่อเหล็กเลยวเดยวักถึงวังพระธาตุอยู่ฝั่งตะวันตก
 มีบ้านเรือนรายตลอดคชนมา แต่อยู่ฟากตะวันตก ฟากตะวันออกเป็นป่า
 ตั้งแต่พื้นคของขลุขงขึ้นมามีคนสักซุม แต่เย็นไม่เล็ก ๆ ซึ่งเป็นเวลา
 หวงห้าม เคียวเรือวันนั้นรู้สึกรว่าไปากลางป่าสูง ได้ยินเสียงนกร้องต่าง ๆ
 อย่างซมตงเพียวคมาตลอดทาง ทำยลที่เรียกชื่อคตองเช่นคตองขลุขง

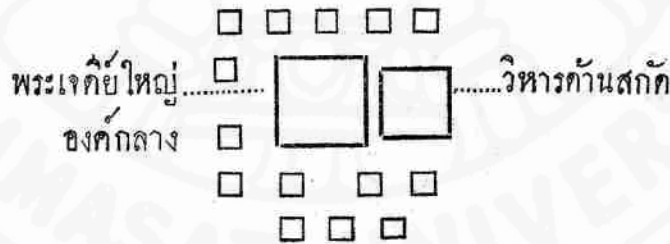
(๑) เมืองเก่าที่บ้านโคก มีอยู่ห่างคตงเข้าไปกว่า ๑๐ เส้น คันทพบ
 ภายหลังเสด็จคราวนั้น เห็นว่าจะตรงกับเมืองคณฑี ที่เรียกในจารึกครั้ง
 สุโขทัย

ทว้อแม่อะไรทำอะไรใช้ว่าเราจะแลเห็นในเวลาอัน ปากคลองแห่งนี้ในภาค
ใต้พยายามจะไปคลองของงักเข้าไม่ถึงด้วยหาดกว้าง คลองขลุ้ง
เย็นปลายน้ำอันหนึ่ง วันนั้นแลเห็นเขาประทักษิณอันคนยืนเป็นแถว ที่
วังพระธาตุนี้เป็นชื่อของชาวเรือคง วิ่งไม่ได้แปลว่าขาน แปลว่าห้วงน้ำ
พระธาตุนั้นคือพระธาตุซึ่งตั้งอยู่ตรงวังนั้น ขอดเรือที่ ๆ พิกร่อนเห็น
วังพระธาตุนั้นหนึ่ง พระธาตุนั้นมีฐานแท่นซ้อน ๓ ชั้น แล้ววงชั้นคทาบน
เป็นรูปกลมซึ่งกรมหลวงนครราชสีมาเรียกว่าทานาน ถัดขึ้นไปจึงถึงบิลดงก
ปล่องโฉน ๒ ปล่อง ปลัดแล้วขั้วคัตว ไม่ผิดกันกับพระเจดีย์เมืองฝางที่เห็น
ซึ่งแก่เป็นพระเจดีย์มอญเสีย เขาว่าสุโขทัยสวรรค์โลก เป็นรูปนั้น
เป็นรูปพระเจดีย์ของแผ่นดินฝ่ายเหนือเห็นจะไม่แปลกกันมาก องค์พระ
เจดีย์ข้างกรุงฝางลงมาเสียซีกหนึ่ง มีวาระเขียงรอยวิหาร ๔ ทิศ วิหาร
ใหญ่ที่บูชาอยู่ที่ทิศใต้ พระอุโบสถซึ่งมีสีมาเป็นสำคัญอยู่ที่ทิศตะวันออก
เบื้องไม่ตรงกลาง เขาปลูกโรงหลังคามุงกระเบื้องในทิศใต้พระเจดีย์
ด้านตะวันออก มีพระพุทธรูปปางนั่งทรงบนหลายองค์ พระพุทธรูป
หน้าคาก็แปลกกว่าที่เคยเห็น เป็นช่างไททำ ไต่ถ้ายรูปที่เหล่านีไว้
เวลานั้นมีพระซึ่งขึ้นมาแต่เมืองนนทบุรีเป็นคนเคยรู้จักมาแต่ก่อน ขึ้นมา
จำพรรษาอยู่ในที่นี้ คิจะปฏิสังขรณ์ปลุกกฏอยู่เบื้องหน้าพระธาตุ ห่าง
จากศาลามุงกระเบื้อง เค็มซึ่งอยู่ข้างริมน้ำใต้ลงไป^(๑) เจริญจากวังพระธาตุ

(๑) ที่วัดวังพระธาตุ มีพระซึ่งมีคิจะไปอยู่หลายคราว ตั้งอยู่ได้
ไม่ช้า ทนความใช้ไม่ไหวก็ต้องเลิกไป

ไปตามลำน้ำข้างเหนือ ทาง ๒๖ เส้น ถึงคูบ้านใต้ของเมืองไตรรงค์
 คูนี้ใหญ่กว้างราว ๑๕ วา ลึกลงเสมอมณฑกแม่น้ำแห่งนี้ ยืนเข้าไป
 จนถึงเชิงเทิน หลังเมืองไปมีถนนข้ามเข้าเมืองอยู่กลางย่านบ้านใต้แต่
 ด้านเหนือไม่มีถนน มีแต่ลำคูมาบรรจบบ้านใต้ กำหนดเชิงเทินยาวตาม
 ลำแม่น้ำ ๔๐ เส้น ยืนเข้าไปทางตะวันตกตะวันออก ๓๗ เส้นเห็นเป็น
 เมืองใหญ่โตอยู่ พื้นแผ่นดินเป็นแล่งไปทั่วทั้งนั้น ในท้องคุ้ก็เป็นแล่ง
 เข้าไปในเมืองหน้อยหนึ่งพบโคก เห็นจะเป็นวิหารเจดีย์พังคังอยู่เบื้องหลัง
 ดักเข้าไปอีกหน้อยหนึ่ง เรียกว่าเจดีย์ ๗ ยอด จะเป็นตัวผู้ที่มาตรวจตรา
 ค้นพบสามารถจะวางเข้าไปได้แต่ ๗ ยอด แต่ที่จริงคราวนี้เขาได้วาง
 กักว่าที่ได้ลงมาแต่ก่อน จึงได้ไปพบว่า ๗ คือพระเจดีย์ใหญ่ขนาด
 พระมหาธาตุริมน้ำอยู่กลาง มีพระเจดีย์ราย ๓ ด้านวิหารด้านเหนือวาง
 เลอะ ๆ ทำนองนี้

นอกนั้นพระเจดีย์รายล้อม ๓ ด้าน ๑๔ องค์

ที่เขาค้นจากถางเข้ามาให้ดูได้เพียงนี้ นอกนั้นยังเป็นป่าทึบอยู่
 มาก ไม่ใช่รอกอย่างกรงเก่า เป็นป่าสูงไม้ใหญ่ ข้างล่างไปรั้งทั้ง
 ในเมืองนอกเมือง เหตุด้วยทั้งร้างเป็นป่ามาช้านานกว่ากันมาก ข้อซึ่ง
 จะโทษสงสัยว่าเป็นเมืองไตรรงค์แน่หรือ เพราะมีข้อที่พากันสงสัย

ว่าเจ้าแผ่นดินลงมาแต่เชิงวราย เวลานั้นเมืองกำแพงเพชรก็มีเจ้า
 เหตุไฉนจะข้ามลงไปสร้างเมืองไตรรงค์ขึ้นในที่ไกลห่างกันเพียง ๔๐๐
 เส้น ความที่เคว่าเมืองกำแพงเพชรมีเจ้าอยู่ในเวลานั้น น่าจะเอา
 จากอาณาเขตเมืองประเทศราช ครั้นแผ่นดินพระเจ้าอู่ทอง ในท้องเรื่อง
 ที่ว่าเจ้าเชิงวรายยกกรมมา ไม่ได้กล่าวว่ามีเมืองกำแพงเพชร ไปตั้ง
 เมืองแปดเป็นเมืองไตรรงค์ทีเดียวจึงเกิดสงสัย ที่จริงคงจะได้เมือง
 กำแพงเพชรแล้ว แต่หากจะย้ายไปสร้างเมืองใหม่ ให้เป็นเกียรติยศ
 หรือด้วยความซัดซังประการใด เมืองกำแพงเพชรที่อยู่ฝั่งตะวันออก
 คงจะเกี่ยวข้องหรืออยู่ในอำนาจเมืองสุวรรณโลก สุโขทัย พิษณุโลก จึง
 คงฝังทางที่เป็นแผ่นดินเดียวกัน ถ้าพวกเชิงวรายจะมาไปตั้งฝั่ง
 ตะวันตกก็จะได้ เพราะถกต้องความในเจตหมาย ว่าข้ามแม่น้ำไป
 ตั้งฝั่งตะวันตกเมืองกำแพงเพชร เห็นจะเป็นเมืองไตรรงค์แน่ กลับ
 เวลาเที่ยงลงเรือเหลืองมาถึงพลับพลาประทับร้อนไม่แฉะ ด้วยจะฉิววัน
 ให้ได้อีก ๓ วัน ระยะเขากะ ๓๐ วัน เป็นอันฉิวได้ ๒ วัน คง ๘ วัน
 ฝนตกเป็นคราว ๆ มาแฉะกินเข้าที่ข้านไว้ เป็นข้านายเทียบอำนาจ
 แจ่ม ท่วงที่ข้านเรือนสยาย พนข้านเคียนหมกแดด มีไม้ดอกไม้ผล
 หลากอย่าง มีกนกกับข้านแดนนี้ เจ้าของข้านก็ไม่ออกมาทักทายตาม
 อย่างที่เคยแฉะมา ออกจะหลอ ๆ ครั้นเมื่อไปสั่งสนทนารุ่งตัวเข้าและ
 หายกลัวก็เห็นเป็นคนแปลกหน้า ถ้าจะไม่มีอินทราวย จึงได้ช่วยว่า
 เป็นชาวเมืองนนท์ ขันมาอยู่ได้ ๓๐ ปี หน้าตาเย็บคายชอยกล เป็น
 คนฉลาดก็อะไร ๆ มาก และลงหนังสือขอมทั่วทั้งตัว จึงลงเนื้อเห็น

กันว่าที่จะเป็นผู้ร้ายคนโทหลบซ่อนมาอยู่ในถิ่น ออกจากบ้านไร่มาถล่ม
 ออกมาก ถึงกำแพงเพชรจรจอกหน้าเมืองเก่าเกือบทุ่ม ๑ ที่นั่นเขาทำ
 พลับพลาขึ้นไปบนฝั่ง แอชลประจอกเรืออีกหลัง ๑ วันนั้นได้ตั้งท้าวขึ้นเป็น
 เจ้าหมื่นเสมอใจ

วันที่ ๒๓ แต่เช้าฝนตกประปรายอยู่เสมอ ๓ โมง ก็ออกไปทั้งฝน
 ถ้าย่ำไปทั้งฝน ไปตามถนนบนฝั่งนำขึ้นบนเนินไปข้างเหนือผ่านวัดเล็ก ๆ
 ทำด้วยแลงและที่ว่าการซึ่งยังไม่แล้ว เลี้ยวเข้าประตูน้ำอ้อยทิศ
 ตะวันตก หน้าประตู เป็นทางลัดลงไปจากฝั่งจนถึงท้องคุ้ง แล้วจึง
 ขึ้นเนิน ๆ คงอยู่ในที่ค่อนน้ำไม่ท่วม เลี้ยวไปตามทางริมกำแพง
 ซึ่งเขาว่าได้ศึกแล้วรอบ เมืองนี้ไม่ได้ทำเป็นเหลี่ยม โอนไปตามรูป
 แม่น้ำ ประมาณว่าค้ำเหนือค้ำใต้ ๕๐ เส้น ด้านสกัดทิศใต้ ๓๒ เส้น
 สกัดข้างเหนือ ๑๖ เส้นรูปสอบ ใช้ปูนดินเป็นเชิงดิน คีตกั้งท้องคุ้งข้างนอก
 สูงมาก กำแพงก่อด้วยแลงโอบล้อมเป็นรูปเสมาหยักแต่ใหญ่ คออัน
 เหลืออยู่น้อย ความประคองน่าจะเป็นข้อมทุกแห่ง แต่ที่ใดเห็น ๓ ประตู
 คือประตูอ้อย ประตูบ้านโนน ประตูค้ำนี้ ประตูหลังยังคงมีข้อม
 ก่อด้วยแลงปรากฏข้อมนั้นเป็นลี้ลับอยู่ปากคุ้งข้างนอก ตรวว่าจะซัด
 เข้ามาตีกำแพงอย่างเมืองนครศรีธรรมราช หรืออินเคียวก็ไม่มีร่องรอย
 แต่เป็นเมืองอย่างมั่นคงก็ว่านครศรีธรรมราชและนครราชสีมาที่สำคัญ
 คงอยู่ฝ่ายเหนือ ซึ่งเป็นที่ตั้งวัดใหญ่ที่ตกลงกันเรียกว่าวัดพระแก้ว
 อยู่ข้างเหนือวังอยู่ใต้ใกล้กัน วัดนี้มีกำแพงแลงทั้งก่อนตั้งมีทับหลัง
 สูงสัก ๒ ศอกเศษ ไม่ใช่สร้างคราวเดียวกัน ไปเข้าทางช่องกลาง ๆ

บ้านของวัด สิ่งก่อสร้างภายในเป็นแสงเป็นพื้นเห็นจะซ่อมแซมด้วยอิฐ
 ภายหลัง ห่อหมกชั้นเป็นฐานทักษิณอันเคียวยาว จะเป็นพระเจดีย์เหลี่ยม
 หรือพระปรางค์อยู่ท้าย กลางเป็นมณฑป ตอนข้างหน้าเป็นวิหารใหญ่
 ลักษณะเดียวกันกับวัดพระศรีสรรเพชญ์ที่กรุงเก่า เห็นจะเอาอย่างไร
 จากนี้ เหมือนกันกับหมู่พุทธปรางค์ (กรุงเทพฯ) เอาอย่างไรจาก
 วัดพระศรีสรรเพชญ์ ต่อมาในระยะกันถึงวิหารใหญ่พระเจดีย์กลมล้อม
 ฟางอยู่หลังวิหารอีกหน่อยหนึ่ง ห่อหมกเห็นจะเป็นชั้นลังกา แต่พระ
 เจดีย์นั้นทำงานมาก ชั้นล่างเป็นซุ้มคูหาอมมีสิ่งที่ยืนในคูหา ถัดขึ้นไป
 อีกชั้น ๑ เป็นคูหาไว้พระพุทธรูปขนาดเดียวกับพระโยโรโยโค ซึ่งเชิญ
 มาไว้ในวัดพระแก้ว แต่คณะยังไม่ได้ว่าจะเป็นท่าต่าง ๆ หรือไม่
 ถัดขึ้นไปจึงถึงองค์พระเจดีย์บัวคว่ำบัวหงายที่รับปากกระฉิมเป็นบัวหลังเขย
 สลักกลีบกันงามเข้าที่มาก บัลลังก์มีซุ้มยื่นออกมา ๔ ทิศ ไว้พระ
 ๔ ปาง ไม่เห็นมีเสารับยอดซึ่งกรมหลวงนริศรังสัยว่าจะเป็นทวย ถัดขึ้นไป
 ไปปล้องไฉนแต่ยอดค้วน ประมาณว่าจะสูงราว ๑๕ วา ตอนนั้นไปเป็น
 วิหารโถงมีกำแพงแก้ว กำแพงก่อด้วยแสงแต่ขยับขึ้นเป็นรูปรามเกียรติ์
 ทำให้เห็นชัดได้ว่าเครื่องแต่งตัวอย่างโบราณนั้นไม่ได้นุ่งผ้าแน่ แล้วสวม
 กางเกง ๒ ชั้น ๆ หนึ่งยาวหุ้มแข้งชั้นนอกเงินเพียงเข้า แล้วคาดผ้า
 ปลอบชายยาวลงมาทั้งสองชาย จึงสวมเสื้ออย่างน้อยซึ่งมีชายเสื้อทับ
 ผ้าคาด แล้วสวมเสื้อแขนสั้นทวยอีกชั้น ๑ ในระหว่างชายเสื้อกับเสื้อ
 แขนสั้นคาดเข็มขัด แต่ทวยจะเป็นอย่างไรพิจารณายังไม่เห็นชัดเพราะ
 สำรุดมากเวลาไม่พอ ผู้หญิงก็ดูเหมือนระนุงผ้า ๒ ผืนคล้ายเทวรูปแต่ยัง

เห็นไม้ซีก ในวิหารโถงนี้มีพระนอนแล้วมีพระเจดีย์องค์เล็ก ๆ รายอยู่
 ที่ฐานซอกซ็วรอบ ที่หน้าเกศานและที่ขลลังก์พระเจดีย์เล็ก ๆ นี้ทำเป็น
 ซุ้มพระพุทธรูปเล็ก ๆ เรียงติดกันไปรอบ มีผู้ไปสร้างพระองค์ใหญ่
 นั่งอยู่ข้างหลังพระนอนหน้าพระเจดีย์เดิมขึ้นอีก ๒ องค์ เห็นซีกว่าคงจะ
 เติมภายหลังเพราะเขี่ยเคลื่อนกันมาก รูปพรรณก็เลวทราม วิหารโถงนี้
 คล้ายกันกับที่ท้ายวัดพระศรีสรรเพชญ์กรุงเก่าขึ้นอีก ในระหว่างพระ
 เจดีย์และวิหารโถงนี้มีมณฑปค้ำพระพุทธรูปใหญ่ ๆ อยู่ ๓ มณฑป แต่
 ไม่ใช่แนวเดียวกันกลางถ้ำลงไปหน่อยหนึ่ง ข้างที่จะสร้างแทรกเติมขึ้น
 พันจากหมู่วิหารโถงนี้เป็นวิหารใหญ่อีกห่อหมกหนึ่ง มีพระระเบียงล้อมรอบ
 พระหน้าคาชะนิตหนึ่งซึ่งรู้จักอยู่ และมีทิวเข็ญจมยพิตรหลายองค์นั้น
 เติมไม่ได้กล่าวกันว่าเป็นพระเม้องกำแพง ยศนั้นรู้จักกันแล้วว่าพระหน้า
 คาชะนั้นเป็นพระเม้องกำแพง ถัดนั้นไปมีอีกห่อหมกหนึ่งมีกำแพงคั้น
 เขาเรียกต่างชื่อไปว่าเป็นวัดช้างเผือก แต่เห็นจะไม่ใช่เพราะไม่มีถนน
 คั้นข้างตรอกโตรมมากไม่ได้ไปคุดถึงที่ ส่วนข้างด้านหน้าหมัดนั้นเขา
 ก็เรียกเป็นวัดค้อนข้างหาก เพราะห้อยออกไปมีวิหารใหญ่มีพระปรารภค
 แต่ที่จริงเห็นจะเป็นวัดเคี้ยวกันทั้งนั้น เจ้าแผ่นดินวงศ์หนึ่งหรือคนหนึ่ง
 ก็สร้างเติม ๆ ออกไป เป็นวัดยาวเลื้อย เหมือนอย่าง วัดหน้าพระธาตุ
 เมืองลพบุรีที่มีพระเจดีย์และวิหารเล็ก ๆ รายข้าง ๆ อีกมาก แต่พังเสีย
 หมก ซื่อวัดนี้ไม่ปรากฏ ถ้าจะเรียกตามลพบุรีก็เป็นวัดหน้าพระธาตุ ถ้า
 จะเรียกตามกรุงเก่าก็เป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งขอมริบว่าจะเรียกวัด
 พระแก้วก็ได้ นั้น เพราะเหตุที่มีในตำนานว่าพระแก้วได้เคยมาอยู่เมืองน

ถ้าหากว่าไค้มาอยู่คงจะไม่ไ้ได้อยู่ที่อื่น คงอยู่ที่นี่เป็นแน่ ออกจากวัด
 ไปที่หลักเมือง ซึ่งอยู่มุมท้ายวัดอยู่ในระหว่างวัดกับวัง แล้วไปที่วัง ๆ
 นี้มีแนวเชิงเทินดินต่ำ ๆ รอบ ไม่เห็นมีกำแพงเหลือเลยเห็นจะใช้
 ระเบียบไม่เช่นเมืองพระมอาก็ยังใช้อยู่ ยาว ๖ เส้น กว้าง ๕ เส้น ไร่ชาน
 ในระหว่างระเบียบชั้นนอกพอสมควร พอการพิทักษ์รักษาและบริษัท
 ข้าราชการอยู่ชั้นในชคครอบครองระเบียบปากคูข้างในอีกชั้น ๓ มีถนน
 เติร์เข้า ๓ ด้าน เว้นด้าน ๑ คูณมีฐานคล้าย ๆ สระแก้วเมืองพิศณุโลก
 ในกลางวังมีสระใหญ่รูปรีสระหนึ่งไม่มีรอยก่อสร้างเลย เห็นจะเป็น
 เรือนไม้ทั้งนั้น เขาปลูกพลับพลาและปราสาทในที่นี้ มีราษฎรมาประชุม
 อยู่เป็นอันมาก ภรรยาข้าราชการและสตรีในเมืองนี้ทำสำรับมาเลี้ยงหลาย
 สิบสำรับ หน้าพลับพลาทำเป็นรูปเต่ารูปช้างเผือก ไล่จากคิณรูปเสื่อ
 และรูปอยู่ด้านหลังไม้ริมพลับพลา เป็นความคิณายอำเภอย่านพราน
 กระต่ายทำ ไ้กินของเลี้ยงและถ่ายรูปคนงามเมืองกำแพงเพชร (๑) ซึ่ง
 ไ้สั่งให้เลือกหาไว้ก่อน เขาคิดเอาแต่ลูกสตรี ความจริงราษฎรที่มานั่ง
 อยู่ทั้งหมดหน้าศาลก็ว่ามี ผู้หญิงเมืองนี้ นัยว่ารูปพรรณสัณฐานก็ดีกว่า
 เมืองอื่นในข้างเหนือ คนงามทั้ง ๕ ที่จะมาถ่ายรปนั้นเขาให้ถือกระเช้า
 หมากรอกอยแจกเลี้ยง คือห้วยคยครหลวงพิพิธภัย อายุ ๑๖ ปี คนนี้รู้จักนั่ง
 ไปสัดถ่ายรป จึงไ้ถ่ายรปเฉพาะคนเดียว ยังอีก ๓ คนนั้นชื่อ ประคอง

(๑) เมื่อเต็นถ่ายรปกันคราวนั้น ถ่ายทั้งแผนที่แต่ผู้คน ไปถ่าย
 ถึงที่เมืองไหนจึงหาคนงามในเมืองนั้นถ่าย ใครได้รับแต่รูปทรงถ่ายรป
 ต่อมาก็มีผู้พอใจขอสู้ด้วยเหตุนี้

ลูกหลวงพี่ผองคล้ายเหมือนกัน อายุ ๓๗ ปี วิวรรคพระพล อายุ ๓๘ ปี
 ลูกพระยาวรามณรงค์ อายุ ๓๖ อาหารที่เลี้ยงเป็นกบฏเข้าอย่างเก่า ๆ
 พอกินได้ คักว่าข้านอกแท้ กลับบอกจากวงแวระดำยรูปที่วัดอีกทีหนึ่ง
 หนึ่งแล้วจึงไปเทวสถานเขาเรียกว่าพระอิศวร แต่ที่แท้เห็นจะเป็นสถาน
 เกี่ยวรวมกัน ลักษณะศาลพระกาฬเมืองพลบุรี คือคงจะเป็นปรังก
 แล้วมีเทวสถานต่อข้างหน้าอยู่ในฐานชุกชีอันเดียวกัน ที่นี้ซึ่งคน
 เขตรมณได้มาลักรูปพระอิศวรที่อยู่ (พระที่นั่ง) พุทโธศวรรูปเดียวกันไป
 ตามกลับบ้างได้ บังคงเหลืออยู่ยั้งยืน แต่พระธมาแลพระนารายณ์ซึ่งเอา
 ศิริระไปเสียแล้ว และเทวรูปเล็กน้อย ผสมกันกันกับพระอิศวร
 องค์ใหญ่นั้นได้เห็นอยู่กร ๒ องค์ แต่คนนั้นไปเสียแล้ว ที่เขายังก็อยู่
 ก็มี บักรูรายทั่วไปในเมือง มีวัดอื่นที่ข้อม ๆ ลงไปอีก กลับบ้าง ๓ โมง
 เวลายืนพายจักฝนตกไม่สู้มาก ได้ข่าวว่ารูปที่ส่งไปล้างขางอก
 ได้ส่วน ๓ เลี้ยว ๒ ส่วน เห็นจะเป็นก้วยน้ำยาไม่ถูกกันหรือจะชันจะรั่ว
 ประการใดนึกเสียดายเมื่อไรจะได้มาดำยรูปเมืองกำแพงเพชรอีก จึงได้
 จักการโขนเอาห้องอาบน้ำเป็นห้องล้างรูปตนล้างเขาในวัน ประการ
 ประเทิกมาก ๒ ขามเศษจึงได้หมด ได้รับหนึ่งคือขางอกเข้าเข้ามาด้วย
 วันที่ ๒๔ วันนั้นขึ้นเคียวยกไปโดยทางเคียว จนถึงถนนเลี้ยวประตู
 หน้าอ้าย ไม่เลี้ยวตรงไปตามทางข้างทิศตะวันตกแต่โขนเห็นอ พยวัดใหญ่
 บ้างเล็กบ้าง อย่างก้วยยอสีที่กำมธอ ๒-๓ วัด แล้วเลี้ยวเข้าประตู
 หนึ่งซึ่งออกไปค้อมอวานน เคียวเลี้ยวตามในกำแพงต่อไป จนถึงทาง
 ที่เคยเลี้ยวเข้าวัดที่เรียกไว้ว่าวัดพระแก้วเมอวานน นั้นเป็นสุดทางที่ไว้ไป

ถนนสายนี้ ๆ ไปสโงทัย แต่ซากเป็นทังเป็นตอน เชื้อแนไว้ว่าเป็น
ถนนพระร่วงจริง เมื่อไปไต่ประมาณสัก ๒๐ เส้นเศษ ย้ายลงเคียวจากถนน
ไปข้างซ้ายมือ ที่นั่นเขาเป็นหลุมต่ำลงไปจนถึงเขื่อนน้ำเขื่อนโคลน แล้ว
จึงไปขึ้นเนินสูง ที่สูงนั้นพบเป็นแลงทังสน ที่เขินแลงแลเห็นเป็นแท่ง ๆ
ก็มี ที่เขินเป็นทรายแดงไปก็มี พอขึ้นที่สูงนั้นหน่อยหนึ่งก็ถึงวัด เป็นวัด
ใหญ่ ๆ แต่ไม่มีชื่อที่นั่น ทิวเขินวัดตั้งอยู่ในป่าเสียแล้ว วัดเหล่านี้
ใช้แลงแผ่นยาว ๆ ตั้ง ๒ ศอกเศษ หน้ากว้างคืบเศษหรือศอก ๓ หน้า
๕ นิ้ว ๖ นิ้ว ตั้งเรียงกันเป็นระเบียบมีกรอบแลงเหลี่ยมสลอกมมท้อยหลัง
เหมือนกันทุก ๆ วัด แต่วัดที่เขาให้ชื่อไว้ว่ากำแพงงามเขินเรียวย้อย
ดีกว่าทุกแห่ง ที่จะทำภายหลังวัดอื่น การข้างในจึงไม่มีสลักสำคัญ
อันใดเห็นระไมแล้ว วัดคันทางที่ไปตั้งไม่มีชื่อ ถัดไปจึงถึงวัดพระนอน
ซึ่งอยู่ไกล ๆ กัน วัดเหล่านี้มักจะมีวิหารหรืออุโบสถใหญ่อยู่ข้างหน้า
มีทักษิณฉ้างชั้นหนึ่งแล้วจึงตั้งฐานยัตว์ ลักษณะวัดสัทคัน วิหารเหล่านี้
ไม่เกิน ๕ ห้อง แต่คงมีขี้เก็ด้านหน้าอย่างวัดหน้าพระธาตุเมืองลพบุรี
พนักเขินช่องลูกฟักเสาเป็น ๘ เหลี่ยม คัดแลงเป็น ๘ เหลี่ยมที่เก็ย
ด้านหลังมีมุขตั้งทักษิณฉ้างชั้นฉ้างหนึ่ง และเสาใช้แลงอย่างเก็ยไม่มี
อิฐปูน ใช้พนโบสถพนวิหารสูง ไม่ต่ำเหมือนอย่างกรุงเก่า เหตุที่เขา
รวบแลง แต่หลังคาเรหาตัวอย่างให้เห็นว่าเป็นอย่างไรไม่มีสลักหลังเก็ย
ถัดโบสถหรือวิหารนี้ไป จึงมักอันกลางต่าง ๆ กันชั้นหลังก็ยกไปต่าง ๆ
กัน ข้างที่มีแต่ ๒ ชั้น

จะว่าทิววัดพระนอนนี้ วิหารหน้าใหญ่มาก แต่โตรมไม่มีอะไร
อิศารวย ในทักษิณฉ้างชั้นล่างตั้งสิ่งเขินเห็นจะมากคู้ แต่เก็ยวันเหลือ

๒ ตัวขึ้นกลางเป็นวิหาร ๕ ห้อง ถัดกันไว้ข้างหน้า ๒ ห้องข้างหลัง ๒ ห้อง เหมือนวิหารพระศาสดาวัคยวรรณีวงศ์และวิหารพระอัฐารศวกัสระเศศ แต่ใหญ่มาก เสาใช้แดงท่อนเคียวเป็นเสา ๔ เหลี่ยมสูงใหญ่ ห้องข้างหน้า มีพระนอน ห้องข้างหลังมีพระนั่ง ๒ องค์ ขึ้นหลังเป็นพระเจดีย์ฐาน ๘ เหลี่ยม ระฆังกลมรูปแจ่มมาก เกือบจะสู้พระเจดีย์กลางถนน เมืองอย่างนี้ก็ได้ ยังกี่ไม่ชวคเขอินโต เหตุด้วยพบเป็นแดงแข็งไม้คอง ทำราก ชั่วแต่ยกหักแต่ที่เหลือน้อยยักยืนสูงกว่า ๑๕ วา ที่หน้าพระเจดีย์ นมิตยชา เป็นศาลาหลังคา ๒ ตอน ลักษณะเดียวกับที่ถลกระหม่อม ไปสร้างไว้ในที่ต่าง ๆ ต่อไปข้างหลังมีฐานโพธิ์และมีวิหารธะโรอีก หลังหนึ่งชำรุดมากดูไม่ออก เป็นวัดที่ใหญ่มาก แต่จะเรียกว่าวัดพระนอน ก็ควร เพราะมีพระนอนเป็นสำคัญ

แต่วัดนี้ไม่มีกำแพงวัดอีกหลายวัด อยู่ซิด ๆ กัน อย่างวัดกรงเก่า แต่ไม่มีเวลาจะแวะท ทางที่ไปเป็นป่าไม้พลวงเป็นพื้น ไปรุ่ง ๆ เมื่อพ้น วัดกำแพงงาม จึงถึงวัดเขาคงชื่อไว้ว่าวัดพระอิน มีสะพานข้ามคู เสา ล้วนแต่ศิลาแดงทั้งนั้น วิหารใหญ่ก้านหน้าระโตกว่าวัดสุทัศน์ แต่ไม่มี ธะโรหลงเหลือเลย นอกจากพระเศียรพระเล็ก ๆ น้อย ๆ ขึ้นกลางเห็น จะเป็นวิหารออกจตุรมุข แต่สูงใหญ่เหลือเกิน มุขหน้าเป็นพระเกี้ยว มุขหลังเป็นพระอิน มุขซ้ายเป็นพระนอน มุขขวาเป็นพระนั่ง ที่มุขบน เป็นรูปนารายณ์ชัศตราใหญ่มาก จะรับหลังคาอย่างไรน่าคิด แต่พระ เหล่านี้เป็นพระบนด้วยปูน ใครจะมาซ่อมมาทำเพิ่มเติมอย่างไรภายหลัง แต่รูปพระนลัฐานคงเป็นพระกำแพง ไม่ใช่ช่างเมืองอื่นมาทำ พระอิน

นั้นขนาดพระโลกนาถวิคพระเซตพนแต่เปรียบกว่า เห็นว่าให้ชื่อไว้ว่าวิคพระยนั้นไม่เข้าเค้า จึงเปลี่ยนให้เรียกวิคพระเซตพนไปพลางกว่าจะมีชื่ออื่นดีกว่า เหตุด้วยเมืองสุโขทัยมีวิคเซตพน บางทีเขาจะตั้งชื่อซ้ำกันบ้าง ท่อนั้นไปจึงตั้งวิคใหญ่ ซึ่งมีวิหารอย่างเดียวกัน กลางเป็นรูปไม้สิบสอง จะเป็นเจดีย์หรือปราสาทหินโตพังเสียหรือไม่แล้ว คำนหลักก็เป็นวิหารใหญ่อีกหลังหนึ่ง ในลานวัดนั้นเต็มไปด้วยพระเจดีย์ที่เป็นฐานเดียวกันหลาย ๆ องค์อย่างองค์เดียวกัน ลักษณะเดียวกับวิคหน้าพระธาตุลพบุรีและวิคพระมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราช จะเป็นวิคอื่นนอกจากวิคหน้าพระธาตุไม่ได้เลย วัดนี้บริบูรณ์มากกว่าวัดอื่น ชุ่มประทุมใหญ่น้อยก็ยังมี ข้างหน้าวัดมีสระ ๕ เหลี่ยมกว้างยาวลึกประมาณสัก ๕ วา ขุดลงไปในแสงเหมือนอ่างศิลา ไม่มีรอยก่อกุศล มีห้องฝาแฝดกันสำหรับพระสงฆ์ น่าจะใช้โพงคันชั่ง น้ำในนั้นมีบริบูรณ์ใช้ ใค้อยู่จนบัดนี้ เมื่อเห็นวัดนี้เข้าแล้ว เป็นการจำขึ้นที่ระยนั้นรับรองว่าวัดในเมืองจะเป็นวัดพระแก้วไม่ได้เลย ถ้าพระแก้วใค้อยู่ในเมืองนี้คงจะอยู่วัดนี้ ไซ้จะแต่ละเพราะว่าวิคใหญ่ เกี่ยวด้วยกาลเวลาเสียด้วย เป็นอันลงสันนิษฐานได้ในเรื่องเมืองกำแพงเพชรนี้คงที่จะว่าต่อไป

เมืองกำแพงเพชรเดิมตั้งอยู่ห่างฝั่งน้ำทุกวันนี้ประมาณ ๓๐๐ เส้น น่าจะมีลำน้ำมาที่ชายเนินแสง ซึ่งใค้กล่าวไว้ว่าเป็นที่ลุ่มนั้นหรือทอนตลอดจนถึงเวลาพระร่วงเป็นใหญ่ในเมืองสวรรค์โลก เป็นเวลาร่วมกันกับมังรายลงมาจากเชียงราย ตั้งเชียงใหม่เป็นเมืองหลวง พวกเจ้านาย

ในเมืองสวรรค์โลกกล่าวสวรรค์โลกหล่อแหลมหนัก จึงคิดอ่านตั้งสัใจทัย
 ขึ้นเมืองหลวงชนอำเมืองหนึ่ง สวรรค์โลกให้ลัดเธอไปอยู่เป็นที่พำหน้า
 ข้างฝ่ายแม่น้ำน้อยนั้น จะขึ้นทวยแม่มาเปลี่ยนไปก็ตามหรือเมืองเดิม
 คงอยู่ห่างนักตาม พระร่วงหรือองค์พระร่วงเห็นว่าควรจะเลือกเมือง
 ลงมาตั้งรมน้ำให้ชนแม่น้ำนั้น จึงมาสร้างกำแพงขึ้นใหม่ ให้ชื่อเมือง
 กำแพงเพชรท่าทางหลวงเจริญไปสวรรค์โลกสายหนึ่ง มากำแพงเพชร
 สายหนึ่ง เพื่อจะให้เวรทัชชชยรัตน์ได้สะดวก เมืองเห็นคงเป็น ๓ พระ
 นรทางเกียรในระหว่างกำแพงเพชรไปเมืองชัยอนันต์ ๒ คืน ทวยเหตุฉะนั้น
 เจ้าสุทนต์เมืองกำแพงเพชรจึงย้ายเขามาอยู่ในกำแพง ได้สร้างวัด
 ใหญ่ขึ้นแต่ตัววัดเดียว เมืององค์อื่น จะสร้างก็สร้างเติมต่อ ๆ ไป จึงไม่มี
 วัดใหญ่ในกำแพงเมือง วัดในกำแพงชั้นทางที่มีพระเจดีย์ ซึ่งมฤคธรรมา
 กมารสมมติให้เขียนวิคัมมหาธาตุ ถ้าจะเทียบก็วัดข้างนอกเมืองเล็กนัก
 เป็นไม่ได้ วัดพระแก้วนั้นเวลาพระแก้วยังไม่ได้ ทวยเหตุที่พระแก้ว
 จะตกมาอยู่กำแพงเพชรคงจะมาก่อน สร้างกำแพงเมืองกำแพงเพชร
 ทุกวันนี้ทวย ถ้ามาอยู่ภายหลัง คงจะไม่อยู่เมืองกำแพงเพชรคงจะไป
 อยู่สัใจทัย เมืองชั้นกำแพงเพชร ไม่เกิน ๖๐๐ ปี แต่เมืองโบราณภายใน
 ไม่ภายหลังพระร่วง ถ้าหากว่าได้ค้นคว้าค้นจริง ๆ คงจะพบลำนน้ำเขียน
 พยเชิงพื้นเมืองเก่า เดียวนี้พวกที่ค้นหลงว่าเมืองเก่านี้เป็นวัดนอกเมือง
 จึงมามีวัดลำแค้ในกำแพง ถ้าเป็นนอกเมืองแล้วจะไปสร้างวัดนอกเติม
 ไปเช่นนั้นก็ไหนได้ ถ้าขยับคหันไปค้นนอกเมือง ซึ่งเป็นเมืองโบราณ
 นั้นคงจะไต่ระไต่อกมาก วันนี้อยู่ข้างจะสนุก แต่เวลาไม่พอเลย หยุด
 แต่ชั้วกันเข้าที่ป่าดงวิคัมมหาธาตุคู่เดียวยังกลบยมาถึงเกือบย่าย ๕ โมง

วันค้าล้างรูป และมีละคอนของมารดาหลวงพิพิธอภัย เล่นเครื่อง
 ไซยเซียงกู กรมตำรวจเชื่อว่าระเก่าแท้ ไม่มีไซกชนมาถง ที่แท้ ไซก
 เลียนววยขยเย็นมาก คือนายโรงแต่งทัวเป็นละคอนแต่เสื่อผ้าขาวไม่ขก
 สะพายแพรอย่างเจ้าพระยามหินทร อัดล็กคอกใหญ่ลอยเลื่อม คอกละ
 ๓ อัน นายโรงนี้แก่มากแก้มล็กเหมือนช้อนหอย นางใส่เสื่อแพรหรือ
 เสื่อขาวห่มแพรสะไบเฉียงสวมนวมและตาข นุ่งผ้าไหมเลียน นางแมว
 นั้นแต่งทัวหรือใส่เสื่อผู้หญิงอย่างใหม่เกี้ยวขอข้างหลัง มีความเสียใจ
 ที่คยไปหน้อยหนง ตั้งแต่ขึ้นเฮลงมาจนกันเกี้ยวขอไม่ได้ต้องจำอยู่
 เฉย ๆ และการที่สวมนวมก็พลากพลึงเอียงอยู่ข้างหนึ่งทวย วิเศษชน
 ที่ห่มล้ารด คากเอวกับแพรอกชันหนึ่งสวมกระบังหน้า นารายณิเบศร
 สวมเสื่ออย่างใหม่แขนพองสะพายแพร ท้าวสิงห์สวมเสื่อขาวสะพาย
 แพร หน้าโชนเป็นหน้าเขี้ยวสวมชฎากอกลำโพง ลูกค่นนั้นไม่กคน
 แต่อายุตั้งแต่ ๒๐ ลงมาหา ๑๕ ปี ร้องเป็นทำนองละคอนโนเห็นจะเป็น
 ทวยเล่นพระราชนิพนธ์ ทหมายว่าละคอนในคองต้องร้องละคอนในทงสน
 ทามเจ้าของคว่าหางานกันกลางวันครึ่งวันกลางคืนครึ่งคืนเป็นเงิน ๔๐
 ใค้เล่นน้อยทกขมีใค้เล่นน้อยเสมอ แต่ยังเล่นเป็นละคอนไม่ใค้ยู่เก
 วันที่ ๒๕ วันนคืนสายเพราะวานน้อยข้างจะฟกซ้ำ ๔ โมงจึงได้
 ลงเรือเทลองข้ามฟากไปฝั่งตะวันตก ยังไม่ชินทัวตพระชาติเลยไป
 คลองสวนหมาก ต้องขึ้นไปไกลล้อยหน้อย ในคลองนั้นน้ำไหลเชี่ยว
 แต่หน้าใสเพราะเป็นลำห้วย มีคลองแยกข้างขวามือแต่คันทางที่จะเข้าไป
 เรียกว่าแม่พล้อ ถ้าไปตามลำคลอง ๓ วันจึงถึงข่าไม้ แต่มีหล็กทอมมาก

เขาขึ้นเคียวไปทางวันเคียวถึง ข้าไม้พะไ้กะเหรียงในบังคับอังกฤษ
 เป็นคนทำ เมียเป็นไทยชื่ออ้าแดงทองย้อย เป็นบุตรผู้ใหญ่บ้านวันและ
 อ้าแดงไทย ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตึกในนั้น ไปขึ้นถ่ายรูปที่หน้าบ้าน
 ๒ บ้านนี้ แล้วจึงกลับออกมาจอดกึ่งกลางวันที่หาดกลางน้ำ คลอง
 สวนหมากันตามลัทธิเก่าถือกันว่าเป็นที่ร้ายนัก จะขึ้นล่องต้องเมินหน้า
 ไปเสียข้างฝั่งตะวันออก เพียงแต่แลตึกก็ขี้ใจ ความจริงนั้นเห็นที่มีใช้
 ชุมจริง เพราะเป็นน้ำลงมาแต่ห้วยในป่าไม้ แต่เงินไม่เป็นเครื่องห้าม
 กันให้ผู้ใดกลัวความตายได้ แสงพอกะเหรียงซึ่งเรียกว่าพญาท้าวพิ
 พะไ้มาทำป่าไม้ ราษฎรซึ่งอยู่ปากตะวันออกก็พลอยข้ามไปหากินมี
 บ้านเรือนคนมากขึ้น ความกลัวเกรงก็เสื่อมไป กินเข้าแล้วล่องลงมา
 ขึ้นที่วัดพระธาตุ ซึ่งแต่เดิมเป็นพระเจดีย์อย่างเดียวกับที่วัดพระธาตุ
 ใหญ่องค์ ๓ ย่อม ๒ องค์ พญาท้าวสร้างรวม ๓ องค์เป็นองค์เดียวแปลงรูป
 เป็นพระเจดีย์มอญ แต่ยังไม่แล้วเสร็จพญาท้าวตาย พะไ้จึงได้มา
 ปฏิสังขรณ์ต่อ ไต่ยถวัลยอกซึ่งทำมาแต่เมืองมรแห่งฝั่งแล้ว แต่ฐาน
 ซุกซิงดังยังไม่รอบ พระเจดีย์นี้ทาสีเหลืองมีลายปูนขาว แลดูใน
 แม่น้ำงามดี มีพระครุอยู่ในวัดเป็นเจ้าคณะรองรูปหนึ่ง พระครูเจ้าคณะ
 แขวงอำเภอพรานกระต่ายอยู่อีกพวกหนึ่ง เป็น ๒ พวกออกจะลอบกัน
 มีโรงเรียนอยู่ในหมักฎี มีราษฎรมาหาเป็นอันมาก

พระเจดีย์ ๓ องค์นี้ นายฉิมมหาทเล็กหลานพระยาประธานนครไ้ไทย
 ซึ่งเป็นนายอำเภออยู่ในมณฑลนครไ้ชายศรัวิชัยลาออกรักษาศักดิ์ ไปได้
 ทำนานและพระพิมพ์มาให้ ว่ามีกษัตริย์องค์หนึ่งทรงนามพระยาศรัวิชัยมา

โคกกราช ระเบียบพระพทธศาสนา จึงไปเชิญพระอาคมาแต่ลังกา
 สร้างเจดีย์บรรจุไว้ในแควนข้างและนำมเป็นจำนวนพระเจดีย์ ๘๕,๐๐๐
 พระฤๅษีจึงได้สร้างพระพิมพ์ขนาดว้ายพระยาศรีธรรมมาโคกกราชเป็นขยการะ
 จึงได้บรรจุพระอาคและพระพิมพ์ไว้ในพระเจดีย์แต่นั้นมา เหตุที่พระพ
 พระพิมพ์กำแพงเพชรชนนว่าเมอขยระกา เอกศกจุลศักราช ๑๒๓๑ สมเด็จ
 พระพุทธมาราย (โต) วัตระฆังจีนมาเยี่ยมญาติที่เมืองกำแพงเพชร ได้ชาน
 แผ่นศิลาจารึกอักษรไทยโบราณ มีอยู่ที่วัดเสด็จได้ความว่า มีพระเจดีย์
 โบราณบรรจุพระบรมธาตุอยู่ข้างฝั่งตะวันตกตรงหน้าเมืองขาม จึงได้
 ค้นควากันจนพบพระเจดีย์ ๓ องค์ ชาววัดทั้ง ๓ องค์ เมื่อพบญาติกำ
 ขอสร้างรวมเป็นองค์เดียว วัตรพระเจดีย์ลงจึงได้พบพระพิมพ์กับได้
 ลานเงินจารึกอักษรขอมเป็นคำนานสร้างพระพิมพ์และวิชัยชา นายชิต
 ได้คัดคำนานและวิชัยชามาให้ด้วย ของถวายเป็นเมืองกำแพงนี้ ก็มี
 พระพิมพ์เป็นพัน ได้คัดคำนานติดท้ายหนังสือไว้ด้วย

เมืองกำแพงเพชร

วันที่ ๒๕ สิงหาคม วันโกสินทรศก ๑๒๕

ข้าพระพุทธเจ้า นายชิต มหาดเล็กเวรเทศ หลานพระยาประธาน
 นครไทรยงวางเมืองอุทัยธานี เติมได้รัราชการในกระทรวงมหาดไทย
 เป็นตำแหน่งนายอำเภอ ชัยมณฑลนครไชยศรี ข้าพระพุทธเจ้าช่วยเก็บ
 ทูลเกล้า จึงกราบถวายบังคมลาออกจากหน้าท้าวราชการ ขนมารักษา
 ครัวอยู่บ้านภรรยาที่เมืองกำแพงเพชร ข้าพระพุทธเจ้า ได้สืบเสาะหา

พระพิมพ์ของโยวาท ซึ่งมีผู้ขุดค้นได้ในเมืองกำแพงเพชรนี้ ได้ไว้หลายอย่างพร้อมพิมพ์แยกทำพระ ๓ แบบ ขอพระราชทานทูลเกล้าฯ ถวายข้าพระพุทธเจ้า ได้สืบตามผู้เฒ่าผู้แก่ถึงตำนานพระพิมพ์เหล่านั้น อันเป็นที่เชื่อกันในแขวงเมืองกำแพงเพชรสืบมาแต่ก่อน ได้ความว่า พระพิมพ์เมืองกำแพงเพชรนี้ มีมหาชนเป็นอันมากนิยมนับถือบูชา มาช้านาน ว่ามีคุณานิสงส์แก่ผู้สักการบูชาในปัจจุบัน หรือมีอนุภาพ ทำให้สำเร็จผลความปรารถนา แห่งผู้สักการบูชาด้วยอเนกประการ

สันฐานของพระพุทธรูปพิมพ์นี้ ตามที่ผู้ได้พบเห็นแล้วมี ๓ อย่าง คือ พระลลิต (ที่เรียกว่าพระเคียว) อย่าง ๑ พระยืน ๑ พระนั่งสมาธิอย่าง ๑

วัดที่ทำเป็นองค์พระต่างกันเป็น ๔ อย่าง คือ - คีบก (หรือตะกั่ว) อย่าง ๑ ว่านอย่าง ๑ เกสรอย่าง ๑ ดินอย่าง ๑ พระพิมพ์นี้ ครั้งแรกที่มหาชนจะได้พบเห็นนั้น ได้ในเจดีย์วัดพระธาตุฝั่งตะวันตกเป็นเดิม

และการที่สร้างพระพิมพ์ชนิดนี้ ตามสามัญนิยมว่า ฌกาด ครั้งเมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จถึงขันธปรินิพพานแล้ว มีพระบรมกษัตริย์พระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระยาศรีธรรมโคตรราช เป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ ทรงมหิทธิเดชานุภาพแผ่ไปในทิศทุกทิศตลอดถึงทวีปลังกา ทรงอนุสรคำนึงในการสถาปนาปฐมภพพระพุทธศาสนา เพื่อให้แผ่ไพศาลยิ่งขึ้นจึงเสด็จสู่ลังกาทิวรรวมพระบรมธาตุ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นำมาสร้างเจดีย์บรรจุไว้ ในคำกล่าว ว่า แคร่น้ำขิงและน้ำขมเป็นต้น เป็นจำนวนพระเจดีย์ ๘๔,๐๐๐ องค์

ครั้งนั้นพระฤๅษีจึงได้กระทำพิธีสร้างพระพิมพ์เหล่านี้ถวายแก่พระยาศรี
ธรรมมาโคกกราช เป็นการอุปการะในพระพุทธศาสนา

ครั้งแรกที่ได้พบพระเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุและพระพิมพ์เหล่านี้
เกิดณพระภาเจกศก รุสคักวาช ๒๓๑๓ (นับโดยลำดับขมาถงคกน
ไต้ ๕๗ ปี) สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) วัดระฆัง กรุงเทพฯ ขึ้น
มาเยี่ยมญาติณเมืองกำแพงเพชรนี้ ได้อ่านแผ่นศิลาจารึกอักษรไทย
โบราณที่ประดิษฐานอยู่ณพระอุโบสถวัดเสด็จได้ความว่า มีเจดีย์
โบราณบรรจุพระบรมธาตุอยู่ณข้าง ตะวันตกตรงหน้าเมืองเก่าข้าม ๓
องค์ ขณะนั้นพระยากำแพง (น้อย) ผู้ว่าราชการเมือง ได้จัดการ
ค้นคว้าขุดพบและเก็บรวบรวมอักษรในแผ่นศิลา จึงบารวร้องขอขณ
ราษฎรช่วยกันแผ้วถางและปฏิสังขรณ์ขึ้น เจดีย์ที่ค้นพบนี้มี ๓
องค์ ๆ ใหญ่ซึ่งบรรจุพระบรมธาตุอยู่กลางขั้ววัดข้างตง ๓ องค์

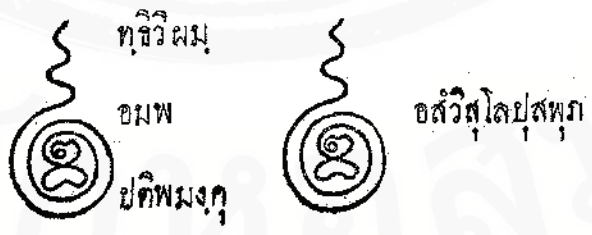
ภายหลังพระยากำแพง (อ่อง) เป็นผู้ว่าราชการเมือง แฉงพช
กระเหรียง (ที่ราษฎรเรียกว่าพญาตระกำ) ได้ขอขอนุญาตขอพระเจดีย์สาม
องค์นี้ทำใหม่รวมเป็นองค์เดียว

ขณะทวธพระเจดีย์ ๓ องค์นั้น ได้พบศรพระพุทธรูปพิมพ์ และลาน
เงินจารึกอักษรขอมกล่าวคำนทานการสร้างพระพิมพ์ และลักษณะการสัก
การบูชาด้วยประการต่าง ๆ พระพิมพ์ชนิดนี้มีผู้ขุดค้นได้ ที่เมือง
สวรรคบุรีครั้งหนึ่ง แต่หาไม่มีแผ่นลานเงินไม่ แผ่นลานเงินคำนทาน
กล่าวว่ามีเฉพาะแต่ในพระเจดีย์วัดพระธาตุฝั่งน้ำยัง ตะวันตกแห่งเดียว
มีสำเนาที่ผู้เขียนไว้ดังนี้

“ตำนาน”

ตำบลเมืองพิศณุโลก เมืองกำแพงเพชร เมืองพิไชยสงคราม
เมืองพิทิว เมืองสุพรรณว้ายมีฤๅ ๑๑ คน ฤๅเป็นใหญ่ ๓ คน ๆ
หนึ่ง ฤๅพิลาโดยคนหนึ่ง ฤๅทาไฟคนหนึ่ง ฤๅทางวัดคนหนึ่ง
เป็นประธานแก่ฤๅทั้งหลาย จึงปรึกษากันว่า เราท่านทั้งนี้จะเอา
อินไตให้แก่พระยาศรีธรรมมาโคกวราช ฤๅทั้ง ๓ จึงว่าแก่ฤๅทั้งปวง
ว่า เราจะทำด้วยฤๅ ทำด้วยเครื่องประคิษฐานเงินทองไว้ฉะนี้
ฉลองพระองค์จึงทำเป็นเมฆพัตร อุตุมพรเป็นมฤตยพิศมีอายุฉะนี้
พระฤๅประคิษฐานไว้ ในถ้ำเหวใหญ่ฉะนี้ เป็นอานภาพแก่มนุษย์
ทั้งหลาย สมณะศัพรหมณาจารย์เจ้าไปฉะนี้ ๕๐๐๐ พรรษา พระฤๅ
องค์หนึ่งจึงว่าแก่ฤๅทั้งปวงว่า ท่านจงไปเอาฉะนี้ทั้งหลาย อินมี
ฤๅเข้ามาให้ได้สัก ๑๐๐๐ เก็บเอาเถสรไม้ฉะนี้เทศ ที่มักฤๅฉะนี้
เป็นอาทิให้ได้ ๑๐๐๐ ครั้นเสร็จแล้ว ฤๅจึงขำวรวงเทวดาทังปวง
ให้ช่วยกันขยดยา ทำเป็นพระพิมพ์ไว้สถานหนึ่ง ทำเป็นเมฆพัตร
สถานหนึ่ง ฤๅทั้ง ๓ องค์นั้นจึงบังคิษฤๅทั้งปวง ให้เอาฉะนี้ทำ
เป็นผงเป็นกัณประคิษฐานด้วยมนต์คาถาทังปวงให้ประสิทธิทุกอัน จึง
ให้ฤๅทั้งนั้นเอาเถสรและฉะนี้มาประสมกันก็เป็นพระ ให้ประสิทธิแล้ว
ด้วยเนาวะทรคุณประคิษฐานไว้ฉะนี้ฉะนี้หนึ่ง ถ้าผู้ใดให้ถวายพระพร
แล้ว จึงเอาไว้ใช้ตามอานภาพเด็ก ให้ระลึกถึงคุณพระฤๅที่ทำไว้
นั้นเด็ก ฤๅไว้ชูปเททังนี้

แม้อันตรายสักเท่าไรก็ดี ให้มีมนต์พระใสศรัทธาอันตรายทั้งปวง
 หายสิ้นแล ถ้าจะเข้าการณรงค์สงคราม ให้เอาพระใส่น้ำมันหอมเข้า
 ด้วยเนาวะหระคุณแล้วเอาใส่ผมหักคัสสิทธิ์ความปรารถนา ถ้าผู้ใดจะ
 ประสิทธิ์แก่หอกลางคัสตราวุธทั้งปวง เอาพระสร้งน้ำมันหอมแล้วเสก
 ด้วย อธิษั โสภณวาทิ เสก ๓ ที ๗ ทีแล้วใส่ขันสำริดพียฐานตามความ
 ปรารถนาเถิด ถ้าผู้ใดจะใคร่มาทศคามเอาพระสร้งน้ำมันหอมใส่ใบพลู
 ทาประสิทธิ์แก่คนทั้งหลาย ถ้าจะส่งาเราให้คนกลัวเกรงเอาใส่น้ำมัน
 หอมหึ่งฉิมงเสกด้วยเนาวะหระคุณ ๗ ที ถ้าจะค้าขายก็ดี มีที่ไปทางบก
 ทางเรือก็ดี ให้มีสักการด้วยพวงแล้วเอาพระสร้งนำหอมเสกด้วย
 พระพุทธคุณ อธิษั โสภณวาทิ เสก ๗ ที ประสิทธิ์แก่คนทั้งหลายแล
 ถ้าจะให้สัตว์สี่คัสดาพรทุกอัน ให้เอาดอกไม้คอกขมิ้วซาทุกวันจะปรารถนา
 อันใดก็ได้ทุกประการเถิด ถ้าผู้ใดพบพระเกสรก็ดี พระว่านก็ดี พระ
 ปรัตถักก็ดี ก็เหมือนกันอย่าได้ประมาทเลย อานภาพทั้งกำแพงล้อม
 กันภัยแก่ผู้นั้น ถ้าจะให้ความศุขย์ เอาพระสร้งน้ำมันหอมเอาค้าย ๓๑
 เส้นชุน้ำมันหอม และทำให้เทียบตามถวายพระแล้วพียฐานตาม
 ความปรารถนาเถิด ถ้าผู้ใดจะสรรหิวให้เขียนยันตน ให้ได้เทียบเถิด
 ยันต์ :-

แล้วว่า นโมไปจนจบแล้วว่าพาหุง แล้วว่า อิติย โสภการ มหเสขย์
มรุตถิ แล้วว่าพระเจ้าทั้ง ๑๖ พระองค์เอาทั้งคุณ กิริยามี กรรมทุก กรรมทุก
เกรงเมเท ตามแต่จะเสกเด็ก ๓ ที่ ๗ ที่วิเศษนัก ถ้าได้รู้พระคาถา
นี้แล้ว ขย่ำกลิ้งอันไกลเลย ท่านที่ค้าไว้ควรเมือง จะไปรบศึกก็คุ้ม
ได้สารพัดศักรแล

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานคัมภีร์มาดังนี้

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า นายชึก

ข้ากลัยลงเรือชะล่าล่องไปขึ้นท้ายเมืองใหม่ เก็บเงินมาจนถึง
พลับพลาที่เมืองใหม่มีถนน ๒ สาย ยาวขึ้นมาตามลำน้ำเคียงกันขึ้นมา
สาย ๑ อยู่ริมน้ำ สาย ๑ อยู่บนดอน แต่ถึงสายริมน้ำน้ำนั้นก็ไม่วาง
ขั้วเรือนก็เป็นอย่างลักษณะถนนบ้านหม้อเมืองเพชรบุรี ที่เรือนบาง
กอกอย่างเก่า ไม่ใช่ถนนเสาชิงช้า ผู้คนก็แน่นหนาอยู่ มาแต่ท้าย
เมืองถึงพลับพลาประมาณ ๒๐ เส้นเศษ

วันนี้ถ่ายรูปไม่มากแต่สนุก เพราะได้เปลี่ยนแว่นเปลี่ยนทำนอง
ถ่าย และถ่ายง่ายไม่เหมือนถ่ายในป่า ๒ วันมาแล้ว ซึ่งยังไม่เคย
ถ่ายเลย ล้างรูปไว้แต่กะจกใหญ่ จะล้างหมดกลัวแห้งไม่ทัน วันนี้
ได้ตัดผมตามพระเทพากรณีขึ้นมาจากข้างกอกโดยทางรถไฟแล้ว ลง
เรือมาด้วยแต่นครสวรรค์ เพราะหาเวลาทำไม่ได้

วันที่ ๒๖ หมายถึงยังไม่คืนแต่มาเข้าไปปลุก ๒ โมงเศษ ก็เข้า
แล้วออกไปแจกของให้ผู้ที่มาเลี้ยงดูและรับทั้งผู้หญิงผู้ชาย ทลวงพิพิธ
อภัยผู้ช่วยซึ่งเป็นผู้พระยากำแพง (อิน) นำคาพลกทอง ซึ่งพระพร
ยอกฟ้าพระราชทานพระยากำแพง (นุช) เป็นข้าเห็นมือเมื่อไปที่แพ
แล้วตกลับมาแก่พระยากำแพง (นาค) ซึ่งเป็นสามีแห่งยศวรพระยากำแพง
(นุช) บุตรพระยากำแพง (นุช) และแพงภรรยาได้เป็นผู้ว่าราชการเมือง
กำแพงต่อมา ๔ คน คือพระยากำแพง (ขัว) พระยากำแพง (เถอน)
พระยากำแพง (น้อย) พระยากำแพง (เกิด) ได้รักษาแผ่นดินนี้ต่อกันมา
ครั้นพระยากำแพง (เกิด) ถึงอนิจกรรมผู้อื่นนอกจากตระกูลนี้มาเป็น
พระยากำแพงหลายคน คาพทกอยู่แก่นายอินบุตรพระยากำแพง (เกิด)
ซึ่งเป็นบิดาทลวงพิพิธอภัย ภายหลังนายอินได้เป็นพระยากำแพง ครั้น
พระยากำแพงอินถึงแก่กรรม คาพทกอยู่กับทลวงพิพิธอภัยบุตร
ผู้นำมาให้ นี้ พิเคราะห์ที่ดูก็เห็นจะเป็นคาพพระราชทานจริง เห็นว่า
เมืองกำแพงเพชรยังไม่มีพระแสงสำหรับเมืองเช่นแควใหญ่ ไม่ได้
เตรียมมา จึงได้มอบคาพเล่มนี้ไว้เป็นพระแสงสำหรับเมือง ให้ผู้
ว่าราชการรักษาไว้สำหรับใช้ในการพระราชพิธี แล้วถ้ารูปพวก
ตระกูลเมืองกำแพงที่มาหา ทั้งคนคือท่านผู้หญิงทวิภรรยาพระยา
กำแพง (เกิด) อายุ ๗๓ ปี เห็นจะเป็นขื่อ ฉศกจลศักราช ๓๑๗๖
ยังสยายแก่มีสีพุกาไม่หลงเคียวได้เป็นต้น กับลูกที่มา ๒ คนคือ ซอฝง
เป็นภรรยาพระพล (เหลี่ยม) อายุ ๗๓ ปี ลูกคนสุดท้ายชื่อช่อแก้ว เคยไป
ทำราชการในวังครั้งรัชกาลที่ ๔ แล้วมาเป็นภรรยาพระยามรรณงค์

(ทุ่่น) ๒๔ ปี หลานหญิงชื่อหลายเป็นภรรยาหลวงแห่งอายุ ๒๔ ปี หลานหญิงชื่อเพอนเป็นภรรยาพระพลอายุ ๔๖ ปี หลานหญิงชื่อพัน ภรรยาหลวงพิพิธภักย์อายุ ๔๔ ปี หลานชายหลวงพิพิธภักย์อายุ ๔๔ ปี เหลนที่มา ๒ คน คือกระว้าง ภรรยานายชิตอายุ ๒๔ ปี เปล่งภรรยานาย คลองอายุ ๒๓ ปี วัชตรีพระพลอายุ ๓๗ ปี ประคองอายุ ๓๗ ปี หวิภักย์อายุ ๓๖ ปี บุตรหลวงพิพิธภักย์ ละอองบุตรนายเงินอายุ ๓๒ ปี โหล่นได้ตัวมา ๒ คน แต่ถ่ายคนเกี่ยวแต่ที่ชื่อเลียบคยศรี โนมอายุ ๓๓ ปี ได้ถ่ายรวมกันเป็น ๕ ตัวคน ที่ถ่ายนั้นกันออกเสียข้างตัวมาไม่ครบหมกตัวกัน ลูก หลาน เหลน โหล่น ซึ่งสืบมาแต่ท่านผู้หญิงทวพย ซึ่งมีชีวิตอยู่ด้วยกันได้วัน ๑๓๓ คน ที่เมืองกำแพงนั้ประหลาดกว่าเข็นที่มีไช้เจียมสม ถึงถาม ชาวเมืองนั้นเองก็ไม่มีใครปฏิเสธสักคนหนึ่งว่าไช้ไม่ซุ่มและไม่ร้าย แต่ ไต้พยคนแก่ทั้งหญิงทั้งชายมากกว่าที่ไหน ๆ หมก ภรรยาคร่ำ ๆ อายุ ๗๐-๘๐ ก็มีมากหลายคน ราษฎรตามแถวตลาดก็มีคนแก่มาก ถ้า ะหารหรือพวกกำแพงจริงคงบอก่าพระพิมพ์ของกัน ตัวนั้ขี้ดกกันมาก พระเล่าให้ฟังว่าเวลาที่ไม่ได้เส้กมาหากันนัก คุหาปากอย่างขี้ง ต่อ เมื่อเส้กมาจึงรู้ว่าพระพิมพ์มีมากถึงเพียงนี้ ต่างคนต่างก็ตระเตรียม กันอยากจะถวาย ก็เป็นความจริงเพราะผู้ที่มาถวายไม่ได้ถือหรือห่อ มาตามปกติ ำกมาในพานดอกไม้ นั้วางคามรินถนน ไต้เสมอ ทุกวันไม่ได้ขาด คุความนั้ดกตัวเกรงเจ้านั้นมากอย่างขี้งเพราะไม่ ใครไต้ใครเฝ้าแทน แต่กัวิทยาอาการเรียบร้อยไม่เหมือนตำบลด่านตาม ะยะทางซึ่งกล้าไปยืนอยู่ คงมีผู้มากวางถึงกันไม่ได้ขาด

ดำขลุ่ยแล้วเสด็จลงเรือประพาสล่องไปขึ้นท่าหน้าวัดเสด็จ เพื่อจะ
 ดำขลุ่ยวัดเสด็จ ซึ่งเป็นที่จารึกยกเรื่องพระพิมพ์ แต่คำจารึกนั้นได้นำ
 ไปกรุงเทพฯ เสียแล้ว^(๑) แล้วจึงเคียวไปวัดคยาบ ซึ่งเป็นที่พระครูเจ้า
 ฅนระอภัยผ่านถนนสายใน ถนนสายนี้งามมากได้ดำขลุ่ยไว้และให้ซื้อถนน
 ราชดำเนิน วัดคยาบนี้มีลำคลองกว้างประมาณ ๖ วาหรือ ๘ วาน้ำขัง หอยโค
 และกบฏปลุกอยู่ในน้ำแปลกอยู่ ต่อข้ามคเขาไปจึงถึงบริเวณพระอุโบสถ
 ทางที่เขานี้เป็นที่สระวันตกค้ำหลังหันหน้าออกทางทุ่ง มีพระอุโบสถ
 ย่อมหลังหนึ่ง วิหารใหญ่หลังหนึ่ง ก่อด้วยแลงแต่เสริมอิฐตั้งอยู่บนหลังคา
 เห็นจะผิดรูปแต่ขยับไป หลังพระวิหารมีฐาน ๓ ชั้น อย่างพระเจดีย์
 เมืองนี้ แต่ข้างบนแปลงเป็นพระปรางค์ เห็นจะแก่ใจขึ้นใหม่ โดยพัง
 เสียแล้วไม่รู้ว่าจะปรุเคียวอย่างไร ในพระวิหารมีพระพุทธรูปต่าง ๆ อยู่
 ข้างระกือ ๆ พระครูเลือกไว้ให้เป็นพระลีลาสูงคอกคียบ กีบอะไรอีกองค์
 หนึ่งตนเต็มที่ไม่ชอบ จึงไต่ซ้อเลือกเอาเอง ๔ องค์ เป็นพระยืนกำแพง
 ไชยราชนแท่นเขมรองค์ ๑ พระนาคปรกชาคฐานเขาหล่อฐานเดิมขึ้นไว้
 องค์ ๑ พระกำแพงเก่าอีกองค์ ๑ พระชินราชจำลองเหมือนพอใช้ อีก

(๑) จารึกนี้ เดิมอยู่ในหอพระสมุดวชิรญาณ ว่าด้วยเรื่องพระ
 ธรรมราชาธิราชสร้างพระมหาธาตุแต่ปลุกพระศรีมหาโพธิ ซึ่งได้นำจาก
 ดังกถนเมืองนครชุม ตั้งถนได้ให้ตั้งฐานต่อมา ว่าจารึกแผ่นนั้นเดิมอยู่ที่
 หน้าพระวิหารหลวงวัดมหาธาตุ ข้างฝั่งตะวันตกเมืองกำแพงเพชร ฐาน
 ปักศิลาจารึกนั้นยังอยู่จนบัดนี้ มีชั้นหน้าวัดเสด็จ แล้วจึงได้ลงมา
 กรุงเทพฯ ฯ

องค์ ๑ กลับจากวัดหยุดถ่ายรูปร่าง จนเที่ยงจึงไต่ลงเรือเหลือง ล่อง
ลงมาไม่พบกรมหลวงประจักษ์ ตกลงทำกับเข้ากันมา ต่อจวนกับเข้า
สำรับจึงได้พบ แวะกินที่พลับพลาปากอ่าง ล่องเรือลงมาหยุดชั่วคราวเพื่อ
ถ่ายรูปร่างเวลานั้น ขาล่องนี้เรือใช้ คักกรเชียง แต่ก็ยังเป็นอันดีกว่าที่
เขาเสียกว่ากรเชียงเรือเล็ก ๆ อยู่ในลอนน้ำลงมา ถึงที่พักแรมตำบลด
วังนางรำแต่ที่แท้เขาเรียกวังธำรง เรียกนางรำถึงศาลือท้ายไม่เข้าใจ
เวลาที่มเศษ

วันที่ ๒๗ ออกเรือเช้า ๓ โมงเช้า ๕ โมง จึงได้ไปขึ้นเรือเหลือง
หยุดกินเช้าที่ตลิ่งเป็นป่าฝั่งตะวันออก แล้วมาหยุดที่หาด ถ่ายรูปร่าง
พระอาทิตย์ตก เลยกักกรเชียงลงมาจนถึงพลับพลาบ้านแค้นเวลาพล
ไม่มีเรื่องอะไรเลยนอกจากย้ายกรเชียงที่ คักง่ายแสนสาหัส จนช
ว่ากรเชียงแล้วไม่มีอะไรเขาเท่า ถ้าขึ้นที่ทวนน้ำแล้วเป็นไม่ ช
เป็นอันขาด

วันที่ ๒๘ ออกเรือ ๓ โมงเช้า ค่องรอรับพวกจีนไทยที่มาหา
ทั้งตาแสนปมที่เห็นพายเรือมาแต่วานนี้ด้วย แวะกินเช้าที่พลับพลา
หัวตง ซึ่งเขาจะให้มาแรมเวลาบ่ายโมง ๓ เท่านั้น จึงเปลี่ยนเล
ลงมายางเอน หยุดถ่ายรูปร่างนครหนึ่ง มาตามทางมีคนรู้จักเรือ
เหลืองว่าเป็นที่นั่งทั่วทุกแห่ง ที่ไหนเคยแวะที่นั่นคนยังประสม
มีอะไรที่ระเคาะโห่ร้องได้ก็เคาะโห่ร้องทุกแห่งมีเสียงพายตาม
ของมาให้ก็มาก ที่เก่าเลี้ยวประ โคมไฟใหญ่เพิ่มเติบถึงก้วย ผู้หญิง
ก็เติบถึง มาถึงเขากินไค้ยมีโห่และพระสวด เห็นเวลาเย็นวันอยู่

จึงได้คิดแวะด่ารูป แต่ชายหาคนนำคนเรือใหญ่เข้าไปไม่ถึง ทั้งลงเรือ
 เล็กลำเลียงเข้าไปอีก เกือบครึ่งวันเหลือกำลังทั้งเวลาก็บ่าย ๔ โมงแล้ว
 ไม่ได้ตั้งใจจะขึ้นเขา แต่ครั้นเข้าด่ารูปที่เขาแล้ว เห็นที่วัดพระ
 เถียบมรัยแน่นหนามาก จึงเลยไปด่ารูป ครั้นเข้าไปใกล้ดูคนตะเกียบ
 ตะกายกันหนักหนา จนต้องยอมขึ้นวัด ๆ นี้เรียกชื่อสามัญว่าวัดเขาคิน
 แต่ชื่อจริงมากจนจำไม่ได้ตั้งชื่อว่า “วัดพระหน่อธวัชเทวสถาน
 เขาคิน” เจ้าอธิการชื่อเฮ้ง รูปพรรณสัณฐานก็ กลางคนไม่หนุ่ม
 ไม่แก่ เป็นฝ่ายวิษณุวรรณะ ที่คนระเนียบดีด้อมมาก พังมาจากวัดมหาโพธิ
 ที่ตรงกันข้ามได้ ๒ ปี แต่มีคนแก่สัปปุญสและชาวบ้านหลายคน มาคอย
 อธิบายชี้แจงโน่นนี่ เจ้าอธิการว่าได้สร้างศาลาขึ้นไว้หลังหนึ่งขนาดเครื่องมุง
 จึงให้เงิน ๓๐๐ บาทช่วยศาลานั้น แล้วสัปปุญสทนายทักชวนให้เข้าไป
 คุกในวัด ซึ่งเชื่อเสียแล้วว่าอะไรไม่มีอะไร แต่เลยอ่อนน้อมไม่ได้ ครั้นเข้าไป
 ถึงในลานวัดเห็นใหญ่โตมาก เป็นที่เทียบรายโต๊ะไม้ใหญ่ กว้างเห็นจะ
 เกือบ ๓ เส้น ยาวสัก ๔ เส้น เป็นที่รักษาสาธกหมกทอดอย่างยังรู้สึก
 สบายด่ารูปแล้ว พวกสัปปุญสชวนให้ไปกุพระอุโบสถ ซึ่งอยู่บนเขา
 จึงได้รู้ว่ายังมีทางอีกทางหนึ่งสำหรับขึ้นเขา มีบรวไคยขึ้นตลอดกระทำ
 กว่าเขาวงกตสักหน่อย แต่ทางขึ้นง่ายไม่ใช่เขาคินเขินเขาคีลา มี
 คินหุ้มแต่คอนล่าง ๆ พวกสัปปุญสพากันคักนำขึ้นไปไว้สำหรับจะให้กิน
 จะให้ช้ำย โยสถนั้นรูปร่างเป็นศาลาไม่มีฝา หลังใหญ่มีพระเจดีย์องค์ ๑
 แต่ข้างหลังโอบล้อมด้วยกำแพงค้ำ ก็ยังมีใหญ่ เห็นจะเป็นลำเคียว
 กันก็ยังมีบ้านหูกวาง แลเห็นเขาหลวงเมืองนครสวรรค์สถก้อยู่ในที่ลึก

ดำขยับแล้วไล่เสียงเรอของวักัน ได้ก็ความว่าพระครุทวารอยู่วิคมาหาโพธิมา
 เริ่มสร้างไค้ ๘๐ ยมาแล้ว ๆ ได้ขี้ขี้สังขรณกันต่อ ๆ มา ตามที่เล่านี้ว่า
 เป็นที่สังข์ของพวกชาวลิ้นแล ฟังจะย้ายขึ้นไปอยู่เขาหลวงเมืองไซยนาท
 เสียเมื่อเร็ว ๆ นี้ มีตาแก่คนหนึ่งอายุ ๘๐ เคยเป็นผู้วิธเรื่องชาวลิ้นแล
 มากตั้งแต่ชั้นต้นมา มีตาแก่คนอีกคนหนึ่งอายุ ๖๐ เคย เป็นพระยานยันยัน
 ชั้นเก่า ๆ ยังพวกหนุ่ม ๆ อีกเป็นกองเป็นพระยานยันยันชั้นหลังว่า ได้ยิน
 เสียงพิณพาทย์ และเสียงฆ้องเสียงโห่ร้อง เพราะมีศกัณษ์สามัญเป็นอันมาก
 ครั้นขึ้นไปดูก็ไม่เห็นอะไร ในเชิงหลังเขาคู่เดิมมาไม่มีอะไรเช่นนี้
 เพราะเป็นที่เขาเล่นยี่เรือกัน ได้ยินเสียงเกรียวกราวไปก็ก็ไม่เห็น
 อะไร ทั้งการที่ได้ยินเกรียวกราวนั้นไม่ใช่เวลากลางคืนเป็นเวลา
 กลางวันก็ด้วยค่อแล้ว ๆ จึงได้เห็นกระทงที่ใส่ของมาถนนั้นตั้งเกล็ดงกลาง
 อกอยู่ในเชิง จนเมื่อเวลาเสกก็ขึ้นไปเห็นช่องทางแก้วใหญ่เร็ว ๆ นี้เอง ก็ยังได้
 ยืนเสียงอยู่ แต่ก่อนที่เขานมธำหลายแห่ง พวกลิ้นแลเขาไปเขาขี้ตา
 เสียด้วย ได้ตามล่อจะให้เห็นคนรไม่ยอมรับเห็น แล้วแต่เรือคนลิ้นแล
 อย่างเกี้ยวเป็นจริงเป็นจังไป คนเขอลิ้นแลเช่นนี้ยังมีมาก แล้วเขาพา
 เกรียวไปตามสันเขา ออกไปลงนอกซึ่งแลเห็นจากแม่น้ำ มีวิธเรอได้ถมละ
 ทย์ที่คนเอาศัษย์ รักษาศอกหมกครกก็เหมือนกัน เขาอ้างมาตั้งขึ้นกระถาง
 ต้นไม้เด่นเขาก็พอใช้ ถลบลึงทางค่านข้างรึมนำซึ่งมีบรรโหรณ์เหมือนกัน
 เจ้าอธิการถามหาทลกระหม่อมมีคิคนมาข้างหรือไม ครั้นได้ก็ความ
 ว่ามีมาจึงเอาแหวนถักพรวดมาแจก แหวนนั้นทำนองเดียวกับขั้วม่วง
 วิกัษระกู่ แก่ขั้วม่วงถักด้วยกระต่ายลงวิกั นีถักด้วยค้ายคำเรือขั้วขี้

กลยั้งมาโดยสพานเขาทำย่นลงมาจนพันทาดในยาวอยู่ พวกราษฎร
ทั้งชายหญิงและเด็กลงมาช่วยกันเข็นเรือโดยความเข็ดขาน เหมือน
อย่างแห่พระ เด็ก ๆ จนหมดคงยังไม่วางค้ำงได้ ล่องลงมาถึง
พลับพลาข้างเอนเวลาพลบ วันนั้นรุ่งชมกว่าทุกวัน ถึงเมื่อขามาก็มาถึง
นครสวรรค์ ตอนนั้นมิใช่ยังเป็นขุนอนทิวค้ำงไม่มีไผ่เท้าวไร แต่อย่าง
ไร ๆ ก็คงยังน้อยกว่ายางกอก

วันที่ ๒๘ เช้าพวกชาวบ้านมาหา แต่ล้วนพวกที่ยังไม่รู้จักต้องการ
ระมาศ ในหมื่นนั้นมิใช่มีบ้านพม่วง ซึ่งได้ไปขึ้นกินเช้าวันแรกมาด้วย
ก็ลูกสาวคนหนึ่งหลานคนหนึ่ง ครั้นเวลาออกไปก็ไม่รู้จักอยู่นั่นเอง
ได้ถามว่าพระยาโยธาณไปที่ยานหรือ คอยว่า ท่านว่า ท่านเป็นพระยา
โยธาณ แต่อย่างไรก็ไม่ทราบ ถามว่าท่านนาคให้ลงไปหาพระยาเฝ้าไม่
ใช่หรือ ก็รับว่าท่านว่าเช่นนั้นแหละแต่จะอย่างไรก็ไม่ทราบ ถามว่า
ทำไมแกลไม่เชื่อท่านหรือ บอกว่าก็เชื่อแต่อย่างไรก็ไม่ทราบ ถามว่า
ทำไมจึงว่าอย่างไรก็ไม่ทราบ บอกว่าชาวบ้านเขาว่าอย่างหนึ่ง ถามว่า
เขาว่าอะไร อิกเขื่อนไม่ใคร่จะบอกต้องซัก แล้วกระซิบกระทรายว่าเขา
ว่าไม่ใช่พระยาโยธาณ พระเจ้าอยู่หัวเสด็จเอง พอรู้เช่นนั้นเข้าจนลุกช้ำ
ทั้งตัว ได้บ่นสงสัยอยู่แล้ว เลยนอนไม่หลับกระสับกระส่ายไป ถามว่า
แก่เท็จทุกอะไรหรือจึงได้ไม่สหาย ก็ว่าได้พุกมากอยู่มีเรื่องขึ้นค้ำงเป็น
ค้ำงถามว่าพระรูปพระโสมท่านเป็นอย่างไร กระซิบบอกว่าสูง ๆ ผอม ๆ
ผิวอยู่ข้างจะคล้ำม จึงถามว่าวันนั้นไปก็ช่วยกับเจ้าคุณโยธาณแก่เจ้าไต่หรือ
ไม่ว่าไม่ทันถึงเทศมวิธรับรองอยู่ แล้วหันไปถามลูกสาวว่าท่านไป

ค้วยหรือไม่ นางลูกสาวหิวร้อบอกว่าท่านไปค้วยจำได้ ถามว่าถ้า
 ข้าจะบอกแกว่าเป็นพระเจ้าอยู่หัวเองแกว่าอย่างไรออกจะเหลือกถานแล
 ึ่งอยู่สักครู่หนึ่ง ลูกซันนึ่งของ ๆ ฟูฝ้า ชวนลูกสาวแนแล้วให้มาราย
 ท่านเสียบ ลูกสาวก็หยดหิวร้อทันที สองคนฟูฝ้าลงกราย ๓ หนออย่างให้
 พระไค้ให้แหวนเน้องประกัยเพ็ชรพลอย ซ้อหากกรุงเก่าทำขวัญคนละวง
 หลานเผอญเสมาหมก เป็นของแกค้องการมาก ค้องให้กำไลเงินซ้อผู้
 แทนคู้หนึ่ง แล้วไค้ลงเรือเวลา ๓ โมงเช้า มาจนจะเลียวชนแควใหญ่
 ึ่งไค้เอาเรือไฟลาก ชันมาจากที่แพไค้เตชันรถไฟ พบพระยา
 สุขุมแฉะซึ่งไค้พยายามทำเป็นคนตามเสกัจ ลงเรือแม่ปะถ้อชันไป
 แม่น้ำน้อยบ่าง เรือแม่ปะมาถึงแควใหญ่เข้าคูนุ่มง่ามเค็มที่ ทานายท้าย
 บ่นว่าไม่ถ้อถ้อ มันเป็นเรือสำหรับแควน้อยบ่างเคียวแท้ ๆ แแต่ถ้าผู้ซึ่ง
 ไปเรือแม่ปะซัวแแต่ชาล่องไม่ไค้ถ้อชันแล้ว นันข่าเป็นผู้ไม่เคยลงเรือ
 แม่ปะไค้ เพราะเวลาล่องมันเช้อพันประมาณ ทำกับเข้าเลี้ยงกันที่แพ
 แแล้วสั่งคำพิพากษาประหารชีวิตอ้ายวิม ทหารราเท ๑๐ โทษมนานายสิบ
 นายหมู่ค้วทาย ความเรองนไค้เกิดชนเมอวันที่ ๒๕ นายร้อยก
 ชนพิทยทอคมทหารเมืองนครสวรรค์ตามชันไปจนถึงกำแพงเพ็ชร จอก
 อยผู้จะวันตกห่างเรือที่นึ่งจอกประมาณ ๒๐ เส้น วันนั้นอ้ายวิมอยู่ยาม
 ในเรือมอซึ่งเป็นเรือทหารอยู่ พวกทหารทั้งปวงซ้ามมารีบเสคัจเวลา
 เข้า ๒ โมงเศษ อ้ายวิมบ่นว่าหิวเข้าชอนายสิบเรียกทหารมาเปลี่ยน
 นายสิบออกว่ายังไม่มีคนให้อ้อยไปอีกหน้อยหนึ่ง แแล้วลูกซันไค้ล่อออกมา

จากชาย อ้ายวิมยื่นยามอยู่ที่กระตานเลีย เขาตาพลายขึ้นแท่น
 นายสืบที่นักแรลกลึงวาวนม พลักตกน้ำลงไ้แต่หน้าคนไม่ไ้จ้มและไม่
 มีหลักคอดันโต นายสืบร้องชน คนที่อยู่ในเรือไปช่วย พยงชนมากก็ขาดใจ
 คาย ไ้มีโทรเลขส่งไ้ถึงจิระเห็นว่าเป็นการสำคัญอยู่ควรวระตั้งลงโทษ
 โศภทันที ความเช่นนี้เป็นหน้าที่ศาลทหาร ให้จัดการตั้งศาลทหารที่
 เมืองนครสวรรค์พิจารณา ให้เสร็จทันวันกลับลงมาถึง คำให้การอ้ายวิม
 รัยแก้วว่าเฉลยสติ หมายถึงสะกิดพะยานเอิกว่าไม่มีสาเหตุวิฆาตอันใดกัน
 หมอตรวจว่าอ้ายวิมไม่ไ้เป็นคนเสียวจริต นายทหารประจำหมวดเบิก
 ความว่าอ้ายวิมเป็นคนเรียบร้อยไม่เคยต้องรับโทษเลย ฟังเข้ามาเป็น
 ทหารเมื่อเดือนเมษายน ศาลปรึกษากว่าอ้ายวิมทำผิดพระราชกำหนด
 กฎหมายและซังซังกับทหาร ทั้งเป็นเวลารักษาราชการเสกั้พระราช
 คำเนนให้ลงโทษประหารชีวิต ไ้สั่งให้ประหารชีวิตตามคำปรึกษา
 เพราะเห็นว่าทหารฟังตั้งขึ้นใหม่ ๆ ในหัวเมือง ถ้าลดหย่อนโทษจะเป็น
 เบี่ยงอย่างไ้มีความกำเริบ กำหนดจะไ้ไ้ไปยิงเสียในเวลาพรุ่งนี้

เวลาบ่ายลงเรือไปเที่ยวหมายจะถ่ายรูป ขึ้นไปพอสันจากคลอง
 บรเพื่อสรหน้อยหนึ่ง พอเห็นฝนตั้งจึงให้ปล่อยเรือไหลลงมามีรูปไ้ ๒-๓
 แผ่น พอมีพายุกัดฝนตกต้องกลับลงมาทั้งฝน เวลาค่ำมีคนขายของแต่
 ไ้ถามไ้ไ้ความว่า เขาเกณฑ์ให้มาขายเป็นการกรรท ในแม่น้ำจกไฟ
 ตามเรือแพสว่าง และมีพิณพาทย์ครกครน ไม่มียุงเหมือนเมื่อคนนควย.

หมกพระราชนิพนธ์เพียงเท่านี้